

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**«Η Γεωπολιτική Θέση της Ελλάδας ως Παράγοντας
Γεωπολιτικής Ισχύος στην Ανατολική Μεσόγειο τον
21^ο αιώνα»**

Χρήστος Καργόπουλος
Επιβλέπων Καθηγητής: Δρ Χαράλαμπος Τσαρδανίδης
Ιούνιος 2025

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**«Η Γεωπολιτική Θέση της Ελλάδας ως Παράγοντας
Γεωπολιτικής Ισχύος στην Ανατολική Μεσόγειο τον
21^ο αιώνα»**

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς
απόκτηση Μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στις Διεθνείς
Σχέσεις, τη Στρατηγική και την Ασφάλεια στο Πανεπιστήμιο
Νεάπολις Πάφος.**

Χρήστος Καργόπουλος

Ιούνιος 2025

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Χρήστος Καργόπουλος, 2025

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Σελίδα Εγκυρότητας

Ονοματεπώνυμο: Χρήστος Καργόπουλος

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: Η Γεωπολιτική Θέση της Ελλάδας ως Παράγοντας Γεωπολιτικής Ισχύος στην Ανατολική Μεσόγειο τον 21ο αιώνα

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις 12 Ιουνίου 2025 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος) Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, αναπληρωτής καθηγητής.

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Φλώρος Φλούρος, επίκουρος καθηγητής.

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Χαράλαμπος Μπουμπαγιατζόγλου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο κάτωθι υπογεγραμμένος, Χρήστος Καργόπουλος (ΑΜ: 1231111987), φοιτητής του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου, δηλώνω υπεύθυνα ότι:

«Γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, η παρούσα εργασία με τίτλο «Η Γεωπολιτική Θέση της Ελλάδας ως Παράγοντας Γεωπολιτικής Ισχύος στην Ανατολική Μεσόγειο τον 21ο αιώνα», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής μου εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή».

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Ανατολική Μεσόγειος από την αρχαιότητα λειτούργησε ως ένας χώρος έντονων ανταγωνισμών και αλληλεπιδράσεων μεταξύ των οντοτήτων που την αποτελούσαν. Τον 21^ο αιώνα εξακολουθεί να περιλαμβάνει τόσο σχέσεις καλής γειτονίας όσο και συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ των κρατών που την αποτελούν. Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά τον ρόλο της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας ως βασικού παράγοντα γεωπολιτικής ισχύος στην Ανατολική Μεσόγειο, τον 21^ο αιώνα. Για να το πετύχει αυτό αξιοποίησε τις αρχές της νεορεαλιστικής προσέγγισης των Διεθνών Σχέσεων και της κλασσικής γεωπολιτικής, επιδιώκοντας τη σύνδεση μεταξύ ισχύος και γεωπολιτικής θέσης. Χρησιμοποιώντας ιστορικά γεγονότα, έρευνες επιφανών προσώπων στον χώρο των Διεθνών Σχέσεων, ακολουθώντας ποιοτική και ποσοτική ανάλυση δεδομένων και συγκριτική προσέγγιση σε ορισμένες περιπτώσεις, η εργασία επιδίωξε να εξάγει όσο το δυνατόν έγκυρα και αμερόληπτα αποτελέσματα. Στην διατριβή διερευνήθηκαν σε βάθος τα στατικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής της θέσης όπως η γεωγραφική θέση, η μορφολογία και οι φυσικοί πόροι. Η θέση της στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων, η θαλάσσια φύση της, η μεγάλη ακτογραμμή της καθώς και οι επιβεβαιωμένοι και εκτιμώμενοι φυσικοί πόροι που διαθέτει ή ενδεχομένως να διαθέτει, αποτελούν παράγοντες που αυξάνουν την γεωπολιτική της ισχύ και ενισχύουν την εικόνα της εντός των ορίων της Ανατολικής Μεσογείου. Επιπλέον, στην διατριβή μελετήθηκαν εκτενώς τα δυναμικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής της θέσης όπως η δημογραφία, η στρατιωτική ισχύς και τεχνολογία, η οικονομία και η διπλωματία της. Τα αποτελέσματα σε αυτό το σημείο ήταν μεικτά, με ορισμένα από αυτά τα χαρακτηριστικά να αποτελούν αδύναμα σημεία της ελληνικής γεωπολιτικής θέσης, άλλα να εμφανίζουν θετικό πρόσημο ως προς την επίδρασή τους στην γεωπολιτική της ισχύ, προσπαθώντας ωστόσο να εξισορροπήσουν το αρνητικό πρόσημο που τα ίδια δημιούργησαν κατά το παρελθόν και άλλα να αυξάνουν εμφανώς την γεωπολιτική της ισχύ. Συνολικά, η εργασία κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η γεωπολιτική θέση της Ελλάδας έχει συμβάλει στην αύξηση της γεωπολιτικής της ισχύος στην Ανατολική Μεσόγειο, τον 21^ο αιώνα, ενώ παράλληλα, σε αυτήν, διατυπώθηκαν και ορισμένες προτάσεις για αύξηση της γεωπολιτικής της ισχύος.

Λέξεις κλειδιά: Ελλάδα, Ανατολική Μεσόγειος, 21^{ος} αιώνας, Νεορεαλισμός, γεωπολιτική, ισχύς

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θέλω να εκφράσω τις βαθύτατες ευχαριστίες μου τόσο στην οικογένειά μου για την υπομονή και υποστήριξη που μου παρείχε κατά τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας εργασίας και κατά τη διάρκεια της φοίτησής μου γενικότερα στο παρόν μεταπτυχιακό πρόγραμμα. Ακόμα, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ.Χαράλαμπο Τσαρδανίδη για την υποστήριξη που μου παρείχε, για τις πολύτιμες συμβουλές και την καθοδήγησή του.

ΑΦΙΕΡΩΣΗ

Στη σύζυγό μου Χριστίνα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή.....	1
i. Πρόλογος.....	1
ii. Σκοπός και επιμέρους στόχοι της εργασίας	1
iii. Κεντρικό ερευνητικό ερώτημα και υποερωτήματα.....	2
iv. Μεθοδολογία	2
v. Σπουδαιότητα-προσφορά στην επιστημονική κοινότητα	3
vi. Δομή-διάρθρωση	4
Θεωρητικό Πλαίσιο.....	5
i. Νεορεαλιστική προσέγγιση και ισχύς	5
ii. Περιφερειακά υποσυστήματα και Ανατολική Μεσόγειος	9
iii. Η έννοια της Γεωπολιτικής θέσης και τα χαρακτηριστικά της	11
iv. Νεορεαλισμός και Γεωπολιτική θέση στην Ανατολική Μεσόγειο	15
Τα στατικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας.....	17
i. Θέση στον χάρτη και μορφολογικά χαρακτηριστικά.....	17
ii. Φυσικοί πόροι	21
1. Σπάνια χημικά στοιχεία και κράματα	21
2. Υδρογονάνθρακες	23
Τα δυναμικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας	29
i. Δημογραφία.....	29
ii. Ένοπλες Δυνάμεις και Στρατιωτική Τεχνολογία	31
iii. Οικονομία.....	34
iv. Διπλωματία.....	35
Συμπεράσματα – Προτάσεις.....	40
i. Σύνοψη	40
ii. Απάντηση στο κύριο ερευνητικό ερώτημα.....	42
iii. Προτάσεις	43
Βιβλιογραφικές αναφορές	45
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία	45
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	51
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	57

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ/ΕΙΚΟΝΩΝ/ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 1: Αποθέματα βιομηχανικών ορυκτών, μεταλλικών ορυκτών και ενεργειακών πρώτων υλών στον ελλαδικό χώρο	22
Διάγραμμα 2: Η διαδρομή του αγωγού East Med	26

Εισαγωγή

i. Πρόλογος

Η Ανατολική Μεσόγειος από τα αρχαία χρόνια αποτελεί έναν χώρο έντονων αλληλεπιδράσεων και ανταγωνισμών με πολέμους να διαδραματίζονται σε αυτήν ήδη από την έναρξη της καταγραφής της ανθρώπινης ιστορίας μέχρι και τις μέρες μας. Εκεί αναπτύχθηκαν μεγάλοι πολιτισμοί, οι επιστήμες και τα γράμματα. Σε αυτή την περιοχή το ελληνικό έθνος παρουσιάζει βαθιές ιστορικές ρίζες που χάνονται στο βάθος των χιλιετιών. Μέσα σε αυτές τις χιλιετίες μεσολάβησαν περίοδοι που αποτέλεσε τον ισχυρότερο δρώντα της περιοχής και άλλες στις οποίες υποδουλώθηκε έχοντας απολέσει την ισχύ του. Πάντοτε όμως ο ελλαδικός χώρος και τα χαρακτηριστικά του αποτελούσαν μήλο της έριδος για πολλούς λαούς. Η έννοια της ισχύος είναι θεμελιώδης για την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων. Κατά καιρούς διάφοροι μελετητές όπως οι Kenneth Waltz και John Mearsheimer αλλά και προγενέστεροι και μεταγενέστεροί τους προσπάθησαν να ερμηνεύσουν την τάση των κρατών για απόκτηση ισχύος, επιχειρώντας ταυτόχρονα να προβλέψουν τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις. Από την άλλη, επιστήμονες των Διεθνών Σχέσεων που ασχολήθηκαν με την μελέτη της Κλασικής Γεωπολιτικής, όπως ο καθηγητής Ιωάννης Μάξης, επιδίωξαν να εξακριβώσουν ποιοι είναι οι παράγοντες που συνθέτουν της γεωπολιτική θέση ενός κράτους. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια θα κινηθεί και η παρούσα εργασία επιδιώκοντας να ερμηνεύσει τον τρόπο σύνδεσης της Ελλάδας με τις έννοιες της γεωπολιτικής θέσης και της ισχύος και να διερευνήσει τον τρόπο αλληλεπίδρασής τους στα γεωγραφικά όρια της Ανατολικής Μεσογείου τον 21^ο αιώνα.

ii. Σκοπός και επιμέρους στόχοι της εργασίας

Βασικός αντικειμενικός σκοπός της παρούσας ερευνητικής διατριβής αποτελεί η διερεύνηση του βαθμού στον οποίο η γεωπολιτική θέση της Ελλάδας συνεισφέρει στην αύξηση της γεωπολιτικής της ισχύος στην Ανατολική Μεσόγειο, τον 21^ο αιώνα. Δηλαδή, θα επιχειρηθεί η εξακρίβωση του τρόπου με τον οποίο η γεωγραφική θέση, η μορφολογία, οι φυσικοί πόροι, η οικονομία, η στρατιωτική ισχύς και τεχνολογία, η δημογραφία και η διπλωματία, που συνθέτουν την γεωπολιτική της θέση, μπορούν να μεταφραστούν σε συγκριτικό πλεονέκτημα της Ελλάδας εντός της Ανατολικής Μεσογείου. Για την πραγματοποίηση του παραπάνω αντικειμενικού σκοπού θα επιχειρηθεί πρώτα η πραγματοποίηση ορισμένων μικρότερων επιμέρους στόχων. Αρχικά, θα επιχειρηθεί η θεωρητική θεμελίωση της διατριβής, αξιοποιώντας κατάλληλα την διαθέσιμη βιβλιογραφία που συνδέει την ισχύ με την έννοια της γεωπολιτικής θέσης. Για τον λόγο αυτό, ως καταλληλότερες προσεγγίσεις που θα

αποτελέσουν πυλώνες της θεωρητικής θεμελίωσης θα είναι η νεορεαλιστική προσέγγιση των Διεθνών Σχέσεων και η θεωρία της κλασσικής γεωπολιτικής. Στη συνέχεια, θα επιχειρηθεί η ανάλυση των στατικών και δυναμικών στοιχείων της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας καθώς και τον τρόπο με τον οποίο επιδρούν (θετικά ή αρνητικά) στην γεωπολιτική της ισχύ. Τέλος, θα επιδιωχθεί ο συγκερασμός των επιμέρους συμπερασμάτων με σκοπό να αξιολογηθεί ο ρόλος της γεωπολιτικής θέσης στην διαμόρφωση γεωπολιτικής ισχύος.

iii. Κεντρικό ερευνητικό ερώτημα και υποερωτήματα

Το βασικό ερευνητικό ερώτημα το οποίο θα ερευνηθεί στην παρούσα διατριβή είναι το εξής: «Η γεωπολιτική θέση της Ελλάδας ενισχύει την γεωπολιτική της ισχύ στην Ανατολική Μεσόγειο, τον 21^ο αιώνα και σε ποιο βαθμό;». Από το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα προκύπτουν ορισμένα υποερωτήματα, η διερεύνηση των οποίων θα συμβάλει στην διαμόρφωση της απάντησης του βασικού ερευνητικού ερωτήματος. Αυτά είναι τα κάτωθι:

- Ποιες θεωρητικές προσεγγίσεις εστιάζουν, στην μελέτη της γεωπολιτικής θέσης και της ισχύος και ποιες είναι οι βασικές αρχές τους;
- Ποια είναι τα στοιχεία εκείνα που συνιστούν χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής θέσης Ελλάδας;
- Με ποιόν τρόπο, το κάθε επιμέρους στοιχείο επιδρά στην διαμόρφωση γεωπολιτικής ισχύος της Ελλάδας;
- Η συνισταμένη του συνόλου των στοιχείων ενισχύει ή υποβαθμίζει την γεωπολιτική θέση της Ελλάδας;

Τα ερωτήματα αυτά θα συμβάλλουν στον καθορισμό της πορείας της μελέτης, η εξέταση των οποίων θα επιτρέψει την εις βάθος διερεύνηση του θέματος, ενώ ο συνδυασμός των επιμέρους απαντήσεων θα βοηθήσει στην εξαγωγή τεκμηριωμένων και ασφαλών συμπερασμάτων, καλύπτοντας τις κρίσιμες πτυχές της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας.

iv. Μεθοδολογία

Η παρούσα διατριβή θα βασιστεί σε ένα θεωρητικό πλαίσιο, βάσει του οποίου θα αναλυθούν στην συνέχεια τα δεδομένα στο κύριο μέρος της εργασίας. Θα πραγματοποιηθεί θεωρητική θεμελίωση σε τρεις πυλώνες: στην νεορεαλιστική προσέγγιση των Διεθνών Σχέσεων, στην έννοια των περιφερειακών υποσυστημάτων και συγκεκριμένα της Ανατολικής Μεσογείου και τέλος στην θεωρία της κλασσικής γεωπολιτικής για την γεωπολιτική θέση ενός κράτος. Η ερευνητική εργασία θα ακολουθήσει τόσο ποιοτική προσέγγιση εστιάζοντας σε γεγονότα που

θα απαντήσουν στο «πώς» και στο «γιατί» τα κράτη ακολουθούν αυτές τις προσεγγίσεις στις μεταξύ τους σχέσεις, όσο και ποσοτική προσέγγιση χρησιμοποιώντας σε ορισμένες περιπτώσεις απόλυτους αριθμούς ώστε να καταδείξει διάφορα μεγέθη τα οποία προσδίδουν γεωπολιτική ισχύ ενισχύοντας την γεωπολιτική θέση. Θα εφαρμοστεί σε πολλές περιπτώσεις μελέτη περίπτωσης με σημείο αναφοράς την Ελλάδα. Θα παρουσιαστούν δευτερογενή δεδομένα τα οποία θα αντληθούν από επίσημους φορείς (ΕΛΣΤΑΤ, καθηγητές πανεπιστημίων που έχουν εντυφήσει στη συγκεκριμένη επιμέρους θεματολογία κλπ). Σε ορισμένες περιπτώσεις θα αναλυθούν ιστορικά γεγονότα ώστε να ερμηνευθούν πιο αποτελεσματικά οι υφιστάμενες κρατικές ενέργειες. Σε κάποια σημεία, όπου η περίπτωση της Ελλάδας δεν μπορεί να μελετηθεί αυτούσια, θα πραγματοποιηθεί συγκριτική θεώρηση σε αντιπαραβολή με άλλα κράτη της Ανατολικής Μεσογείου. Με όλους τους ανωτέρω τρόπους θα εξασφαλιστεί η τεκμηριωμένη εξέταση του συγκεκριμένου θέματος.

v. Σπουδαιότητα-προσφορά στην επιστημονική κοινότητα

Η παρούσα εργασία θα εντυφήσει στην ανάλυση των σχέσεων εντός του χώρου της Ανατολικής Μεσογείου που από μόνος τους έχει μεγάλη γεωπολιτική σημασία ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια μετά τις ανακαλύψεις τεράστιων ενεργειακών κοιτασμάτων αλλά και τις εστίες πολέμων που έχουν ξεσπάσει κοντά σε αυτήν. Για την συγκεκριμένη περιοχή ήδη έχουν πραγματοποιηθεί πολλές μελέτες, ωστόσο, η ολιστική προσέγγιση που θα επιχειρηθεί στην παρούσα εργασία θα συμβάλλει στην ουσιαστικότερη ανάδειξη της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας και της σημασίας της. Η εργασία υιοθετώντας τη νεορεαλιστική προσέγγιση των διεθνών σχέσεων θα προσφέρει νέες προοπτικές στα δύο αυτά πεδία. Επιπλέον, μελετώντας γεγονότα του πρόσφατου παρελθόντος στην περιοχή, σε βάθος μόλις εικοσιπέντε ετών από σήμερα, επικαιροποιεί την επιστημονική βιβλιογραφία. Στην επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων θα προσφέρει μια περίπτωση εφαρμογής θεωρητικών εννοιών στην συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή που μελετάται, για την συγκεκριμένη χρονική περίοδο και θα διευρύνει τις προοπτικές στη σχέση μεταξύ ισχύος και γεωγραφίας. Τέλος, επιδιώκει να προσφέρει στους υπεύθυνους χάραξης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ένα πολύτιμο εργαλείο για τον σχεδιασμό της μελλοντικής πολιτικής βασιζόμενο στις ορθές και λανθασμένες επιλογές του παρελθόντος.

vi. Δομή-διάρθρωση

Η παρούσα διπλωματική εργασία θα δομηθεί σε τρία βασικά κεφάλαια του κυρίου μέρους και ένα κεφάλαιο συμπερασμάτων και προτάσεων. Στο πρώτο κεφάλαιο θα αναλυθεί το

θεωρητικό πλαίσιο σε τρία επιμέρους μικρότερα υποκεφάλαια. Στο πρώτο θα θεμελιωθεί το θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας. Το πρώτο σκέλος θα ερευνήσει τις βασικές αρχές της νεορεαλιστικής προσέγγισης των Διεθνών Σχέσεων. Στο δεύτερο θα παρατεθεί η θεωρία των περιφερειακών υποσυστημάτων τονίζοντας τον ρόλο της Ανατολικής Μεσογείου ως τέτοιο. Το τρίτο θα μελετήσει την κλασσική γεωπολιτική και τους παράγοντες που επηρεάζουν την γεωπολιτική θέση ενός κράτους. Τέλος, θα επιχειρηθεί η σύνδεση Νεορεαλισμού-Ανατολικής Μεσογείου-Γεωπολιτικής Ισχύος στον 21^ο αιώνα με την Ελλάδα να είναι το επίκεντρο αυτής της μελέτης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, θα αναλυθούν τα στατικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής της θέσης και ο τρόπος με τον οποίο επιδρούν στην γεωπολιτικής της ισχύ. Προκειμένου να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα θα εξεταστούν όλοι οι στατικοί παράγοντες που την επηρεάζουν όπως η γεωγραφική της θέση στο χάρτη, η μορφολογία της και οι φυσικοί της πόροι. Στο τρίτο κεφάλαιο, θα διερευνηθούν τα δυναμικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας και ο βαθμός που αυτά διαμορφώνουν την γεωπολιτική της ισχύ. Αυτά αποτελούν την δημογραφία, την στρατιωτική ισχύ και τεχνολογία, την οικονομία και την διπλωματία. Στα συμπεράσματα θα γίνει μια σύνοψη των όσων αναφέρθηκαν στο κύριο μέρος και μέσω των επιμέρους συμπερασμάτων που θα προκύψουν από την ανάλυση κάθε κεφαλαίου, θα απαντηθεί το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα. Τέλος, θα παρατεθούν ορισμένες προτάσεις του γράφοντος που θα αφορούν στην αύξηση της γεωπολιτικής ισχύος της Ελλάδας.

Θεωρητικό Πλαίσιο

ι. Νεορεαλιστική προσέγγιση και ισχύς

Μια από τις αρχαιότερες χρονολογικά προσεγγίσεις, μετά τον Ιδεαλισμό (Ηρακλείδης 2015, 31–34), που προσπαθεί να ερμηνεύσει τις σχέσεις μεταξύ των κρατών και την αλληλεπίδρασή τους στο πέρασμα των ετών είναι ο Ρεαλισμός. Πολλές από τις θέσεις του Ρεαλισμού είναι εμφανείς στα έργα σημανόντων ιστορικών προσώπων τόσο της αρχαιότητας όπως ο Θουκυδίδης όσο και μεταγενέστερων όπως ο Μακιαβέλι. Ωστόσο, κατά την εξέλιξη της

ρεαλιστικής θεωρίας εμφανίστηκαν κάποια ρεύματα εντός του Ρεαλισμού καθένα από τα οποία έδινε την δική του ερμηνεία για τις διεθνείς σχέσεις. Ο θεμελιωτής του σύγχρονου Ρεαλισμού, γνωστού και ως Κλασσικού Ρεαλισμού (ο οποίος κυριάρχησε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως προς την ερμηνεία των σχέσεων μεταξύ των κρατών) Hans Morgenthau, υποστήριζε ότι οι σχέσεις των κρατών στο διεθνές στερέωμα είναι εξαιρετικά συγκρουσιακές, γεγονός για το οποίο ευθύνεται κυρίως η εγωιστική τάση του ανθρώπου και η επιθυμία του για ισχύ, η οποία με τη σειρά της επεκτείνεται στα κράτη (Morgenthau 1948, 3–4, 10–14). Στην παρούσα εργασία, η μελέτη και ερμηνεία των ενεργειών των κρατών που θα αναφερθούν θα γίνει κυρίως με βάση τον Νεορεαλισμό. Ο Νεορεαλισμός στην εξέλιξή του παρουσιάζει δύο νέα ρεύματα τα οποία αν και υιοθετούν τα βασικά σημεία που αναφέρθηκαν, εντούτοις διαφέρουν ως προς την προσέγγιση που δίνουν στο κίνητρο των ενεργειών των κρατών. Αυτές είναι, η αμυντική και η επιθετική νεορεαλιστική προσέγγιση των Διεθνών Σχέσεων όπως αυτές διατυπώθηκαν και θεμελιώθηκαν κυρίως από τους Kenneth Waltz και John Mearsheimer αντίστοιχα (Ηρακλείδης 2015, 45). Ο αμυντικός Νεορεαλισμός υποστηρίζει πως το κίνητρο για τις ενέργειες των κρατών στο διεθνές σύστημα είναι η επιβίωση μέσω της διατήρησης της υφιστάμενης κατάστασης και μεγιστοποίησης της ασφάλειας από εξωτερικούς κινδύνους (Waltz 1979, 92). Από την άλλη, ο επιθετικός Νεορεαλισμός τονίζει την συνεχή επιδίωξη των κρατών για την εξασφάλιση μέγιστης ισχύος ώστε να τους εξασφαλίσει την ηγεμονία έναντι των υπολοίπων κρατών. Όμως, ακόμα και αν δεν μπορεί να εξασφαλιστεί ηγεμονία, η συγκέντρωση περισσότερης ισχύος εξασφαλίζει στο κράτος πιο πλεονεκτική θέση σε σχέση με κάποιο που έχει λιγότερη ισχύ. Η μέγιστη ισχύς με την σειρά της θα καταφέρει να κατοχυρώσει την ασφάλεια από εξωτερικές απειλές (Mearsheimer 2001, 16). Σε κάθε περίπτωση και στα δύο ρεύματα του νεορεαλισμού θεμελιώδης στόχος είναι η μεγιστοποίηση της ισχύος.

Η θεωρία του Νεορεαλισμού υποστηρίζει πως η κινητήρια δύναμη που διαμορφώνει την κρατική συμπεριφορά είναι η δομή του διεθνούς συστήματος ενώ σημαντική θέση στην θεωρία αυτή κατέχει και η έννοια της εξισορρόπησης ισχύος (Waltz 1979). Τα βασικά στοιχεία του Νεορεαλισμού έχουν ως εξής:

- Το διεθνές σύστημα χαρακτηρίζεται από αναρχία. Με την έννοια της αναρχίας δεν εννοούμε το χάος αλλά την έλλειψη μιας κεντρικής εξουσίας, η οποία θα επιβάλλει ένα σύνολο αρχών και κανόνων και θα μεριμνήσει για την εφαρμογή τους από τα κράτη και τους υπόλοιπους δρώντες (Waltz 1979, 114). Στο διεθνές σύστημα υπάρχουν οργανισμοί όπως ο ΟΗΕ που είναι μεταξύ άλλων επιφορτισμένοι με την εφαρμογή

των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου και την εξασφάλιση και διατήρηση της παγκόσμιας ειρήνης. Ωστόσο δεν διαθέτουν τους μηχανισμούς ούτε την αρμοδιότητα ώστε να επιβληθούν σε όποιον δεν εφαρμόζει τις κατευθύνσεις τους (unricgreece 2019). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δυνατότητα της αρνησικυρίας από τα μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, δημιουργώντας εμπόδια στην λήψη αποφάσεων που σχετίζεται με τη διατήρηση της διεθνούς τάξης (Greece for UNSC, χ.χ.). Αν λόγου χάρη μια κυβέρνηση ενός κράτους έχει προβεί σε εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας εις βάρος πολιτών του και το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ ζητήσει την επέμβαση της Διεθνούς Κοινότητας, το ένα από τα πέντε μόνιμα μέλη έχει τη δυνατότητα να μπλοκάρει την απόφαση ασκώντας το δικαίωμα της αρνησικυρίας. Αυτή η παραδοχή οδηγεί αυτομάτως στην επόμενη παραδοχή.

- Κύριοι δρώντες στο διεθνές σύστημα είναι τα κράτη. Εφόσον οι υπερεθνικοί οργανισμοί που υπάρχουν παγκοσμίως δεν διαθέτουν κάποια εκτελεστική εξουσία η οποία να μπορεί να εφαρμόσει τους διεθνείς κανόνες και τις αρχές του Διεθνούς Δικαίου, ούτε να επιβάλλει στα κράτη τις πολιτικές που θα εφαρμόσουν, το κράτος αποτελεί τον ανώτερο θεσμικό παράγοντα που ορίζει και επιβάλλει συγκεκριμένες πολιτικές (Dunne και Schmidt 2013, 232).
- Τα εσωτερικά ζητήματα των κρατών δεν συνδέονται άμεσα με τα εξωτερικά, δηλαδή η εξωτερική πολιτική ενός κράτους δεν καθορίζεται από τις εσωτερικές ζυμώσεις αλλά από τη δομή του διεθνούς συστήματος (Waltz 1979, 72). Ανεξάρτητα από το αν ένα κράτος έχει δημοκρατικό ή αυταρχικό πολίτευμα, ανεξάρτητα από τον τρόπο που είναι δομημένη η οικονομία του, ανεξάρτητα από τη φιλοσοφία των αξιωματούχων του, πρωταρχικός στόχος είναι η επιβίωσή του.
- Εντός του διεθνούς συστήματος αναπτύσσονται ισχυρά ανταγωνιστικές τάσεις μεταξύ των κρατών. Το γεγονός έλλειψης κεντρικής εξουσίας η οποία θα θέσει όρια μεταξύ του ανταγωνισμού των κρατών μπορεί πολύ συχνά να οδηγήσει σε κάποια πολεμική σύγκρουση, μεγάλης ή μικρής έκτασης. Μάλιστα, το φαινόμενο αυτό είναι κάτι σύνηθες και δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως κάτι παράλογο με την υπάρχουσα δομή του διεθνούς συστήματος (Mearsheimer 2001, 85).
- Για να ανταπεξέλθουν στους ανταγωνισμούς που αναφέρθηκαν προηγουμένως και να βγουν αλώβητα από αυτούς, τα κράτη, δίνουν τεράστια σημασία στην ισορροπία δυνάμεων. Από τη μια ο Waltz θεωρεί ότι όταν ένα κράτος αντιληφθεί ότι απειλείται τείνει να αυξήσει την ισχύ του για να εξισορροπήσει της ισχύ του ανταγωνιστή του

(Waltz 1979, 126). Από την άλλη ο Mearsheimer θεωρεί ότι τα κράτη δεν επιδιώκουν τόσο την εξισορρόπηση όσο το να γείρουν την πλάστιγγα της ισχύος προς το μέρος τους (Mearsheimer 2001, 87)

- Τα κράτη προκειμένου να υπερασπιστούν την οντότητά τους στο άναρχο διεθνές σύστημα οφείλουν να μεριμνούν και να φροντίζουν μόνο τους για την επιβίωσή τους χωρίς να αναμένουν βοήθεια από κάποιον εξωτερικό παράγοντα, κράτος ή οργανισμό (Dunne και Schmidt 2013, 233). Τα κράτη ναι μεν συνάπτουν συμμαχίες επιδιώκοντας την εξισορρόπηση ισχύος (Morgenthau 1948, 154) ωστόσο δεν θα πρέπει να στηρίζονται μόνο σε αυτές. Θα πρέπει επομένως να επιδιώκουν εσωτερική εξισορρόπηση (μέσω της ενίσχυσης των ενόπλων δυνάμεών τους) και εξωτερική εξισορρόπηση (μέσω της σύναψης συμμαχιών) (Κουσκουβέλης 2005, 241–217). Το βασικό επιχείρημα αυτής της θέσης είναι ότι αν ένα κράτος θεωρήσει ότι κάποιο άλλο κράτος εξυπηρετεί καλύτερα τα συμφέροντά του τότε θα «διαλύσει» την προηγούμενη συμφωνία και θα συνάψει νέα με το άλλο κράτος που θεωρεί ότι το εξυπηρετεί καλύτερα. Επομένως, από την μια οι συμμαχίες θα συμβάλλουν στην αύξηση ισχύος του κράτους αλλά δεν είναι βέβαιο ότι θα το κάνουν μακροπρόθεσμα.
- Η ενέργειες που πραγματοποιεί ένα κράτος προκειμένου να μεγιστοποιήσει την ασφάλειά του μπορεί να εκληφθούν από ένα άλλο κράτος ως εχθρικές ενέργειες και ως απόπειρα υπονόμευσης της ασφάλειάς του. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί το δεύτερο κράτος σε μια κούρσα εξοπλισμών προκειμένου να εξασφαλιστεί η προστασία από το άλλο κράτος. Αυτό είναι γνωστό και ως δίλημμα ασφαλείας (Jervis 1978, 169). Αρκεί να αναφερθεί η συνεχής κούρσα εξοπλισμών στην οποία επιδίδονται Ελλάδα και Τουρκία προκειμένου να εξασφαλίσουν ότι δεν θα βρεθούν σε μειονεκτική θέση έναντι του βασικού τους αντιπάλου (Μαγγίνας 2025).
- Ο τρόπος λήψης αποφάσεων των κρατικών αξιωματούχων πρέπει να είναι ορθολογικός. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι όταν η ηγεσία ενός κράτους πρόκειται να λάβει μια απόφαση που αφορά την εξωτερική πολιτική του κράτους, αυτή λαμβάνεται με γνώμονα το εθνικό συμφέρον. Σταθμίζονται τα δυνητικά αποτελέσματα της απόφασης και επιλέγεται αυτή που εξασφαλίζει το βέλτιστο δυνατό αποτέλεσμα (Κουσκουβέλης 2005, 60). Σε αντίθετη περίπτωση το κράτος είναι καταδικασμένο να αποτύχει.
- Το εθνικό συμφέρον αποτελεί οδηγό της συμπεριφοράς των κρατών. Η κάθε ενέργεια της εξωτερικής πολιτικής των κρατών είναι επικεντρωμένη στην εξυπηρέτησή του

(Waltz 1979, 134). Ο Mearsheimer υπογραμμίζει πως τα κράτη δεν θυσιάζουν στην πλειονότητα των περιπτώσεων τις εθνικές τους επιδιώξεις για να εξυπηρετήσουν τις εθνικές επιδιώξεις άλλων κρατών ούτε τις επιδιώξεις της διεθνούς κοινότητας (Mearsheimer 2001, 86).

Κατά την πορεία του Νεορεαλισμού και λίγο πριν το τέλος του 20^{ου} αιώνα η θεωρία εξελίχθηκε εμφανίζοντας ένα νέο ρεύμα τον Νεοκλασικό Ρεαλισμό. Ένας από τους βασικούς εκφραστές του ο Gideon Rose ενώ υιοθετεί τις βασικές αρχές του αμυντικού και του επιθετικού νεορεαλισμού θέλει να ισορροπήσει ανάμεσα στις δύο, βρίσκοντας τη χρυσή τομή ώστε να ερμηνεύσει κατά το δυνατόν καλύτερα την αλληλεπίδραση μεταξύ των κρατών. Παράλληλα, προσπαθεί να υποστηρίξει πως η θέση του Waltz και του Mearsheimer περί μη σύνδεσης εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος δεν είναι ορθή και πως για να ερμηνευθούν οι ενέργειες των κρατών στο διεθνές σύστημα δεν θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν μόνο η δομή του διεθνούς συστήματος αλλά και η δομή και το είδος του καθεστώτος ενός κράτους, οι αντιλήψεις και οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί των αξιωματούχων που ασκούν την διοίκηση και το μέγεθος της ισχύος του κράτους συγκρινόμενο με το μέγεθος της ισχύος των ανταγωνιστών του (Rose 1998, 152).

Όπως μπορεί να γίνει αντιληπτό οι αρχές του Νεορεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις είναι επίκαιρες και ερμηνεύουν όλο και πιο εύστοχα τα γεγονότα της διεθνούς πολιτικής που διαδραματίζονται στην σημερινή εποχή. Η δημοκρατική ειρήνη τείνει να δώσει τη θέση της και να επαναφέρει στο προσκήνιο τον ανταγωνισμό, το εθνικό συμφέρον, το δίλημμα ασφαλείας και όλες τις υπόλοιπες αρχές που τις τελευταίες δεκαετίες έτειναν να ατονούν και φαινόταν ότι θα θέσουν τον Ρεαλισμό στον χρονοντούλαπο της ιστορίας. Η επάνοδος του Προέδρου Donald Trump στην κυβέρνηση των ΗΠΑ και οι πολιτικές που εξήγγειλε ότι θα εφαρμόσει από τις πρώτες μέρες της διακυβέρνησής του δίνουν στον νεορεαλισμό αργά και σταθερά τη θέση που κατείχε κάποτε (Νέδος 2025; Vinjamuri κ.ά. 2025). Αν και η θεωρία που θα χρησιμοποιηθεί δεν είναι ιδανική όπως και καμία άλλη για να ερμηνεύσει με μαθηματική ακρίβεια τις ενέργειες και τις σχέσεις των κρατών, ωστόσο, όπως με πολύ γλαφυρό τρόπο διατύπωσε ο Mearsheimer, «ο ρεαλισμός μοιάζει με έναν ισχυρό προβολέα σε ένα σκοτεινό δωμάτιο: Μολονότι δεν μπορεί να φωτίσει την κάθε γωνιά, τις περισσότερες φορές είναι ένα εξαιρετικό εργαλείο για να πορευτεί κανείς μέσα στο σκοτάδι» (Mearsheimer 2001, 41).

ii. Περιφερειακά υποσυστήματα και Ανατολική Μεσόγειος

Ως περιφερειακό υποσύστημα νοείται ένα υποσύστημα τα μέλη του οποίου (εν προκειμένω τα κράτη) αλληλεξαρτώνται και αλληλεπιδρούν σε τέτοιο βαθμό ώστε τα κυριότερα ζητήματα ασφαλείας κατά την άσκηση της πολιτικής τους δράσης δεν μπορούν να μελετηθούν μεμονωμένα αλλά ως σύνολο (Buzan 1991, 187–201). Επεκτείνοντας τον όρο και στους υπόλοιπους τομείς προκύπτει ότι τα κράτη που αποτελούν ένα περιφερειακό υποσύστημα εντοπίζονται σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή και παρουσιάζουν αλληλεξαρτώμενες οικονομικές, πολιτικές, διπλωματικές, πολιτισμικές και στρατιωτικές σχέσεις. Τα περιφερειακά υποσυστήματα παρουσιάζουν ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία θα αναλυθούν στην συνέχεια. Αρχικά, η γεωγραφική έκταση του περιφερειακού υποσυστήματος είναι περιορισμένη, χωρίς ωστόσο να προκύπτουν περιορισμοί στη βιβλιογραφία για την ακριβή έκταση. Τα κράτη ωστόσο θα πρέπει να γειτνιάζουν άμεσα ώστε να υπάρχει αλληλεπίδραση σε μεγάλο βαθμό (Buzan 1991, 187–201). Επιπλέον, τα κράτη θα πρέπει να αντιμετωπίζουν κοινές προκλήσεις ασφαλείας, είτε αυτές αφορούν κάποιον εξωτερικό δρώντα που τα απειλεί είτε κάποιον δρώντα που ανήκει στο ίδιο το περιφερειακό υποσύστημα (Stivachtis 2019, 46). Αυτή η αλληλεξάρτηση ασφαλείας τις περισσότερες φορές αφορά και τον τομέα της άμυνας. Ακόμα, τα κράτη θα πρέπει να συνδέονται με ιστορικούς δεσμούς και να είναι επηρεασμένα πολιτισμικά μεταξύ τους σε μικρό ή μεγάλο βαθμό. Τέλος, θα πρέπει να μοιράζονται κοινά οικονομικά συμφέροντα το οποία προκαλούν είτε τη μεταξύ τους συνεργασία είτε τον ανταγωνισμό (Tziampiris 2019, 5).

Μετά τον ψυχρό πόλεμο, ως Ανατολική Μεσόγειος νοούνταν η περιοχή που περιλάμβανε την Τουρκία, την Ελλάδα και την Κύπρο. Ήταν ένα περιφερειακό υποσύστημα σχετικά σταθερό καθώς Ελλάδα και Τουρκία με εξαίρεση ορισμένες περιπτώσεις θερμών επεισοδίων (Ιμια 1996), διατηρούσαν σταθερές σχέσεις υπό τη σφαίρα επιρροής των ΗΠΑ (Platias 2019, 69). Στη συνέχεια, καθώς μπαίνουμε στον 21^ο αιώνα η γεωγραφική έννοια της Ανατολικής Μεσογείου διευρύνθηκε και πλέον περιλαμβάνει κράτη όπως η Ελλάδα, η Τουρκία, το Ισραήλ, η Αίγυπτος, η Κύπρος, η Συρία και ο Λίβανος. Τα κράτη της Ανατολικής Μεσογείου παρουσιάζουν χαρακτηριστικά διασύνδεσης και αλληλεπίδρασης σε όλους τους προαναφερθέντες τομείς. Όλα τα κράτη που αναφέρθηκαν έχουν άμεση πρόσβαση στην Ανατολική Μεσόγειο στην οποία διατηρούν συμφέροντα. Επιπλέον, διατηρούν ιστορικούς δεσμούς που χάνονται βαθιά μέσα στο χρόνο (βασιλεία Ελληνιστικής περιόδου, Ρωμαϊκή, Βυζαντινή και Οθωμανική αυτοκρατορία). Επιπλέον, αντιμετωπίζουν προκλήσεις ασφαλείας κυρίως από κράτη που βρίσκονται εντός της Ανατολικής Μεσογείου. Ιδιαίτερα στον αιώνα

που διανύουμε, η Τουρκία αποτελεί απειλή ασφαλείας για τα περισσότερα κράτη της Ανατολικής Μεσογείου. Κατέχει παράνομα το βόρειο τμήμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, πραγματοποιεί προκλητικές ενέργειες στο Ανατολικό Αιγαίο και αμφισβητεί την ελληνική κυριαρχία σε αυτό. Πραγματοποιεί επιθετικές επιχειρήσεις στην βόρεια Συρία και γενικά υιοθετεί έναν αναθεωρητικό ρόλο με σκοπό την μεταβολή της υφιστάμενης γεωπολιτικής κατάστασης σε βάρος των υπολοίπων κρατών της Ανατολικής Μεσογείου. Τα τελευταία έτη, ιδιαίτερα μετά το αιματηρό επεισόδιο που συνέβη μεταξύ Ισραήλ και Τουρκίας στο Mavi Marmara το 2010 (tvxs 2010), οι σχέσεις των δύο χωρών είναι ιδιαίτερα τεταμένες. Μάλιστα, σε συνέδριο του IDF, το 2020, ο ίδιος ο επικεφαλής της Mossad, Yossi Cohen, ανέφερε κατά λέξη ότι: «η πραγματική απειλή είναι από την Τουρκία» (Frantzman 2020). Εξάλλου, ήδη από την πρώτη μέρα της πτώσης του καθεστώτος του Bashar al-Assad, μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ υπάρχει ανταγωνισμός συμφερόντων με την μια χώρα να προσπαθεί να υπονομεύσει τα συμφέροντα της άλλης (Greek American News Agency 2025). Τα τελευταία χρόνια η περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου έχει προσλάβει τεράστια αύξηση της γεωπολιτικής αξίας της. Αυτό άλλωστε φαίνεται και από το γεγονός της ολοένα και περισσότερο αυξημένης στρατιωτικής παρουσίας μεγάλων δυνάμεων στην περιοχή (Καλαμωτουςάκης 2024). Τέλος, τα κράτη της περιοχής, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, με την ανακάλυψη κοιτασμάτων υδρογονανθράκων στην περιοχή μοιράζονται κοινά οικονομικά συμφέροντα (Σιδηρόπουλος 2024, 37–38). Μέσα από όλα αυτά γίνεται εμφανές ότι η Ανατολική Μεσόγειος αποτελεί ένα περιφερειακό υποσύστημα εντός του οποίου διαμορφώνονται δυναμικές σχέσεις μεταξύ των κρατών που το αποτελούν. Η όποια αναφορά στο συγκεκριμένο υποσύστημα θα γίνεται κατά τη διάρκεια της εργασίας θα αφορά τις τελευταίες δύο δεκαετίες του αιώνα καθώς και της δεκαετίας που διανύουμε οπότε και αποτέλεσε κρίσιμο γεωστρατηγικό κέντρο. Θα μελετηθεί κυρίως η Ελλάδα με ορισμένες αναφορές σε Τουρκία, Ισραήλ, Αίγυπτο και Κύπρο.

iii. Η έννοια της Γεωπολιτικής θέσης και τα χαρακτηριστικά της

Η όρος της γεωπολιτικής θέσης έχει ερμηνευθεί από πολλούς επιστήμονες των Διεθνών Σχέσεων. Ως προς την Γεωπολιτική διακρίνουμε την κριτική Γεωπολιτική ένας από τους βασικούς θεωρητικούς της οποίας είναι ο O'Tuathail Gearóid με σημείο σταθμό το βιβλίο του, *Critical Geopolitics*, και την κλασσική γεωπολιτική όπως αυτή θα μελετηθεί έχοντας ως βάση τον ορισμό του Ιωάννη Μάξη. Ο O'Tuathail αρνείται την ιδέα του αντικειμενικού παρατηρητή, δηλαδή στέκεται απέναντι στην οπτικοκεντρική θεώρηση του κόσμου θεωρώντας ότι «δεν αρκεί να παρατηρήσουμε τον χώρο αλλά να δούμε το πως

κατασκευάζεται και πως εξυπηρετεί πολιτικά συμφέροντα» (O'Tuathail 1996, 48). Ωστόσο, η συγκεκριμένη εργασία θα εμβαθύνει καθαρά στην κλασσική γεωπολιτική. Αρχικά, η κλασσική γεωπολιτική ερευνά τον τρόπο με τον οποίο τα γεωγραφικά στοιχεία μιας περιοχής επιδρούν στην συμπεριφορά των κρατών σε σχέση με τα άλλα κράτη (Σκουτέρης 2016). Σύμφωνα με την προσέγγιση του Μάξι όπως αυτή αποτυπώνεται στην εργασία του Γεώργιου Αγαλόπουλου «Γεωπολιτική ανάλυση ενός γεωγραφικού συστήματος ανισόρροπου κατανομής ισχύος καλείται, η γεωγραφική εκείνη μέθοδος η οποία μελετά, περιγράφει και προβλέπει τις συμπεριφορές και τις επιπτώσεις των σχέσεων των αντιτιθεμένων και διακριτών δράσεων ανακατανομής ισχύος και των ιδεολογικών μεταφυσικών που τις καλύπτουν, στο πλαίσιο των γεωγραφικών συμπλόκων που οι πολιτικές αυτές εφαρμόζονται» (Αγαλόπουλος 2017, 4). Ουσιαστικά, η κλασσική γεωπολιτική θέση αφορά τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά ενός κράτους και τον τρόπο που επιδρούν, θετικά ή αρνητικά, στον ρόλο που καλείται να διαδραματίσει ανάμεσα στα κράτη με τα οποία αλληλεπιδρά. Όσον αφορά την γεωπολιτική θέση, αυτή παρουσιάζει ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία μπορεί να είναι στατικά ή δυναμικά.

Η γεωγραφία ενός κράτους αποτελεί στατικό χαρακτηριστικό. Με την έννοια της γεωγραφίας εννοούμε τη φυσική θέση ενός κράτους στον παγκόσμιο χάρτη. Αυτή είναι μόνιμη, καθώς ενδέχεται να αλλάξει μόνο μετά από κάποιο σπάνιο φυσικό φαινόμενο ή έπειτα από δραματική αλλαγή του status quo. Κατ' αυτό τον τρόπο δημιουργεί ένα σχετικά ακλόνητο πλαίσιο που προσδίδει ευκαιρίες ή περιορισμούς (Owens 2015). Σύμφωνα με τον Spykman «η γεωγραφία είναι ο πιο θεμελιώδης παράγοντας της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους επειδή ακριβώς είναι ο πιο μόνιμος» (Spykman 1944, 41). Είναι χαρακτηριστικό το ότι οι ΗΠΑ στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δεν αντιμετώπισαν πρόβλημα στο εσωτερικό τους καθώς ήταν τόσο απομονωμένες γεωγραφικά. Αντίθετα, η Ρωσία λόγω των ισχυρών γειτόνων της ένιωθε συνεχώς ανασφάλεια προσπαθώντας να αυξήσει το στρατηγικό βάθος της από αυτούς (Geopolitical Futures 2022).

Μέσα στο πλαίσιο της γεωγραφίας, πέρα από τη φυσική θέση, εντάσσονται και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά. Οροσειρές, λίμνες, ποτάμια, εύφορες εκτάσεις γης και έρημοι αποτελούν μόνο ορισμένα από αυτά. Αυτά, μπορούν να επηρεάσουν τόσο τις οικονομικές όσο και τις στρατιωτικές δραστηριότητες. Για παράδειγμα ορισμένα μορφολογικά χαρακτηριστικά όπως η ύπαρξη οροσειρών στα σύνορα δύο κρατών ευνοούν αυτόν που αμύνεται (Brendon 2016). Σε αντίθετη περίπτωση η πλήρης έλλειψη ορεινών όγκων στα σύνορα κρατών, τα καθιστούν εξαιρετικά ευάλωτα. Αυτό φαίνεται άλλωστε και στην ιστορία της Πολωνίας η

οποία τους τελευταίους αιώνες κατακτήθηκε εύκολα από γείτονες που την εποφθαλμιούσαν λόγω του γεγονότος ότι σε ένα μεγάλο μέρος των συνόρων της είναι πεδινή και εύκολα προσπελάσιμη. Ωστόσο, εκτός από τον τομέα της άμυνας, τα μορφολογικά χαρακτηριστικά επιδρούν και στις υποδομές αλλά και στην οικονομία, που αποτελούν νευραλγικούς τομείς στην διαμόρφωση της γεωπολιτικής ισχύος ενός κράτους. Ένα πεδινό κράτος ευνοείται ως προς την ευκολία κατασκευής υποδομών που διευκολύνουν τις μεταφορές, τις υποδομές και κατ' επέκταση την οικονομία.

Ένας εξίσου σημαντικός στατικός παράγοντας είναι το κλίμα. Έχει υποστηριχθεί ότι το κλίμα επηρεάζει τον τόπο και τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου, κατευθύνοντας σε μεγάλο βαθμό τις τακτικές που πρέπει να ακολουθηθούν (Efron, Klein, και Cohen 2020, xi). Στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η Σοβιετική Ένωση όφειλε σε μεγάλο βαθμό την ήττα των δυνάμεων του Άξονα στον δύσκολο χειμώνα στον οποίο δεν ήταν συνηθισμένοι οι μαχητές του Άξονα. Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι τα ακραία κλίματα απαιτούν προσεκτικό σχεδιασμό κατά τη διεξαγωγή στρατιωτικών επιχειρήσεων ενώ ως προς τον τομέα της οικονομίας αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα ανάπτυξης. Αντίθετα περιοχές με εύκρατο κλίμα ευνοούν την οικονομική δραστηριότητα¹

Τελευταίο αλλά όχι λιγότερο σημαντικό στατικό χαρακτηριστικό της γεωπολιτικής θέσης αποτελεί η ύπαρξη φυσικών πόρων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως πλουτοπαραγωγικές πηγές (Platias 2012, 592). Ένας από τους εκπροσώπους του ρεαλισμού, ο Morgenthau, υποστηρίζει ότι αν μπορούσαμε να ιεραρχήσουμε τους παράγοντες ισχύος, οι φυσικοί πόροι καταλαμβάνουν υψηλή θέση (Morgenthau 1948, 106–7). Τέτοιοι πόροι μπορεί να είναι σπάνια χημικά στοιχεία ή κράματα μετάλλων, υδρογονάνθρακες, υδάτινοι πόροι κλπ. Η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων παρέχει στα κράτη οικονομική ευρωστία. Η ενεργειακή αυτάρκεια μέσω της αξιοποίησης υδρογονανθράκων για παράδειγμα μπορεί να εξασφαλίσει στο κράτος που τους κατέχει, αύξηση της οικονομικής ισχύος. Ωστόσο, η ύπαρξή τους ενδέχεται να δημιουργήσει προβλήματα στα κράτη που τους κατέχουν διότι μπορεί να εξάψουν το ενδιαφέρον άλλων κρατών και να υποκινήσουν επιθετικές ενέργειες εναντίων τους.

Σχετικά με τα δυναμικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής θέσης, σε αυτά περιλαμβάνονται το μέγεθος και η ηλικία του πληθυσμού, η οικονομία, η διπλωματία και η στρατιωτική ισχύς και τεχνολογία (Platias 2012, 592). Για να γίνει αντιληπτή η σημασία της

¹ Στην παρούσα εργασία δεν θα εξεταστεί το κλίμα της Ελλάδας καθώς στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου τα κράτη παρουσιάζουν παρόμοιες κλιματικές συνθήκες.

δημογραφίας ο Mearsheimer υποστηρίζει ότι ο αυξημένος πληθυσμός σε συνδυασμό με την ισχυρή οικονομία αποτελούν την «λανθάνουσα ισχύ» (Mearsheimer 2001, 138). Η δημογραφία νοείται ως ο συνδυασμός του μεγέθους και του μέσου όρου ηλικίας του πληθυσμού. Ένα κράτος με μεγάλο πληθυσμό νεαρής ηλικίας έχει τις προϋποθέσεις για οικονομική ανάπτυξη καθώς μπορεί να προμηθεύσει με εργατικό δυναμικό και τους τρεις τομείς παραγωγής. Επιπλέον, έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει πολυπληθείς ένοπλες δυνάμεις και σημαντική εφεδρεία σε περίπτωση πολέμου. Αυτό το πλεονέκτημα είχαν τόσο οι ΗΠΑ όσο και η ΕΣΣΔ στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο που το αξιοποίησαν για να μπορούν να επανδρώσουν πλήρως και τις ένοπλες δυνάμεις τους αλλά και να διατηρήσουν αλώβητο τον τομέα παραγωγής τους. Ως αποτέλεσμα, λειτουργούσε άρτια και η πολεμική μηχανή τους αλλά και η οικονομία τους.

Η οικονομία είναι εξίσου σημαντικό χαρακτηριστικό της γεωπολιτικής θέσης. Η ισχυρή οικονομία συνεπάγεται συνήθως ισχυρές ένοπλες δυνάμεις και αυξημένη εσωτερική τάξη και ασφάλεια (GPF 2022). Με τον τρόπο αυτό αυξάνεται και η ισχύς του κράτους. Αν και ο Mearsheimer δίνει έμφαση και στην οικονομία αλλά και στην δημογραφία προσδίδοντάς τους παρόμοια αξία, ωστόσο, με βάση τα σύγχρονα δεδομένα παρατηρούνται κράτη μικρά σε πληθυσμό που όμως λόγω του μεγάλου οικονομικού τους πλούτου καταφέρνουν να κυριαρχήσουν κατά τη διεξαγωγή πολέμων λόγω των ανεπτυγμένων οικονομιών τους. Αυτό, καθίσταται δυνατό χάρη στη συνεχή τροφοδότηση της πολεμικής βιομηχανίας με οικονομικούς πόρους οι οποίοι χρησιμοποιούνται τόσο για τον συνεχή εφοδιασμό με υλικά και οπλικά συστήματα, όσο και για την έρευνα και εξέλιξη της στρατιωτικής τεχνολογίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Ισραήλ που αν και μικρό σε πληθυσμό, καταφέρνει χάρη στην οικονομία του να διεξάγει επιτυχείς στρατιωτικές επιχειρήσεις παρόλο που βρίσκεται αρκετά συχνά σε διαμάχες με κράτη και μη κρατικούς δρώντες.

Καταλυτικό δυναμικό χαρακτηριστικό της γεωπολιτικής θέσης ενός κράτους αποτελεί το τεχνολογικό του επίπεδο. Η δημιουργία σημαντικών τεχνολογικών επιτευγμάτων και η αξιοποίησή τους μπορεί να δώσει μεγάλη ώθηση στην ισχύ του κράτους (Lewis 2022), εξασφαλίζοντας στρατηγικά κέρδη ακόμα και σε μικρά πληθυσμιακά και σε έκταση κράτη. Επιπλέον, η αξιοποίηση της τεχνολογίας στον στρατιωτικό τομέα συμβάλει στη δημιουργία έξυπνων οπλικών συστημάτων που είναι ικανά να μετατοπίσουν τις ισορροπίες ισχύος στο σύγχρονο θέατρο επιχειρήσεων (Malik 2012, 22). Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα του Ισραήλ που αν και τόσο μικρό πληθυσμιακά αλλά και σε έκταση μέσω της τεχνολογίας του συγκαταλέγεται στις ελίτ των στρατιωτικών δυνάμεων παγκοσμίως. Έχει υποστηριχθεί ότι η

ραγδαία άνοδος της ισχύος της Κίνας ήταν αποτέλεσμα που σε μεγάλο βαθμό το οφείλει στην τεχνολογική ανάπτυξη που παρουσίασε (Malik 2012, 21).

Ιδιαίτερα στα πλαίσια της νεορεαλιστικής θεώρησης των Διεθνών σχέσεων, η στρατιωτική ισχύς αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής θέσης. Ουσιαστικά η στρατιωτική ισχύς είναι αυτή που καταδεικνύει την αποτελεσματικότητα των προηγούμενων χαρακτηριστικών που αναφέρθηκαν στο πεδίο διεξαγωγής των πολεμικών επιχειρήσεων. Τα τελευταία χρόνια, με την ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών στις ένοπλες δυνάμεις των κρατών, τα δεδομένα έχουν αλλάξει καθώς προστέθηκαν νέα στοιχεία που επηρεάζουν σαφώς την στρατιωτική ισχύ των κρατών. Ήδη από το 2016 το NATO έχει προσθέσει στους τρεις παραδοσιακούς κλάδους των ενόπλων δυνάμεων (στρατός, αεροπορία, ναυτικό) τον τομέα του κυβερνοχώρου, ενώ από το 2019 πρόσθεσε και τον τομέα του διαστήματος στον στρατηγικό του σχεδιασμό (Setzer 2022). Ωστόσο, εκτός από τα σύγχρονα μέσα που αυξάνουν την στρατιωτική ισχύ των κρατών δεν θα πρέπει να παραμεριστούν και οι παραδοσιακοί παράγοντες από τους οποίους εξαρτιόταν η στρατιωτική ισχύς, όπως η σκληρή και ρεαλιστική εκπαίδευση του προσωπικού των ενόπλων δυνάμεων, η οργάνωση και η άσκηση σωστής και έξυπνης ηγεσίας από την πλευρά της στρατιωτικής ιεραρχίας των ενόπλων δυνάμεων.

Τελευταίο χαρακτηριστικό της γεωπολιτικής θέσης είναι οι διπλωματικές σχέσεις και συμμαχίες των κρατών με άλλα κράτη και με διεθνείς οργανισμούς. Στο διεθνές σύστημα της έλλειψης παγκόσμιας αρχής όπου οι ανταγωνισμοί και οι συγκρούσεις δεν σταματούν ποτέ, τα κράτη να μην πρέπει να βασίζονται στην αυτοβοήθεια για να διαφυλάξουν την ασφάλεια και την μεγιστοποίηση της ισχύος τους, όμως η σύναψη συμμαχιών έστω και βραχυχρόνιων θα επιτρέψει στα κράτη να αυξήσουν την ισχύ τους. Σε αυτό το σημείο η διπλωματία καλείται να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο. Ο Morgenthau τονίζει ιδιαίτερα την σημασία της «ποιότητας» της διπλωματίας (Morgenthau 1948, 154). Αυτή είτε θα είναι υψηλή και θα επιτρέπει στο κράτος να προσαρμόζεται ανάλογα με τις διεθνείς συνθήκες προς μεγιστοποίηση της ισχύος του είτε θα είναι χαμηλή και θα καταδικάσει το κράτος στο να απολέσει τα προαναφερθέντα στρατηγικά πλεονεκτήματα που θα του προσφέρουν η οικονομία, η τεχνολογία, η δημογραφία και στρατιωτική ισχύς. Σε αυτό το πλαίσιο η ικανότητα άσκησης πολιτικής και η πολιτική βούληση είναι αυτές που θα διαμορφώσουν την διπλωματία του κράτους.

iv. Νεορεαλισμός και Γεωπολιτική θέση στην Ανατολική Μεσόγειο

Από τις αναλύσεις που έγιναν παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι οι αρχές της νεορεαλιστικής προσέγγισης των διεθνών σχέσεων είναι οι πλέον κατάλληλες για να περιγράψουν την γεωπολιτική θέση ενός κράτους της Ανατολικής Μεσογείου, συγκεκριμένα της Ελλάδας, ως παράγοντα ισχύος. Μέσω της συνεχούς επιδίωξης μεγιστοποίησης ισχύος που πηγάζει από την δομή του διεθνούς συστήματος, τα κράτη κατευθύνουν τον στρατηγικό τους σχεδιασμό στην βελτιστοποίηση των συνθηκών που θα τους επιτρέψουν να βελτιώσουν τα δυναμικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής τους θέσης (οικονομικά, δημογραφικά, τεχνολογικά, στρατιωτικά, διπλωματικά). Ταυτόχρονα επιδιώκουν να αξιοποιήσουν στο έπακρο τα στατικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής τους θέσης (φυσική θέση, μορφολογία, κλίμα, φυσικοί πόροι). Μέσα στα πλαίσια του περιφερειακού συστήματος της Ανατολικής Μεσογείου, τα κράτη προσπαθούν να αυξήσουν την ισχύ τους αξιοποιώντας και βελτιώνοντας τα γεωπολιτικά χαρακτηριστικά της θέσης τους και αυτό τα οδηγεί πολλές φορές σε αντιπαλότητες με άλλα κράτη εντός του υποσυστήματος. Ανακεφαλαιώνοντας, η δομή του διεθνούς συστήματος προτρέπει τα κράτη να αυξήσουν την ισχύ τους, η γεωπολιτική θέση θέτει τις παραμέτρους, σταθερές και μεταβαλλόμενες, που θα μεγιστοποιήσουν την ισχύ των κρατών και το περιφερειακό υποσύστημα αποτελεί τον χώρο που θα αναπτυχθούν οι σχέσεις μεταξύ των κρατών και θα εκτονωθούν οι αλληλεξαρτήσεις ισχύος.

Τα στατικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας

ι. Θέση στον χάρτη και μορφολογικά χαρακτηριστικά

Η γεωγραφική θέση αλλά και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά μιας χώρας αποτελούν στατικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής της θέσης με την έννοια ότι είναι σχεδόν αδύνατο να αλλάξουν χωρίς την αιφνίδια εμφάνιση κάποιου σπάνιου φυσικού φαινομένου μεγάλης έκτασης. Αποτελούν πολύ σημαντικά γνωρίσματα της γεωπολιτικής θέσης και έχουν την δυνατότητα να δημιουργήσουν κατάλληλες συνθήκες ώστε να προσδώσουν ισχύ σε διάφορες μορφές, στο κράτος που τα κατέχει. Η θέση της Ελλάδας στην υδρόγειο είναι πολύ ιδιαίτερη. Βρίσκεται στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων (Ασία, Ευρώπη, Αφρική) το οποίο συνορεύει με πολιτικά ασταθείς περιοχές. Έχει πολύ μεγάλη ακτογραμμή, από τις μεγαλύτερες παγκοσμίως. Λόγω της θέσης της αποτέλεσε διαχρονικά πόλο έλξης για λαούς που προσπάθησαν να την κατακτήσουν. Επιπλέον, προσέλκυσε το ενδιαφέρον πολλών δυνάμεων που θέλησαν να ασκήσουν επιρροή σε αυτήν, γεγονός που συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην υιοθέτηση συγκεκριμένης εξωτερικής πολιτικής (Goldstein 1998, 154).

Η Ελλάδα είναι ένα κράτος μικρό σε έκταση όπου το μεγαλύτερο μέρος του είναι ορεινό (περίπου το 80%). Η ακτογραμμή της είναι περίπου 16.000 χιλιόμετρα ενώ διαθέτει 3000 νησιά από τα οποία περίπου τα 100 συντηρούν οικονομική ζωή. Λόγω των πολλών της νησιών εκτείνεται σε μια εκτεταμένη θαλάσσια ζώνη μέσα τη Μεσόγειο θάλασσα (Darques, Sidiropoulos, και Kalabokidis 2024, 114). Βρέχεται από θάλασσα από όλες τις κατευθύνσεις στις οποίες εκτείνεται, εκτός από τα βόρεια. Τα βόρεια σύνορά της είναι ορεινά στο μεγαλύτερο μέρος τους ενώ τα βορειοανατολικά χερσαία σύνορα όπου συναντά τη γειτονική Τουρκία καθορίζονται στο μεγαλύτερο μέρος τους από τον ποταμό Έβρο. Τα γεωγραφικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας καθορίζουν πολλούς τομείς της γεωπολιτικής θέσης της.

Η θέση και η μορφολογία της μπορούν να λειτουργήσουν ως πολλαπλασιαστές της γεωπολιτικής ισχύος της, ωστόσο, εγκυμονούν και κινδύνους για την ασφάλειά της από εξωτερικές απειλές. Λόγω της κρίσιμης θέσης της, στην προσπάθειά του να ελέγξει τις περιοχές του «δακτυλίου» (Rimland) το NATO επέλεξε να δημιουργήσει σε διάφορα σημεία, στρατηγικής σημασίας υποδομές. Οι σημαντικότερες βάσεις του NATO στην Ελλάδα βρίσκονται στη Σούδα της Κρήτης, όπου ελλιμενίζεται τμήμα του αμερικανικού στόλου, στο λιμάνι της Αλεξανδρούπολης, από όπου και διακινούνται μεγάλες ποσότητες πυρομαχικών προς την Ουκρανία και τέλος στην Λάρισα (Goure 2020). Επιπλέον, στην Θεσσαλονίκη εδρεύει εδώ και είκοσι έτη το NATOικό Στρατηγείο “NATO Rapid Deployable Corps Greece” το οποίο αναδεικνύει τη γεωστρατηγική σημασία της πόλης (NRDC-GR 2024). Όλα τα παραπάνω, την καθιστούν στρατηγικό σύμμαχο του NATO προσδίδοντάς της σκληρή ισχύ².

Η ύπαρξη χιλιάδων νησιών δίνει στην Ελλάδα μεγάλο στρατηγικό βάθος σε περίπτωση απειλών από τα ανατολικά (Ιτιμούδης 2024), δυσχεραίνοντας ωστόσο τη σύνδεση και τον έλεγχο από το εσωτερικό λόγω της μεγάλης θαλάσσιας απόστασης. Έχει διατυπωθεί πολλές φορές η άποψη από γεωστρατηγικούς αναλυτές ότι ορισμένα νησιά έπεται από τη δημιουργία συγκεκριμένων υποδομών, χαμηλού κόστους, μπορούν να δώσουν τη δυνατότητα εγκατάστασης στρατηγικής σημασίας οπλικών συστημάτων ώστε να αξιοποιηθούν αποτελεσματικά στο στρατιωτικό κομμάτι (Χατζηάστρου 2021; Γρίβας 2018). Αυτό δίνει στην Ελλάδα τη δυνατότητα να εξοικονομήσει οικονομικούς πόρους, αυξάνοντας ταυτόχρονα την δυνατότητα αποτροπής σε εξωτερικές απειλές διασφαλίζοντας σε έναν βαθμό την επιβίωση του κράτους. Ιδιαίτερη αναφορά σχετικά με την γεωστρατηγική σημασία των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου θα πρέπει να γίνει στο σύμπλεγμα της Μεγίστης, το οποίο δύναται να ενώσει τις ΑΟΖ της Ελλάδας και της Κύπρου (εφόσον οριοθετηθούν μεταξύ των δύο κρατών) με βάση τα ισχύοντα στο Δίκαιο της Θάλασσας περιορίζοντας ουσιαστικά την Τουρκία στα παράλιά της, μη δίνοντάς της την ευκαιρία να επεκτείνει την ΑΟΖ της, στερώντας της οικονομικά οφέλη (Ιωάννου και Στρατή 2013, 159–62). Το ίδιο ισχύει και για τα υπόλοιπα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου καθώς οι μικρές μεταξύ τους αποστάσεις δεν δίνουν το περιθώριο παρεμβολής διεθνών υδάτων μεταξύ τους (σε περίπτωση επέκτασης της αιγιαλίτιδας ζώνης έως τα 12ν.μ. όπως προβλέπει το Δίκαιο της Θάλασσας) με αποτέλεσμα η Τουρκία να μην έχει δικαιοδοσία για καμία δραστηριότητα πλην της αβλαβούς διέλευσης πλοίων (Ιωάννου και Στρατή 2013, 83).

Τα βόρεια σύνορά της Ελλάδας σε ορισμένα σημεία παρουσιάζουν ορεινούς όγκους

² Η στρατιωτική ισχύς της Ελλάδας θα μελετηθεί αυτούσια και εκτενώς σε επόμενο κεφάλαιο της εργασίας.

και υδάτινα κολλήματα (Πίνδος, Γράμμος, Μπέλες, Δοϊράνη, Φαλακρό, Ροδόπη, Όρβηλος) καθιστώντας δύσκολη την προσπέλασή τους σε αυτά τα σημεία. Ωστόσο, υπάρχουν και σημεία που διευκολύνουν την πρόσβαση (Κουιάδα του Στρυμόνα, περιοχή Ευζώνων-Αξιού) και προσφέρουν σχετικά εύκολο πέρασμα στην ελληνική ενδοχώρα (‘Γεωμορφολογικός Χάρτης της Ελλάδας’, χ.χ.). Επιπλέον, τα σύνορα του νομού Έβρου με την γειτονική Τουρκία, τα οποία έχουν μήκος περίπου 200 χιλιόμετρα θα μπορούσαν να δυσχεράνουν σε μεγάλο βαθμό επιθετικές ενέργειες συμβατικής μορφής εναντίων της Ελλάδας. Η παρεμβολή του ποταμού Έβρου, ο οποίος στα περισσότερα σημεία του, λόγω βάθους και ροής, είναι ιδιαίτερα δύσκολα προσπελάσιμος δεν ευνοεί την συγκέντρωση πολυάριθμων δυνάμεων από την πλευρά του επιτιθέμενου καθώς προσφέρεται στον αμυνόμενο μεγάλη ευκολία καταστροφής των δυνάμεών τους (κυρίως μέσω πυρών πυροβολικού) (Τσιλιόπουλος 2021). Ως προς τις απειλές για την ασφάλεια της Ελλάδας, είναι προφανές ότι η σημαντικότερη από αυτές βρίσκεται στα ανατολικά σύνορά της και η Ελλάδα καλείται συχνά-πυκνά να αντιμετωπίσει είτε με συμβατικές μεθόδους της επεκτατικής της πολιτικής (παραβιάσεις του εναέριου χώρου, γεωλογικές έρευνες σε περιοχές της ελληνικής ΑΟΖ), είτε με υβριδικές μεθόδους (μέσω της εισροής προσφύγων) της επεκτατικής πολιτικής της Τουρκίας (Τσαϊλάς 2022).

Η θαλάσσια φύση της Ελλάδας, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο να την καταστήσει μεγάλη ναυτική και εμπορική δύναμη. Οι έλληνες πλοιοκτήτες κατέχουν παγκοσμίως το μεγαλύτερο ποσοστό εμπορικών πλοίων σε σχέση με τους πλοιοκτήτες άλλων κρατών. Το λιμάνι του Πειραιά, έχει τεράστια γεωπολιτική σημασία η οποία καθορίστηκε πρωτίστως από τη θέση στην οποία βρίσκεται γεωγραφικά. Σήμερα χαρακτηρίζεται ως το τρίτο σημαντικότερο λιμάνι της Μεσογείου και ένα από τα σημαντικότερα στην Ευρώπη τόσο λόγω της σχετικά εύκολης πρόσβασης στην Διώρυγα του Σουέζ όσο και λόγω της αναβάθμισής του στα πλαίσια του BRI (Sym Naval 2025). Εκτός από το λιμάνι του Πειραιά και άλλα ελληνικά λιμάνια λόγω της θέσης τους αποκτούν κομβική σημασία για το ελληνικό εμπόριο και τη ναυτιλία. Το λιμάνι της Αλεξανδρούπολης αποτελεί πλέον σημαντικό σταθμό για την ασφάλεια του NATO καθώς με την υπογραφή της «Συμφωνίας Αμοιβαίας Αμυντικής Συνεργασίας» η οποία έχει υπογραφεί μεταξύ της Ελλάδας και των ΗΠΑ το λιμάνι έχει αναβαθμιστεί στρατιωτικά. Από εκεί, σε αρκετές περιπτώσεις μεταφέρονται πυρομαχικά και οπτικά συστήματα προς την Ουκρανία αυξάνοντας την γεωστρατηγική του σημασία για το NATO (Nedos 2022). Επιπλέον, αποτελεί και στρατηγικό ενεργειακό κόμβο καθώς έχουν εγκατασταθεί σε αυτό σταθμοί αποθήκευσης lng με τελικό σκοπό την μεταφορά υδροποιημένου φυσικού αερίου στην Ευρώπη (Γαβριήλ 2023; Gastrade 2024). Κατόπιν τούτου, γίνεται εμφανές πως οι ΗΠΑ, ο κύριος πάροχος lng παγκοσμίως, δίνουν τεράστια

σημασία στην γεωπολιτική θέση του λιμένα της Αλεξανδρούπολης προκειμένου να υποστηρίξουν τα οικονομικά και στρατηγικά τους συμφέροντα στην Ανατολική Ευρώπη. Έτσι, ανταγωνίζονται τη Ρωσία σε μια ευρύτερη περιοχή που παραδοσιακά ήταν εξαρτημένη σε μεγάλο βαθμό από αυτήν σε ότι αφορά το ενεργειακό. Τέλος, το λιμάνι της Θεσσαλονίκης κατέχει σημαντική θέση, ως προς το εμπόριο στα Βαλκάνια, στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μαύρη θάλασσα καθώς μέσω αυτού πραγματοποιούνται διακινήσεις εμπορευμάτων σε αυτές τις περιοχές διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο στην οικονομία, και προσδίδοντας σε μεγάλο βαθμό οικονομική ισχύ στην Ελλάδα. Ενδεικτικά, σύμφωνα με στοιχεία που έχει δώσει στη δημοσιότητα ο Οργανισμός Λιμένος Θεσσαλονίκης για το πρώτο εξάμηνο του 2024 είχε έσοδα περίπου 50 εκατομμύρια ευρώ (Φωτεινός 2024).

Η μεγάλη ακτογραμμή με τα χιλιάδες νησιά, ευνοεί ιδιαίτερα και τον τουρισμό. Κάθε χρόνο, ιδιαίτερα την θερινή περίοδο, τουρίστες από όλο τον πλανήτη κατακλύζουν τα ελληνικά νησιά καλύπτοντας περίπου το 20% του Ελληνικού ΑΕΠ, αποτελώντας έναν από τους βασικούς πυλώνες στους οποίους στηρίζεται η ελληνική οικονομία. Μάλιστα σε ορισμένα ελληνικά νησιά η οικονομία στηρίζεται και σε ποσοστά κοντά στο 80% στον τουρισμό (Statista Research Department 2024). Βέβαια, το να στηρίζει ένα κράτος την οικονομία του στον τουρισμό σε μεγάλο βαθμό επιφέρει και αβεβαιότητα καθώς η οικονομία του μπορεί εύκολα να επηρεαστεί από εξωτερικούς παράγοντες. Χαρακτηριστικά, την περίοδο της έξαρσης του Covid-19 ο τουρισμός επλήγη σοβαρά με άμεσο αντίκτυπο στην οικονομία του κράτους (Tabouratzis, Vasilakakis, και Charamis 2022, 1960). Έτσι, ενώ η τουριστική αξία που προσφέρουν τα ελληνικά νησιά συμβάλει τόσο στην αύξηση της σκληρής (οικονομικής) ισχύος της όσο στην αύξηση της ήπιας ισχύος της Ελλάδας μέσω προώθησης του λεγόμενου «nation branding» της, δημιουργεί ταυτόχρονα και κλίμα οικονομικής αβεβαιότητας.

Συμπερασματικά, η μορφολογία και η θέση της Ελλάδας στον χάρτη επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την οικονομία, το εμπόριο, την ενεργειακή ασφάλεια και την εθνική ασφάλεια. Στις περισσότερες περιπτώσεις ενισχύουν την γεωπολιτική της ισχύ. Σε αυτό το πλαίσιο οι εξωτερικές προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει δύσκολα μπορούν να ξεπεράσουν τα πλεονεκτήματα, δίνοντας την ευκαιρία για αύξηση της ισχύος της στους τομείς που αναφέρθηκαν.

ii. Φυσικοί πόροι

1. Σπάνια χημικά στοιχεία και κράματα

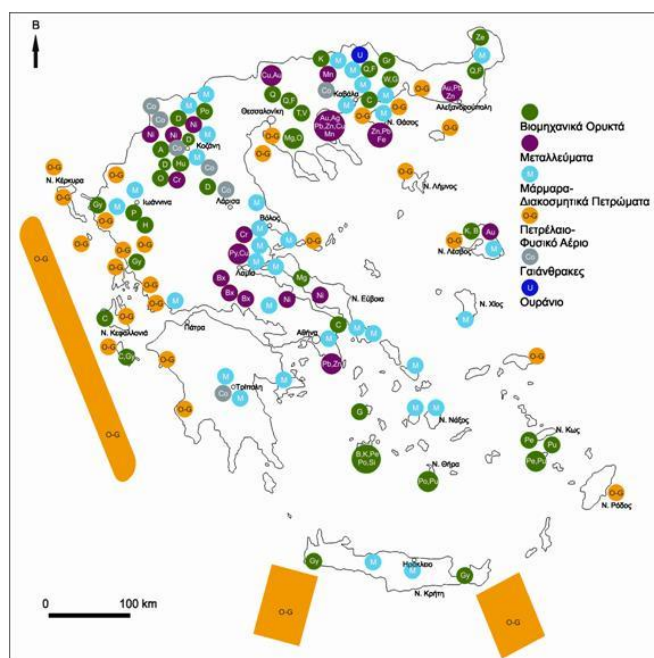
Το υπέδαφος της Ελληνικής επικράτειας διαθέτει πληθώρα ορυκτών πόρων, η εκμετάλλευση των οποίων είναι ικανή να την καταστήσει σημαντικό στρατηγικό δρώντα στην Ανατολική Μεσόγειο (Τσιραμπίδης και Φιλιππίδης 2013, 1; Τσιραμπίδης 2013, 15). Οι ορυκτοί αυτοί πόροι μπορούν να παίξουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της οικονομίας και να βελτιώσουν την γεωπολιτική της θέση. Σε αυτούς περιλαμβάνονται βιομηχανικά ορυκτά, μεταλλικά ορυκτά και ορυκτές ενεργειακές πρώτες ύλες, τα αποθέματα των οποίων μέσα στις επόμενες δεκαετίες είναι ικανά να αποπληρώσουν το χρέος της Ελλάδας και να την καταστήσουν μεγάλη οικονομική δύναμη και σημαντικό εξαγωγέα ορυκτών πόρων.

Όσον αφορά τα βιομηχανικά ορυκτά, ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στον βωξίτη, ο οποίος αποτελεί σημαντική πρώτη ύλη στην βιομηχανία αλουμινίου. Η Ελλάδα διαθέτει μεγάλα αποθέματα κυρίως στην Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο. Αυτά εκτιμώνται περί των 100 εκατομμυρίων τόνων η ποιότητα των οποίων συγκαταλέγεται ανάμεσα στις καλύτερες παγκοσμίως (Τσιραμπίδης και Φιλιππίδης 2013, 9). Μαζί με τον βωξίτη, δεκάδες άλλα χημικά στοιχεία είναι ικανά να χρησιμοποιηθούν στην εγχώρια βιομηχανία αλλά και να εξαχθούν προκειμένου να τονώσουν την ελληνική οικονομία.

Σχετικά με τα μεταλλικά ορυκτά, μεγάλη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στον Χρυσό, ιδιαίτερα αυτή τη χρονική περίοδο όπου η τιμή του χρυσού σημειώνει ιστορική άνοδο (Inbusiness 2025). Τα μεγαλύτερα κοιτάσματα χρυσού στην Ελλάδα εντοπίζονται στην βόρεια Ελλάδα και ιδιαίτερα στους νομούς της Χαλκιδικής και του Έβρου. Εκτιμήσεις κορυφαίων καθηγητών στον τομέα της γεωλογίας κάνουν λόγο για αποθέματα χρυσού που αγγίζουν τους 602 τόνους μόνο σε αυτούς τους δύο νομούς (Τσιραμπίδης και Φιλιππίδης 2013, 30). Επιπλέον, σε αυτή την κατηγορία ανήκουν και οι σπάνιες γαίες και ορισμένα μέταλλα όπως το γάλλιο. Τα στοιχεία αυτά, για τα οποία υπάρχει έξαρση του παγκόσμιου ενδιαφέροντος, χρησιμοποιούνται κυρίως στην κατασκευή μπαταριών σε ηλεκτρικά αυτοκίνητα. Συναντώνται κυρίως στην βόρεια Ελλάδα και μπορούν να συμβάλλουν ώστε η Ελλάδα να αποκτήσει σημαντικό ρόλο στην εξαγωγή τους στην Ευρώπη και η τελευταία να απεξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από την κινέζικη αγορά (newmoney 2025).

Στην τρίτη και πιο επικερδή κατηγορία, των ενεργειακών πρώτων υλών, μεταξύ άλλων ανήκουν το πετρέλαιο, το φυσικό αέριο και οι γαιάνθρακες. Τα αποθέματα και η σημασία του πετρελαίου και του φυσικού αερίου της Ελλάδας θα αναλυθούν στο επόμενο κεφάλαιο.

Αναφορικά με τους γαιάνθρακες, αποθέματά τους υπάρχουν σε πολύ μεγάλες συγκεντρώσεις σε πάρα πολλές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας. Τα συνολικά αποθέματα εκτιμώνται στα 6,7 εκατομμύρια τόνους, οι οποίοι είναι ικανοί να εξασφαλίσουν την αυτονομία της Ελλάδας σε ηλεκτρικό ρεύμα για πολλές δεκαετίες (Τσιραμπίδης και Φιλιππίδης 2013, 18–20). Σε αυτό το σημείο παρατηρείται και το εξής παράδοξο από τους λήπτες αποφάσεων του ελληνικού κράτους. Ενώ κράτη με τις μεγαλύτερες βιομηχανίες παραγωγής υλικών παγκοσμίως, όπως η Κίνα, χρησιμοποιούν και αναβαθμίζουν λιγνιτικά εργοστάσια για να παράγουν φτηνή ενέργεια, στην Ελλάδα έχει ανακοινωθεί επισήμως η μετάβαση σε άλλες πηγές ενέργειας και το σταδιακό κλείσιμο των εργοστασίων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από τους λιγνίτες (Χιώτης 2023). Με αυτό τον τρόπο χάνονται υπέρογκα έσοδα τα οποία θα μπορούσαν να τονώσουν την ελληνική οικονομία και να αποτελέσουν παράγοντα οικονομικής ισχύος.

Βιομηχανικά ορυκτά & πετρώματα
 Α=Αταπουλίτης, Β=Μπεντονίτης, C=Λευκά ανθρακικά, D=Διατομίτης, F=Άστριοι, G=Γρανάτης, Γτ=Γραφίτης, Γν=Γύψος, Η=Ορυκτό άλς, Ημ=Χουντίτης, Κ=Καολίνη, Μg=Μαγνησίτης, Ο=Ολιφίνης, Ρ=Φωσφορίτης, Ρε=Περίλιτης, Ρο=Ποζολάνη, Ρυ=Κίσηση, Q=Χαλσζίας, S=Άμορφη πυριτία, T=Τάλκης, V=Βερμικουλίτης, W=Βολαστονίτης, Z=Ζεόλιθος.

Μάρμαρα-Διακοσμητικά πετρώματα
 Μ=Λευκά έως έγχρωμα μάρμαρα, δολομίτες, τραβερτίνες, όνυχες, αλάβαστρο, ναμμίτες, σχιστόλιθοι, ηφαιστειακά πετρώματα, ζεολιθοφόροι τόφοι.

Μεταλλεύματα
 Αg=Άργυρος, Αu=Χρυσός, Βx=Βωξίτης, Cu=Χαλκός, Cr=Χρόμιο, Fe=Σιδηροχάλυβας, Μn=Μαγγάνιο, Ni=Νικέλιο, Pb=Μολύβδος, Ργ=Σιδηροπυρίτης, Ζn=Ψευδάργυρος.

Ενεργειακά ορυκτά & πρώτες ύλες
 Co=Γαιάνθρακες, O-G=Πετρέλαιο-Φυσικό αέριο, U=ουρανίου κοιτάσματα.

Διάγραμμα 1: Αποθέματα βιομηχανικών ορυκτών, μεταλλικών ορυκτών και ενεργειακών πρώτων υλών στον ελλαδικό χώρο

Πηγή: Τσιραμπίδης και Φιλιππίδης, 2013

2. Υδρογονάνθρακες

α) Κοιτάσματα στην Ελληνική Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη: ευκαιρίες και προκλήσεις

Ο Ελλαδικός χώρος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τις ορυκτές ενεργειακές πρώτες ύλες του πετρελαίου και του φυσικού αερίου. Όπως είναι γνωστό από έρευνες γεωλόγων, κάποια στιγμή, την περίοδο του μέσου Μειόκαινου³ η Μεσόγειος θάλασσα αποξηράνθηκε. Έτσι, δημιουργήθηκαν λίμνες αλλά και μεγάλες τάφροι. Με τη βοήθεια γεωλογικών μεταβολών οι φυτικοί οργανισμοί μετατράπηκαν σε υδρογονάνθρακες οι οποίοι καλύφθηκαν από χλωριούχο νάτριο, το γνωστό θαλασσινό αλάτι και κατά την εκ νέου πλήρωση της Μεσογείου με νερό, τα αποθέματα αυτά παρέμειναν είτε στον πάτο της θάλασσας, δημιουργώντας υδρίτες μεθανίου, είτε στο υπέδαφος δημιουργώντας συγκεντρώσεις φυσικού αερίου και πετρελαίου (Φώσκολος 2022; Αγγελάκης και Φώσκολος 2023). Με βάση τα αποθέματα των ήδη ανακαλυφθέντων κοιτασμάτων στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου (στις ΑΟΖ του Ισραήλ, της Αιγύπτου και της Κύπρου) και με τα γεωλογικά χαρακτηριστικά των περιοχών αυτών, πολλοί γεωλόγοι έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι και εντός των ορίων της ελληνικής ΑΟΖ (της δυνητικής, που δεν έχει ακόμα ανακηρυχτεί και οριοθετηθεί με γειτονικά κράτη) υπάρχουν κοιτάσματα τα οποία πιθανόν να δώσουν μεγάλες πιθανότητες εκμετάλλευσης. Οι εκτιμήσεις των πιο αισιόδοξων γεωλόγων κάνουν λόγο για τρισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου και δισεκατομμύρια βαρέλια πετρελαίου μόνο στις περιοχές ανατολικά και νότια της Κρήτης που θα είναι ικανά να καλύψουν την ενεργειακή αυτάρκεια της Ευρώπης για τουλάχιστον 50 έτη (Φώσκολος 2022). Το 2012, έκθεση της Deutsche Bank έκανε λόγο για κοιτάσματα αξίας 600 δισεκατομμυρίων ευρώ μόνο από τα αποθέματα υδρογονανθράκων νοτίως της Κρήτης (Κοτρώτσος 2012).

Με βάση τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι εντός των ορίων της (μη οριοθετημένης ακόμα) ελληνικής ΑΟΖ ενδέχεται να βρίσκονται κοιτάσματα, η εκμετάλλευση των οποίων θα αναβαθμίσει την γεωπολιτική θέση της Ελλάδας στην Ανατολική Μεσόγειο. Με την εξόρυξη και διανομή των υδρογονανθράκων στην Ευρώπη και στα γειτονικά κράτη θα επιτευχθεί σε μεγάλο βαθμό η Ευρωπαϊκή απεξάρτηση από το ρωσικό φυσικό αέριο (Φώσκολος 2022) στο οποίο η βαριά βιομηχανία της Ευρώπης στήριζε την δύναμή της μέσω φθηνής ενέργειας τα προηγούμενα χρόνια. Επιπλέον, τα αποθέματα αυτά θα μπορούν να αντικαταστήσουν το αρκετά ακριβό αμερικανικό lng, το οποίο έρχεται στην Ευρώπη μέσω δεξαμενόπλοιων και επιδιώκει να αντικαταστήσει το ρωσικό φυσικό αέριο, σε πολύ υψηλότερη τιμή (bankingnews

³ Γεωλογική περίοδος πριν από περίπου 15-7 εκατομμύρια χρόνια.

2022). Ωστόσο, αυτό αποτελεί και μια από τις βασικές προκλήσεις στην εξόρυξή τους. Όπως αναφέρθηκε, με την είσοδο στην αγορά των ελληνικών υδρογονανθράκων ίσως να πληγούν τα αμερικανικά και τα ρωσικά οικονομικά συμφέροντα (λόγω μείωσης της ζήτησης του lng και του ρωσικού φυσικού αερίου αντίστοιχα).

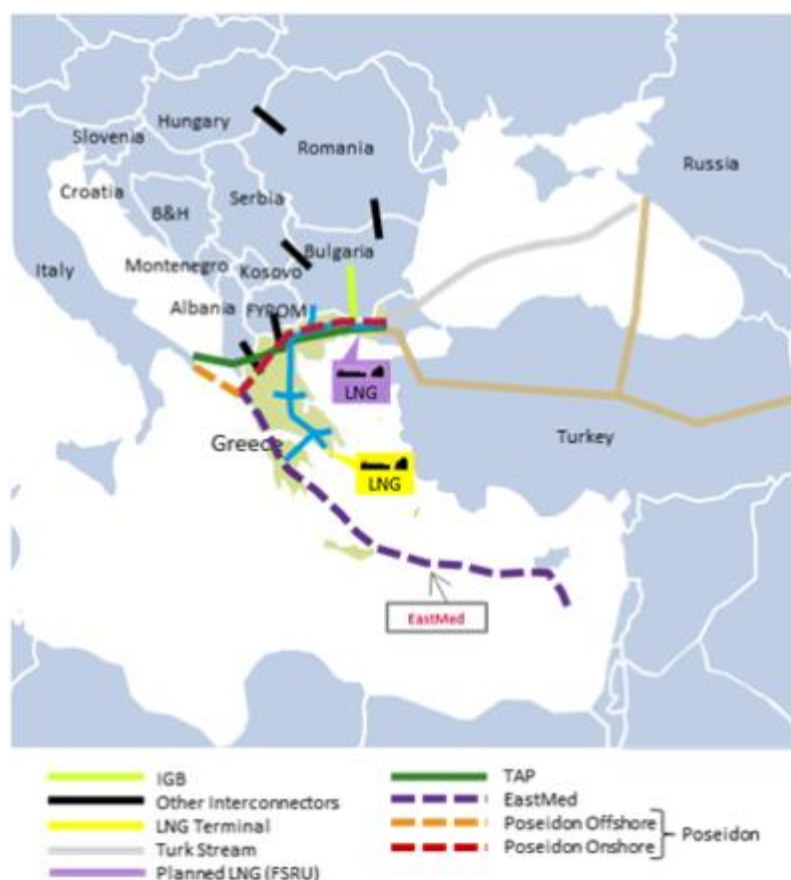
Βέβαια, την μεγαλύτερη πρόκληση στην προσπάθεια εκμετάλλευσης των ελληνικών υδρογονανθράκων αποτελεί η Τουρκία. Μέσω της έκδοσης NAVTEX σε θαλάσσιες ζώνες-περιοχές εντός της δυνητικής ελληνικής ΑΟΖ εμποδίζει συστηματικά τις έρευνες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του τουρκικού Ουρς Reis το καλοκαίρι του 2020. Η ένταση που δημιουργήθηκε προκάλεσε την παρέμβαση ευρωπαϊκών κρατών, όπως της Γαλλίας και της Γερμανίας ώστε να επιλυθεί το ζήτημα (Wemer 2020). Το προαναφερθέν ερευνητικό είχε εγκατασταθεί στην περιοχή νοτίως του Καστελόριζου και πραγματοποιούσε γεωλογικές έρευνες χωρίς να έχει λάβει αντίστοιχη άδεια από το ελληνικό κράτος. Μάλιστα το σημείο βρίσκεται στην ένωση των δυνητικών ΑΟΖ της Ελλάδας, της Αιγύπτου και της Κύπρου, που αν και δεν έχει οριοθετηθεί, η Τουρκία αμφισβητούσε κατ' αυτό τον τρόπο τα κυριαρχικά δικαιώματα των κρατών στην συγκεκριμένη περιοχή. Σε συνέχεια των παραπάνω ενεργειών, του τουρκικό κράτος έδωσε άδεια σε τουρκική εταιρία που σχετίζεται με την εξόρυξη και διακίνηση πετρελαίου να εγκατασταθεί στην περιοχή αφού πρώτα κατέθεσε τις αντίστοιχες συντεταγμένες στον ΟΗΕ (Νικολάου 2020). Σε αυτό το πλαίσιο, η Τουρκία το 2019 υπέγραψε με την GNA της Λιβύης δύο μνημόνια συνεργασίας. Το πρώτο αφορούσε την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών τους, αγνοώντας ουσιαστικά την Κρήτη και τα υπόλοιπα νησιά που παρεμβάλλονται μεταξύ τους (Çandar 2020) πλήττοντας ελληνικά, κυπριακά και αιγυπτιακά συμφέροντα. Το δεύτερο αφορούσε την επέκταση της συνεργασίας των δύο κρατών στον στρατιωτικό τομέα (Al Jazeera 2019). Με αυτό τον τρόπο απέδειξε ότι αγνοεί το Διεθνές Δίκαιο της θάλασσας και τις διεθνείς συμφωνίες και συμβάσεις οι οποίες παραβιάζονται κατάφορα (Παυλόπουλος 2020). Τρία χρόνια αργότερα, το 2022, υπέγραψε και τρίτο μνημόνιο, με την GNU, για την αναζήτηση και εξόρυξη υδρογονανθράκων στις θαλάσσιες ζώνες που είχαν οριοθετηθεί μεταξύ των δύο στο πρώτο μνημόνιο συνεργασίας (Sideris 2022). Μέσω των γεγονότων αυτών παρατηρείται από την πλευρά της Τουρκίας η εκμετάλλευση της αναρχίας του διεθνούς συστήματος εφόσον δεν υπάρχει κάποια υπερκρατική εξουσία που να μπορεί να την παρεμποδίσει και να εφαρμόσει το Διεθνές Δίκαιο.

Οι ενέργειες της Τουρκίας στον τομέα που αφορά το ενεργειακό δεν θα πρέπει να εξετάζονται μεμονωμένα αλλά σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ενεργειών που αποσκοπεί στην

αύξηση της ισχύος της και του περιορισμού της ισχύος των γειτόνων της. Αυτό το πετυχαίνει σε πρώτη φάση με την ενίσχυση της ίδιας σε διπλωματικό επίπεδο, έπειτα με την αμφισβήτηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων των ανταγωνιστών και τέλος με την υβριδικές μεθόδους πρόκλησης αναταραχών στο εσωτερικό των αντιπάλων της. Το δόγμα που εφαρμόζει ονομάζεται «Γαλάζια Πατρίδα» ενώ σύμφωνα με αυτό επιδιώκει να εξασφαλίσει θαλάσσιες περιοχές που θα έχουν έκταση σχεδόν τον μισό της ηπειρωτικής της επικράτειας. Με αυτό τον τρόπο θα απεγκλωβιστεί από τους γείτονες της (Ελλάδα, Κύπρο, Αίγυπτο) που της περιορίζουν τον ζωτικό χώρο, επιτυγχάνοντας έτσι ισορροπία ισχύος (Çandar 2020). Όλες αυτές οι ενέργειες πραγματοποιούνται σε ένα πλαίσιο ανταγωνισμού, απολύτως λογικού για την νεορεαλιστική προσέγγιση των Διεθνών Σχέσεων.

b) Μεταφορά των υδρογονανθράκων μέσω του αγωγού East Med

Κατά τη διάρκεια των πρώτων γεωτρήσεων στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου μετά από τα ευρήματα στις ΑΟΖ του Ισραήλ, της Αιγύπτου και της Κύπρου, θεμελιώθηκε η ιδέα κατασκευής αγωγών για τη μεταφορά των υδρογονανθράκων της περιοχής προς την κεντρική και βόρεια Ευρώπη. Όπως είχε ειπωθεί χαρακτηριστικά από τον τότε Πρόεδρο του Ισραήλ Shimon Peres «η κατασκευή του αγωγού επιβάλλεται από τη γεωγραφία» (Tsakiris 2014, 8). Τα πρώτα σχέδια για την μελέτη και κατασκευή του αγωγού με την ονομασία «East Mediterranean Pipeline» κατατέθηκαν στην ΕΕ το 2013, με απώτερο στόχο να αυξήσουν την ενεργειακή ασφάλεια της Ευρώπης, μέσω κρατών που θεωρούνται πυλώνες σταθερότητας και διατηρούν διαχρονικά καλές σχέσεις με τα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από όπου και εγκρίθηκαν. Η χρηματοδότησή τους ξεκίνησε το 2015 ενώ το 2018 εγκρίθηκε εκ νέου η εκταμίευση ποσού 34,5 εκατομμυρίων ευρώ για την συνέχιση των μελετών. Ο αγωγός θα ξεκινούσε με αφετηρία το Ισραήλ και θα ακολουθούσε τη διαδρομή Κύπρος-Κρήτη-Πελοπόννησος-ηπειρωτική Ελλάδα. Μέσω του αγωγού «Ποσειδών» θα περνούσε στην Ιταλία και από εκεί στην κεντρική Ευρώπη. Με βάση τα πρώτα σχέδια το μήκος του θα ήταν περίπου 2.000 χιλιόμετρα ενώ ετησίως θα μπορούσε να μεταφέρει 10 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα φυσικού αερίου (ΔΕΠΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΡΓΩΝ, χ.χ.).

Διάγραμμα 2: Η διαδρομή του αγωγού East Med

Πηγή: ΔΕΠΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΡΓΩΝ, Χ.Χ.

Οι μελέτες ολοκληρώθηκαν έως το 2018, οπότε και οι αρμόδιες αρχές πραγματοποίησαν τις απαραίτητες ενέργειες για συνέχιση της χρηματοδότησης του έργου. Ωστόσο, τον επόμενο χρόνο η Ιταλία αρνήθηκε να υποστηρίξει το έργο ενώ είχαν προηγηθεί οι απαραίτητες μελέτες. Το γεγονός αυτό οδήγησε σχεδόν σε ναυάγιο οποιεσδήποτε ενέργειες είχαν γίνει τα προηγούμενα χρόνια, με σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στα συμβαλλόμενα κράτη (Reuters 2019). Έκτοτε και μέχρι σήμερα η στάση της Ιταλίας επί του θέματος δεν είναι σταθερή καθώς χρόνο με τον χρόνο υιοθετεί διαφορετική στρατηγική απέναντι στον αγωγό (Μελισσηνός 2022). Από τη μια οι αγαστές σχέσεις της με την Τουρκία και με τις ΗΠΑ επηρεάζουν εμφανώς τη στάση της απέναντι σε έναν αγωγό ο οποίος στην παρούσα χρονική συγκυρία θα δυσχερανούσε τα συμφέροντα και των δύο κρατών αυτών κρατών. Από την άλλη όμως τα οικονομικά οφέλη που θα αποκόμιζε η ίδια από έναν τέτοιο αγωγό, της δημιουργούν δεύτερες σκέψεις, ώστε κατά διαστήματα, μέσω εκπροσώπων της ιταλικής κυβέρνησης, να υποστηρίζεται η κατασκευή του συγκεκριμένου αγωγού (Ναυτεμπορική 2023b).

Ένα τόσο μεγάλο έργο το οποίο μπορεί να αλλάξει τις γεωπολιτικές ισορροπίες στην Ανατολική Μεσόγειο απαιτεί και συγκεκριμένη υποστήριξη ώστε να προστατευτεί από συμφέροντα που θα επιδιώξουν να ματαιώσουν την λειτουργία του. Στα πρώτα στάδια τόσο των μελετών όσο και των μετέπειτα ενεργειών η κατασκευή του αγωγού είχε ως σύμμαχο τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ. Συγκεκριμένα το 2019, στο Ισραήλ, ο τότε Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ Mike Pompeo δήλωσε εν ολίγοις ότι οι ΗΠΑ θα στηρίξουν το συγκεκριμένο έργο (Tzogopoulos 2019). Αυτή η κίνηση του Αμερικανού Υπουργού Εξωτερικών μπορεί σαφώς να ερμηνευθεί ως προσπάθεια εξυπηρέτησης ζωτικών εθνικών συμφερόντων του Ισραήλ από την κυβέρνηση των ΗΠΑ, μιας και τόσο οι σχέσεις του Προέδρου Trump με το κράτος του Ισραήλ όσο και οι σχέσεις του Pompeo με το ισραηλινό λόμπυ στις ΗΠΑ είναι πολύ στενές (Staff 2020). Με την αλλαγή διοίκησης στις ΗΠΑ και την εκλογή Joe Biden στην προεδρεία το 2020 οι ΗΠΑ άλλαξαν προσανατολισμό. Η αλλαγή κατεύθυνσης μπορεί να ερμηνευθεί αν εξεταστούν τα γεγονότα των ετών 2021-2022 που επηρέασαν άρδην το σκηνικό στον ενεργειακό τομέα παγκοσμίως. Οι ΗΠΑ ξεκίνησαν να εξορύσσουν μεγάλες ποσότητες σχιστολιθικού πετρελαίου και φυσικού αερίου το οποίο έπρεπε να εξάγουν (Πρασσά 2021). Αυτό το γεγονός σε συνδυασμό με τις κυρώσεις των ευρωπαϊκών κρατών προς τη Ρωσία έδωσε στις ΗΠΑ την ευκαιρία να βρουν πρόσφορο έδαφος για την πώληση των ενεργειακών τους αποθεμάτων στην Ευρώπη. Έτσι, οι ΗΠΑ που αρχικά στήριζαν με θέρμη την κατασκευή του αγωγού, δρώντας στη συνέχεια ορθολογικά και εκμεταλλευόμενες τις διεθνείς συγκυρίες, απέσυραν την στήριξή τους, εξασφαλίζοντας ότι θα διαφυλάξουν τα ζωτικά εθνικά τους συμφέροντα και όχι τα συμφέροντα του Ισραήλ και κατ' επέκταση και της Ελλάδας που θα εξυπηρετούσε η κατασκευή του συγκεκριμένου αγωγού. Από την άλλη, οι παράνομες τουρκικές NAVTEX που επεδίωκαν την επέκταση του ζωτικού χώρου για την Τουρκία (που αναφέρθηκαν και στο προηγούμενο κεφάλαιο) δημιούργησαν καθεστώς ανασφάλειας στην περιοχή καθώς καταπατούσαν το Διεθνές Δίκαιο της θάλασσας. Και ενώ η αντίδραση της Διεθνούς Κοινότητας θα έπρεπε να στρέφεται εναντίων της Τουρκίας και υπέρ της Ελλάδας για την καταπάτηση των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου, τα ισχυρά κράτη παρέμεναν ουδέτερα επιβεβαιώνοντας για άλλη μια φορά την σημασία της αυτοβοήθειας όπως αυτή υποστηρίζεται στην νεορεαλιστική προσέγγιση.

Τα τελευταία τρία έτη, μέσα σε αυτά τα πλαίσια της αυξημένης ενεργειακής κρίσης, λόγω του ρωσοουκρανικού πολέμου και της στροφής σε διαφορετικούς προμηθευτές ενέργειας αυξήθηκε κατά πολύ το κόστος για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών των Ευρωπαίων πολιτών λόγω της αύξησης των τιμών της ενέργειας που έφερε ακολούθως

αύξηση του κόστους της βιομηχανικής παραγωγής. Έτσι, οι πολίτες σε πολλά κράτη άρχισαν να στρέφονται σε κυβερνήσεις που στέκονταν κριτικά απέναντι στις φιλοδυτικές πολιτικές που εφαρμόζονταν και υπέρ της σταδιακής μείωσης των περιορισμών εναντίων της Ρωσίας, λόγω ακριβώς της μεγάλης ενεργειακής ανασφάλειας που προκλήθηκε από την διακοπή εισαγωγής των ρωσικών υδρογονανθράκων (bankingnews 2024). Σε αυτό το πλαίσιο δίνεται στην Ελλάδα η ευκαιρία να επανεκκινήσει τις διαδικασίες για την δημιουργία του αγωγού με την στήριξη που θα λάβει και από τα υπόλοιπα συμβαλλόμενα κράτη (κυρίως ευρωπαϊκά), με αντάλλαγμα φυσικά τα οφέλη που θα προσφέρει στα ευρωπαϊκά κράτη μέσω της πώλησης ενέργειας σε χαμηλότερη τιμή.

Συμπερασματικά, ως προς τους φυσικούς πόρους, η Ελλάδα διαθέτει σημαντικές ποσότητες που είναι ικανές να αυξήσουν την οικονομική της ισχύ και να την καταστήσουν σημαντικό δρώντα στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Ωστόσο, οι ανταγωνισμοί που δημιουργούνται λόγω ύπαρξης διαφορετικών εθνικών συμφερόντων δυναμιτίζουν την κατάσταση στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Στο πλαίσιο αυτό, τόσο η εσωτερική όσο και η εξωτερική εξισορρόπηση είναι ικανές να επιτρέψουν στην Ελλάδα να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις εκμετάλλευσης των φυσικών της πόρων. Για να καταστεί δυνατό, απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή σε τομείς όπως ο στρατιωτικός και ο διπλωματικός που θα μελετηθούν σε επόμενο κεφάλαιο.

Τα δυναμικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας

ι. Δημογραφία

Η δημογραφία, δηλαδή, το μέγεθος και η σύσταση του πληθυσμού ενός κράτους αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την γεωπολιτική ισχύ στα πλαίσια της νεορεαλιστικής προσέγγισης των Διεθνών Σχέσεων. Ο Mearsheimer αναφέρει πως «το μέγεθος του πληθυσμού και ο πλούτος ενός κράτους είναι τα δύο σημαντικότερα συστατικά στοιχεία για τη δημιουργία στρατιωτικής δύναμης» (Mearsheimer 2001, 138). Είναι σαφές ότι αν ένα κράτος δεν έχει το απαιτούμενο ανθρώπινο δυναμικό δεν μπορεί να στελεχώσει επαρκώς τις ένοπλες δυνάμεις του.

Στην περίπτωση της Ελλάδας τα είκοσι τελευταία χρόνια ο πληθυσμός της παρουσιάζει άνοδο στο πρώτο μισό και πτώση στο δεύτερο μισό. Το 2001 ο γηγενής πληθυσμός της Ελλάδας ανερχόταν στα 10,8 εκατομμύρια, το 2011 στα 11,1 ενώ το 2021 στα 10,5, πτώση που ισοδυναμεί με ποσοστό περίπου 3%, με καθοδικές μάλιστα τάσεις (Κουλλόλλι 2022). Επιπλέον, το 2022, η Ελλάδα κατέρριψε ακόμα μια αρνητική της επίδοση καθώς κατέγραψε περίπου 140.000 θανάτους έναντι 77.000 γεννήσεων (Carter 2024). Αρκεί να αναφερθεί ότι για να αναπληρωθούν οι προηγούμενες γενιές και να υπάρξει αύξηση του πληθυσμού (αν υπολογιστεί ο μέσος όρος ζωής του ανθρώπου) είναι 2,1 γεννήσεις ανά γυναίκα, νούμερο πολύ μεγαλύτερο από αυτό της Ελλάδας που το 2023 ήταν στο 1,33 (Kotoulas 2024, 2). Σε αυτές έρχεται να προστεθεί το μεγάλο κύμα μετανάστευσης, κυρίως νέων ανθρώπων, προς τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδιαίτερα από το 2010 και μετά οπότε και εφαρμόστηκαν αυστηρά δημοσιονομικά μέτρα για την καταπολέμηση της οικονομικής κρίσης. Παράλληλα, οι μετανασταυτικές ροές προς την Ελλάδα επηρέασαν την κατάσταση. Γενικά, η μετανάστευση προς μια χώρα μπορεί από τη μια να κατευθύνει το δημογραφικό της πρόβλημα σε άμβλυνση, ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις λειτουργεί και ως απειλή αλλοίωσης της κοινωνικής συνοχής εντός της (Demireva 2019). Έτσι έγινε και με την Ελλάδα. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η μεγάλη πληθυσμιακή μείωση του γηγενούς πληθυσμού στην Ελλάδα ωφείλεται τόσο στην υπογεννητικότητα όσο και στην εκκροή μεταναστευτικών ροών από την Ελλάδα προς το εξωτερικό. Μια σημαντική λεπτομέρεια η οποία δεν θα πρέπει να περάσει απαρατήρητη είναι ότι για πρώτη φορά στην ιστορία του νεώτερου ελληνικού κράτους, οι Έλληνες άνω των εξήντα πέντε ετών ξεπέρασαν τους

Έλληνες κάτω των δεκατεσσάρων ετών κατά πολύ (Darques, Sidiropoulos, και Kalabokidis 2024, 465) γεγονός δυσοίωνο για το μέλλον του ελληνικού κράτους. Κάθε χρόνο υπολογίζεται ότι με αυτόν το ρυθμό μείωσης, ο πληθυσμός της Ελλάδας μειώνεται κατά μια πόλη μεσαίου πληθυσμιακού μεγέθους (Lavrentzos 2021). Ακόμα μια παράμετρος που δυσχεραίνει την κατάσταση είναι ότι στα 10,5 εκατομμύρια του 2021 περίπου το 9-10% είναι αλλοδαποί, επισήμως καταγεγραμμένοι (Darques, Sidiropoulos, και Kalabokidis 2024, 474), χωρίς σε αυτούς να υπολογίζονται τα παρανόμως εισερχόμενα πρόσωπα, ο αριθμός των οποίων δεν δύναται να προσδιοριστεί, οι περισσότεροι από τους οποίους όμως προέρχονται από χώρες της Μέσης και Άπω Ανατολής. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι ο πληθυσμός των γηγενών Ελλήνων είναι ακόμα μικρότερος. Σύμφωνα με την Καθηγήτρια Οικονομικής Δημογραφίας Αλεξάνδρα Τραγάκη, η οικονομική κρίση που ξεκίνησε από τις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του αιώνα είχε σαν αποτέλεσμα μια σημαντική μείωση στους δείκτες γεννητικότητας στην Ελλάδα. Καταγράφηκαν περίπου 40.000 γεννήσεις λιγότερες μεταξύ 2010 και 2015 σε σύγκριση με το τι θα συνέβαινε αν οι δείκτες γεννήσεων παρέμεναν ίδιοι με αυτούς που ίσχυαν πριν την κρίση. Οι δείκτες αυτοί οφείλονται σε κάποιο βαθμό στην οικονομική αβεβαιότητα των νέων κάτω των τριάντα ετών που οδηγεί στην αναβολή της τεκνογονίας. Επιπλέον, τονίζεται ότι αυτή η μεταβολή στους δείκτες γεννήσεων θα επηρεάσει τη δημογραφική σύνθεση της χώρας τα επόμενα χρόνια (Tragaki και Bagavos 2019).

Προσπαθώντας να γίνουν προβλέψεις για το μέλλον χρησιμοποιώντας τα τωρινά δεδομένα της υπογεννητικότητας από τη μια και της διαφυγής σε κράτη του εξωτερικού από την άλλη, φαίνεται ότι η κατάσταση δύσκολα θα αλλάξει για την πλευρά της Ελλάδας. Οι πιο δυσοιόνες προβλέψεις κάνουν λόγο για πτώση του γηγενούς πληθυσμού στα 7,5 εκατομμύρια περίπου μέχρι το 2050, με τον μισό πληθυσμό να αποτελείται από ηλικιωμένους άνω των 65 ετών (Kikilias 2024). Βέβαια ορισμένες πιο μετριοπαθείς προβλέψεις όπως του καθηγητή Γεωπολιτικής Ιωάννη Κοτούλα υπολογίζουν ότι η πτώση του ελληνικού πληθυσμού σε τέτοια επίπεδα θα έρθει περίπου στο τέλος του 21^{ου} αιώνα (Kotoulas 2024, 2). Το αποτέλεσμα όλων αυτών σε γεωπολιτικό επίπεδο θα είναι εξαιρετικά επιβαρυντικό για την Ελλάδα καθώς θα μειωθεί το δυναμικό ισχύος, οι ένοπλες δυνάμεις θα αντιμετωπίσουν προβλήματα υποστελέχωσης, οι τομείς παραγωγής της εθνικής οικονομίας δεν θα μπρούν να στελεχωθούν επαρκώς, με επακόλουθα προβλήματα και περιορισμούς στην αποτελεσματική άσκηση εξωτερικής πολιτικής.

Συνοπτικά, τα τελευταία δεκαπέντε έτη παρατηρείται σημαντική δημογραφική συρίκνωση της Ελλάδας παρά την αρχική πληθυσμιακή αύξηση της πρώτης δεκαετίας. Η μείωση των δεικτών

γεννητικότητα και η εκκροή Ελλήνων μεταναστών προς το εξωτερικό συμβάλλουν στην διαμόρφωση της παρούσας κατάστασης.

ii. Ένοπλες Δυνάμεις και Στρατιωτική Τεχνολογία

Η στρατιωτική ισχύς ενός κράτους αποτελεί καταλυτικό παράγοντα που επηρεάζει την γεωπολιτική του ισχύ, τόσο κατά τον αμυντικό ρεαλισμό, όσο και κατά τον επιθετικό. Στον μεν πρώτο, συμβάλει στην εξασφάλιση της επιβίωσης του κράτους στο ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον. Στον δε δεύτερο, συμβάλει στην επιβολή έναντι των άλλων κρατών στην προσπάθεια μεγιστοποίησης της ισχύος και της επικράτησης απέναντι στα υπόλοιπα κράτη. Παρατηρώντας την πολιτική που ακολουθεί η Ελλάδα από την αρχή του 21^{ου} αιώνα και μέχρι σήμερα στον στρατιωτικό τομέα, γίνεται εμφανές ότι προσπαθεί να επιτύχει εξισορρόπηση δυνάμεων και να διατηρήσει το *status quo* αποτρέποντας μέσω της αύξησης στρατιωτικής ισχύος απειλές και προκλήσεις από εξωτερικούς δρώντες (ΓΕΕΘΑ 2019, 2). Σε αυτό το πλαίσιο επιδιώκει να αυξήσει την στρατιωτική της ισχύ με συμβατικά μέσα. Ταυτόχρονα αξιοποιεί την τεχνολογία για να το πετύχει (ΥΠΕΘΑ 2024, 3).

Η δύναμη των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων αριθμεί περίπου εκατό έως εκατόν σαράντα χιλιάδες ενεργό προσωπικό στους τρεις κλάδους⁴, με το μεγαλύτερο μέρος ωστόσο να αποτελεί την εφεδρεία η οποία καλείται να επανδρώσει τα στρατιωτικά τμήματα σε περίπτωση επιστράτευσης (Ασλανίδης, χ.χ.). Διαθέτει περίπου 1.300 άρματα μάχης, κυρίως Leopard 1A5 και Leopard 2, γεγονός που την καθιστά μια από τις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές δυνάμεις ως προς την ισχύ των τεθωρακισμένων της (Warpower, χ.χ.). Επιπλέον, διαθέτει στρατηγικά οπλικά συστήματα πυροβολικού (Patriot, S-300, πύραυλοι εδάφους-θαλάσσης). Όλα αυτά είναι εγκατεστημένα σε στρατηγικά σημεία σε νησιά του Αιγαίου, εξασφαλίζοντας μια ομπρέλα προστασίας απέναντι σε ενδεχόμενες εχθρικές αεροπορικές επιδρομές (Χατζηάστρου 2021). Σχετικά με τον κλάδο του Πολεμικού Ναυτικού της Ελλάδας, σημείο αναφοράς αποτελούν τα τέσσερα υποβρύχια τύπου 214. Τα υποβρύχια αυτά με το σύστημα αναερόβιας πρόωσης που διαθέτουν καθίστανται στρατηγικό μέσο, δύσκολο να εντοπιστεί, το οποίο μπορεί να παραμένει στον βυθό έως και πενήντα ημέρες χωρίς να χρειαστεί να βγει στην επιφάνεια της θάλασσας (Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού, χ.χ.). Ιδιαίτερη στρατηγική σημασία έχουν και οι γαλλικές φρεγάτες Belharra που αναμένεται να αποκτήσει η Ελλάδα το 2025 έπειτα από συμφωνία που συνάφθηκε μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας το 2021 (Reuters

⁴ Το νούμερο αυτό δεν έχει δοθεί επίσημα από κάποια αρμόδια κρατική υπηρεσία αλλά προκύπτει από υπολογισμούς που σχετίζονται με συνδυασμό στοιχείων, που έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί σχετικά με τροποποιήσεις σε μισθούς στελεχών των ενόπλων δυνάμεων, σε αντιστοιχία με τον προϋπολογισμό και τα ποσά που προορίζονται για το κάθε στέλεχος.

2024). Η βάση της Σούδας (που αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο) φιλοξενεί ΝΑΤΟικές ναυτικές δυνάμεις προσδίδοντας ακόμα μεγαλύτερη ισχύ στο ελληνικό Πολεμικό Ναυτικό, ενώ το Πολεμικό Ναυτικό των ΗΠΑ διαθέτει δικές του εγκαταστάσεις βάσει συμφωνίας με την Ελλάδα. Ως προς την Πολεμική Αεροπορία τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα προχωρά σε στρατηγικής σημασίας προσθήκες και αναβαθμίσεις που είναι ικανές να της προσδώσουν μεγάλη αεροπορική ισχύ. Από το 2020 έχει δρομολογηθεί και ξεκινήσει η αναβάθμιση 84 μαχητικών F-16 σε Viper κατά τα ΝΑΤΟικά πρότυπα (Reuters 2024). Επιπλέον, προχώρησε στην αγορά 24 μαχητικών αεροσκαφών Rafale αυξάνοντας κατά πολύ το βεληνικές των ελληνικών πυραύλων (Euronews 2021). Σημαντική είναι και η συμφωνία στην οποία έχει προχωρήσει η Ελλάδα για την αγορά 20 F-35 πέμπτης γενιάς που σε συνδυασμό με τα προηγούμενα θα λειτουργήσουν ως καταλυτικός παράγοντας για την απόκτηση αεροπορικής υπεροχής σε περίπτωση αερομαχιών στον εναέριο χώρο του Αιγαίου (Lockheed Martin, χ.χ.). Τέλος, η Ελλάδα έχει προχωρήσει σε συνεργασία με την ισραηλινή εταιρία Elbit Systems η οποία παρέχει εξομοιωτές και εκπαιδευτικά αεροσκάφη M-346 στο Διεθνές Κέντρο Εκπαίδευσης Πιλότων στην Καλαμάτα (Elbit Systems, χ.χ.). Με αυτόν τον τρόπο το Ισραήλ καθίσταται στρατηγικός εταίρος και σε αυτόν τον τομέα ενώ οι εκπαιδευόμενοι πιλότοι γαλουχούνται υπό ρεαλιστικές συνθήκες αερομαχιών.

Τα τελευταία έτη και ιδιαίτερα μετά την αναγνώριση από το ΝΑΤΟ, του διαστήματος και του κυβερνοχώρου, ως νέων κλάδων που έρχονται να συμπληρώσουν τους παραδοσιακούς κλάδους των Ενόπλων Δυνάμεων, η Ελλάδα από την πλευρά της έχει προχωρήσει σε έναν σχεδιασμό που ενσωματώνει τους δύο αυτούς τομείς στους παραδοσιακούς κλάδους (Kamaras 2024). Ο σχεδιασμός για την δημιουργία ελληνικού δορυφόρου που θα παρέχει αυτονομία στις στρατιωτικές επικοινωνίες (eKathimerini 2025) καθώς και η δημιουργία υπηρεσιών κυβερνοασφάλειας εντός του ΥΠΕΘΑ αποτελεί αυξημένης σημασίας κίνηση που έχει ανακοινωθεί ότι θα πραγματοποιηθεί στο εγγύς μέλλον. Επιπλέον, η δημιουργία «Εθνικής Αρχής Κυβερνοασφάλειας» επιδιώκει να προστατεύσει την Εθνική Ασφάλεια της Ελλάδας από επιθέσεις (διαρροή εθνικά ευαίσθητων πληροφοριών, προστασία κρίσιμων υποδομών) ξένων hacker (Ελληνική Δημοκρατία/ Υπουργείο ψηφιακής Διακυβέρνησης 2022). Στο πλαίσιο προστασίας από επιθέσεις UAVs προσφάτως ανακοινώθηκε από τον Έλληνα πρωθυπουργό Κυριάκο Μητσοτάκη ένα καινούργιο αντιπυραυλικό σύστημα με το όνομα «Ασπίδα του Αχιλλέα» κατά τα πρότυπα του Ισραηλινού «Iron Dome» για το οποίο θα αξιοποιηθεί η τεχνογνωσία του Ισραήλ στα πλαίσια των φιλικών σχέσεων των δύο χωρών, που αναπτύσσονται τα τελευταία χρόνια (Baltzois 2025).

Βλέποντας χρονολογικά την εξέλιξη των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, παρατηρείται ότι τη θέση της στρατιωτικής αναβάθμισης των ετών 2000-2010, ήρθε να πάρει η στασιμότητα την δεκαετία 2010-2020, κάτι το οποίο φάνηκε πάλι να αλλάζει από την έναρξη της τρίτης δεκαετίας του 21ου αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι το 2036 η Ελλάδα σκοπεύει να δαπανήσει άλλα 25 δις ευρώ προκειμένου να ολοκληρωθεί η μεγαλύτερη στρατιωτική αναβάθμισή της στην σύγχρονη ιστορία της (Stamouli 2025). Ωστόσο, εκτός από το υλικοτεχνικό σκέλος των Ενόπλων Δυνάμεων δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως κατώτερο το επίπεδο εκπαίδευσης και επιχειρησιακής ετοιμότητας του ανθρώπινου δυναμικού, το οποίο αποτελεί τον μεγαλύτερο πολλαπλασιαστή ισχύος (ΓΕΕΘΑ 2019, 12). Εκτεταμένες διακλαδικές ασκήσεις πανελλήνιας κλίμακας όπως η τακτική άσκηση μετά στρατευμάτων «Παρμενίων» (ΓΕΕΘΑ 2023) και η τακτική άσκηση άνευ στρατευμάτων «Αλέξανδρος» (ΓΕΕΘΑ 2024), που πραγματοποιούνται σε ετήσια βάση, καθώς και πλήθος διασυμμαχικών ασκήσεων στις οποίες τα στελέχη των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων καταλαμβάνουν τιμητικές διακρίσεις, συνηγορούν στο ανωτέρω επιχείρημα (Ναυτεμπορική 2023; Defence Redefined 2024).

Παρά την κούρσα εξοπλισμών στην οποία έχει επιδοθεί η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, με υπερσύγχρονα στρατηγικής σημασίας οπικά συστήματα, το ελληνικό κράτος δεν έχει δώσει την προσήκουσα σημασία στην επίτευξη ενός βαθμού αυτάρκειας στην εγχώρια αμυντική βιομηχανία (Kamaras 2023, 7). Τα περισσότερα οπικά συστήματα και μέσα είναι εισαγόμενα, γεγονός το οποίο με βάση την νεορεαλιστική προσέγγιση αποτελεί πλήγμα για το κράτος. Αυτό συμβαίνει επειδή σε δύσκολες στιγμές που η Ελλάδα θα εξαρτάται από κάποιον ξένο προμηθευτή, δεν θα μπορεί να εξασφαλίσει σίγουρα ότι θα τηρηθούν απόλυτα τα συμφωνηθέντα, με τον κίνδυνο να μείνει χωρίς την απαραίτητη υποστήριξη σε ανταλλακτικά και υλικά, απαραίτητα για την διεξαγωγή και συντήρηση των πολεμικών επιχειρήσεων.

Συνοψίζοντας, από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα και μέχρι σήμερα, η στρατιωτική ισχύς της Ελλάδας πέρασε από την ανάπτυξη (2000-2010) στην στασιμότητα (2010-2020) και πάλι στην ανάπτυξη (2020-σήμερα), με τα επόμενα χρόνια να υπολογίζεται ότι η ποιοτική και ποσοτική στρατιωτική ισχύς της θα αυξηθούν. Ωστόσο, στον τομέα της στρατιωτικής τεχνολογίας και της ανάπτυξης εγχώριας καινοτομίας στον στρατιωτικό τομέα υστερεί αισθητά.

iii. Οικονομία

Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο που αναλύθηκε η δημογραφία, σύμφωνα με τον Mearsheimer, αυτή, σε συνδυασμό με την οικονομία του κράτους αποτελούν την λανθάνουσα ισχύ του. Εξετάζοντας λογικά την σημασία της οικονομίας, γίνεται αντιληπτό ότι προσδίδει σε μεγάλο βαθμό ισχύ στις ένοπλες δυνάμεις και στην διπλωματία. Ένα κράτος με μεγάλο πληθυσμό μπορεί να συντηρήσει πολυάριθμες ένοπλες δυνάμεις, ενώ όταν η οικονομία του είναι ισχυρή μπορεί να τις εξοπλίσει με περισσότερα και ποιοτικότερα μέσα. Σε αυτό το πλαίσιο θα εξεταστεί κυρίως η οικονομική πορεία της Ελλάδας από το 2000 έως σήμερα.

Η οικονομία του ελληνικού κράτους παρουσιάζει έντονες διακυμάνσεις στα πρώτα είκοσι πέντε έτη του αιώνα που έχουν παρέλθει επηρεάζοντας σαφώς τη γεωπολιτική του ισχύ. Μέχρι το 2007 η οικονομική ανάπτυξη ετησίως έφτανε το 4% το ΑΕΠ (Δημέλη 2018, 9). Η είσοδος στην Ευρωζώνη έδωσε στην Ελλάδα πρόσβαση σε χαμηλότοκο δανεισμό ο οποίος αρχικά φάνηκε πως ωφέλησε την ελληνική οικονομία. Όμως η ακατάσχετη χρήση του οδήγησε σε αύξηση του δημοσίου χρέους σε πολύ υψηλά επίπεδα (Featherstone 2011, 198–99). Έτσι, η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 παρέσυρε και την ελληνική οικονομία. Το δημοσιονομικό έλλειμμα έφτασε σε ιστορικά υψηλά επίπεδα, στο 15% του ΑΕΠ και το δημόσιο χρέος κοντά στο 125% του ΑΕΠ (Υπουργείο Οικονομικών/Γραφείο Τύπου 2010) με την Ελλάδα να αναγκάζεται να υπογράψει δυσβάστακτα μνημόνια συνεργασίας με το ΔΝΤ. Η εφαρμογή αυστηρών μέτρων οδήγησε τόσο στην μείωση του ελληνικού ΑΕΠ όσο και στην αύξηση της ανεργίας μέχρι και το 28,9 % στα τέλη του 2013 (‘Στατιστικές - ΕΛΣΤΑΤ’ 2025). Επιπλέον, οι εξελίξεις αυτές την οδήγησαν στο να χάσει σε μεγάλο βαθμό την κυριαρχία της στη λήψη αποφάσεων καθώς οργανισμοί όπως το ΔΝΤ καθόριζαν την οικονομική πολιτική που θα ακολουθούσε (Maris 2020, 233). Οι κυβερνήσεις προχώρησαν σε περικοπές στον τομέα της άμυνας με την Ελλάδα ωστόσο να εξακολουθεί να χρησιμοποιεί περίπου το 2% σε αμυντικές δαπάνες (Kokkinidis 2023). Την έξοδο από τα μνημόνια στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας ακολούθησε η ύφεση που προκλήθηκε από την νόσο του SARS-COV-2. Τα έτη 2021-2023 η ανάπτυξη έφτασε περίπου στο 8,4%, 5,9% και 2,3% αντίστοιχα. Το 2024 αυξήθηκε κατά 2% σε σχέση με την ανάπτυξη των προηγούμενων ετών (‘Στατιστικές - ΕΛΣΤΑΤ’ 2025), γεγονός που της επέτρεψε να προβεί σε πολυδάπανες αγορές αμυντικού εξοπλισμού που αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ενδεικτικά το 2022 οι δαπάνες ποσών για αμυντικούς εξοπλισμούς έφτασαν περίπου το 3,54% του ΑΕΠ ξεπερνώντας ακόμα και τις ΗΠΑ που διέθεσαν το 3,46% του ΑΕΠ τους (Kokkinidis 2023). Τα προαναφερθέντα ποσοστά επί του ΑΕΠ που αφορούν σε έξοδα στις Ένοπλες Δυνάμεις, αποτελούν τις

συνολικές δαπάνες σε αυτές, συμπεριλαμβανομένων τόσο των μισθών των στελεχών, όσο και των εξόδων συντήρησης των υπαρχόντων εξοπλισμών. Σε νέους εξοπλισμούς κατευθύνεται μόλις το 35% (επί του 3,54% του ΑΕΠ εν προκειμένω για το έτος 2022) κατά μέσο όρο ετησίως (Στεργίου 2024). Σύμφωνα με την ΚΕΠΕ ο ρυθμός αυτός αναμένεται να ακολουθηθεί και το 2025 (PowerGame 2025). Βασικό μειονέκτημα της ελληνικής οικονομίας είναι ότι στην πάροδο των είκοσι πέντε ετών η εξαγωγική της δύναμη σε αγαθά μειώνεται και στηρίζει την οικονομία της σε μεγάλο βαθμό στις υπηρεσίες, όπως στον τουρισμό⁵, γεγονός που δεν προσδίδει σταθερότητα σε αυτήν και την καθιστά εξαιρετικά ρευστή.

Συμπερασματικά, η Ελλάδα προσπαθεί να ανακάμψει από τα οικονομικά προβλήματα που συσσωρεύτηκαν, ιδιαίτερα από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, εμφανίζοντας τα τελευταία χρόνια μικρή ανάπτυξη που έρχεται να αναστρέψει την κατάσταση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων της προηγούμενης δεκαετίας. Το δημόσιο χρέος της εξακολουθεί να βρίσκεται σε πολύ υψηλά επίπεδα. Όμως, εξακολουθεί παρόλα αυτά να δαπανά σημαντικό ποσοστό του ΑΕΠ της σε στρατιωτικούς εξοπλισμούς. Είναι εξαρτημένη σε μεγάλο βαθμό από εισαγωγές σε πρώτες ύλες γεγονός που με βάση την νεορεαλιστική προσέγγιση συνιστά μειονέκτημα. Η μακροπρόθεσμη οικονομική σταθερότητα της Ελλάδας παραμένει ένα ανοιχτό ζήτημα που επηρεάζει διαρκώς την ισχύ της στην Ανατολική Μεσόγειο.

iv. Διπλωματία

Ένα από τα σημαντικότερα δυναμικά χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν την γεωπολιτική ισχύ ενός κράτους είναι η διπλωματία του. Ιδιαίτερα σε κράτη με σχετικά αδύναμη οικονομία και ισχύ συγκριτικά με τους ανταγωνιστές τους η σύναψη διπλωματικών σχέσεων συνιστά σημαντικό εργαλείο και η συμμετοχή σε συμμαχίες αποτελεί παράγοντα εξωτερικής εξισορρόπησης (Κουσκουβέλης 2005, 214–15). Σε αυτό το πλαίσιο κινείται και η διπλωματική πολιτική που ακολουθεί η Ελλάδα για να επιτύχει εξισορρόπηση ισχύος με την Τουρκία (Rose και Heras 2021).

Η Ελλάδα είναι κράτος μέλος της ΕΕ από το 1981. Ήδη από το 2001 η Ελλάδα εντάχθηκε και στην ΟΝΕ με επακόλουθο την αλλαγή του νομίσματος της, η οποία πραγματοποιήθηκε έως τον Μάρτιο του 2002 (Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα 2022). Στη συνέχεια υποστήριξε την ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ με αώτερο σκοπό τόσο την επίλυση του κυπριακού ζητήματος όσο και τον περιορισμό της επεκτατικής πολιτικής της Τουρκίας (Σκορδίλη 2013, 38–39), κάτι το οποίο δεν επιτεύχθηκε. Ωστόσο, η είσοδος της Ελλάδας και

⁵ Αναφέρθηκε λεπτομερέστερα στο κεφάλαιο με τα στατικά χαρακτηριστικά.

μετέπειτα της Κύπρου στην ΕΕ τους έδωσαν τη δυνατότητα να μεταφέρουν σε διπλωματικό επίπεδο τα αναθεωρητικά ζητήματα που έθετε η Τουρκία και να προωθήσουν την άποψη ότι αποτελούσαν τα εξωτερικά νοτιοανατολικά σύνορα της Ευρώπης που έπρεπε να προστατευθούν συνολικά από την ΕΕ. Χαρακτηριστικά, την περίοδο 2019-2020, Ελλάδα και Κύπρος κατάφεραν να επιβληθούν κυρώσεις σε Τούρκους αξιωματούχους για γεωτρήσεις εντός της κυπριακής ΑΟΖ, μέσω της προώθησης το ζητήματος σε κύκλους της ΕΕ (European Council 2020). Βέβαια, οι κυρώσεις αυτές ήταν σχετικά ανώδυνες, μικρής έκτασης και κατά συγκεκριμένων προσώπων της Τουρκικής Κρατικής Εταιρίας Πετρελαίου. Επιπλέον, η συμμετοχή της Ελλάδας στο Ευρωπαϊκό Ταμείο Άμυνας μπορεί να της εξασφαλίσει χρηματοδοτήσεις στο πλαίσιο των αμυντικών της δαπανών (European Council 2024b). Βέβαια, δεν θα πρέπει να περάσει απαρατήρητο το γεγονός ότι κατά καιρούς και η Τουρκία δέχεται μεγάλα ποσά από την ΕΕ (κυρίως στα πλαίσια αντιμετώπισης μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών) (European Council 2024a), ασχέτως του ότι δεν αποτελεί μέλος της ΕΕ.

Από το 1952 η Ελλάδα αποτελεί μέλος του NATO γεγονός που επιδρά σε μεγάλο βαθμό στις διπλωματικές της σχέσεις και κινήσεις κυρίως με κράτη που βρίσκονται εκτός της συμμαχίας και δη με αυτά που λειτουργούν ανταγωνιστικά προς αυτήν. Της προσδίδει αποτρεπτική ισχύ η οποία συνεπικουρείται από το άρθρο 5 του καταστατικού του NATO που προβλέπει την συνδρομή των υπόλοιπων μελών του NATO σε περίπτωση που δεχτεί επίθεση από κράτος εκτός NATO (NATO 2023). Ωστόσο, επειδή και η Ελλάδα και η Τουρκία ανήκουν στο NATO, σε μεταξύ τους αντιπαράθεσεις το NATO παραμένει σχεδόν πάντοτε ουδέτερο καθώς δεν υπάρχει κάποιος σχεδιασμός που να προβλέπει ρητά τις ενέργειες που θα ακολουθηθούν από τη συμμαχία όταν υπάρχει σύγκρουση συμφερόντων ή ανταγωνισμός μεταξύ μελών. Για τον λόγο αυτό η Ελλάδα προκειμένου να διασφαλίσει την προστασία των συμφερόντων και την ασφάλειά της και προσπαθώντας να καλύψει τα όποια κενά αφήνει το άρθρο 5 του NATO, δρα σε ορισμένες περιπτώσεις διμερώς εντός της συμμαχίας. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της «Στρατηγικής Εταιρικής Σχέσης για τη Συνεργασία στην Άμυνα και την Ασφάλεια» που υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας και αφορά στην παροχή στρατιωτικής συνδρομής σε περίπτωση που κάποιο από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη δεχτεί επίθεση, ακόμα και από κράτος του NATO (Ελληνική Δημοκρατία, Ν. 4841/2021). Σε παρόμοιο πλαίσιο κινείται και η «Συμφωνία Αμοιβαίας Αμυντικής Συνεργασίας» μεταξύ Ελλάδας και ΗΠΑ η οποία ισχύει εδώ και τρεις δεκαετίες και ανανεώνεται κατά καιρούς με προσθήκες και τροποποιήσεις, αναγνωρίζοντας στην Ελλάδα τον ρόλο του παράγοντα σταθερότητας στην Ανατολική Μεσόγειο (Ελληνική Δημοκρατία, Ν. 1893/1990).

Οι σχέσεις που διαμορφώνονται μεταξύ Κύπρου και Τουρκίας, Ισραήλ και Τουρκίας, Αιγύπτου και Τουρκίας, επηρεάζουν στον μέγιστο βαθμό και τις σχέσεις της Ελλάδας με αυτές. Σύμφωνα με τον καθηγητή Χαράλαμπο Τσαρδανίδη «το αφήγημα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στην Ανατολική Μεσόγειο – σε γεωπολιτικό και γεωοικονομικό επίπεδο – βασίζεται πρωτίστως στις τριμερείς συνεργασίες Κύπρου-Ελλάδας-Ισραήλ και Κύπρου-Ελλάδας-Αιγύπτου, οι οποίες μπορούν να αποτελέσουν τη ραχοκοκαλιά μιας νέας περιφερειακής αρχιτεκτονικής ασφάλειας» (Tsardanidis 2019, 79).

Μετά το συμβάντα που έλαβαν χώρα μεταξύ του Ισραήλ και της Τουρκίας από το 2010 και μετά (βλ. κεφάλαιο: Θεωρητικό Πλαίσιο) οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών έχασαν την αίγλη του παρελθόντος και έγιναν ψυχρές έως και εχθρικές. Τα γεγονότα αυτά τα εκμεταλλεύτηκε από την πλευρά της η Ελλάδα προκειμένου να αποκτήσει έναν στενό σύμμαχο στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου (Lindenstrauss και Gavrielides 2019, 57). Μέχρι τώρα οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών κινούνται τόσο σε επίπεδο ενόπλων δυνάμεων (βλ. κεφάλαιο: Ένοπλες Δυνάμεις και Στρατιωτική Τεχνολογία) ενώ διεξάγονται και συχνές επαφές για τον μέλλον των κοιτασμάτων υδρογονανθράκων στην Ανατολική Μεσόγειο και τον ρόλο του αγωγού East Med στην μεταφορά και διανομή τους (βλ. κεφάλαιο: Μεταφορά Υδρογονανθράκων μέσω του East Med).

Οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Αιγύπτου απέκτησαν ενδιαφέρουσα τροπή μετά την ανάδυση στην εξουσία της Αιγύπτου, του Προέδρου Sisi, το 2013. Η ανατροπή και τελικά η εκδίωξη και καταδίκη της προηγούμενης αιγυπτιακής κυβέρνησης του Mohamed Morsi και γενικά της Μουσουλμανικής Αδελφότητας άλλαξαν άρδην το διπλωματικό πεδίο μεταξύ Αιγύπτου και Τουρκίας. Οι σχέσεις τους έγιναν ψυχρές λόγω της υποστήριξης της Τουρκίας προς την Μουσουλμανική Αδελφότητα. Τα γεγονότα αυτά έφεραν την Αίγυπτο πιο κοντά στην Ελλάδα κυρίως σε ότι αφορά τα ενεργειακά κοιτάσματα της Ανατολικής Μεσογείου και την οριοθέτηση των θαλάσσιων ζωνών (Nisidou και Grigoriadis 2024, 3). Αποκορύφωμα της μεταξύ τους συνεργασίας αποτέλεσε η υπογραφή της «Συμφωνίας Οριοθέτησης ΑΟΖ» που υπεγράφη το 2020 ως απάντηση στο τουρκολυβικό μνημόνιο (Ελληνική Δημοκρατία, Ν. 4717/2020).

Οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου παραμένουν διαχρονικά στενές. Η συνεργασία τους είναι πολυεπίπεδη σε όλους τους τομείς της πολιτικής (Andreou κ.ά. 2004, 483). Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στον τομέα που αφορά τις στρατιωτικές σχέσεις καθώς η Διοίκηση των Κυπριακών Ενόπλων Δυνάμεων ασκείται έμμεσα από το ΓΕΕΘΑ μέσω

Ελλαδίτη Ανώτατου Αξιωματικού (Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, χ.χ.) ενώ οι Κύπριοι υποψήφιοι Αξιωματικοί και Υπαξιωματικοί εκπαιδεύονται στις Στρατιωτικές Σχολές της Ελλάδας (Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς 2024). Μετά τα γεγονότα που ειπώθηκαν προηγουμένως, σχετικά με τις σχέσεις της Τουρκίας με το Ισραήλ και την Αίγυπτο, Ελλάδα και Κύπρος προσπάθησαν να προωθήσουν σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό τις τριμερείς συμφωνίες που αναφέρθηκαν προηγουμένως ασκώντας ακόμα μεγαλύτερη διπλωματική πίεση στην Τουρκία (Tziarras 2024, 31–35).

Οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας είναι ιδιαίτερα συγκρουσιακές μετά την αποτυχία ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ (Tsakiri 2022, 5–6). Η Τουρκία ακολουθεί μια άκρως αναθεωρητική πολιτική, ιδιαίτερα με το δόγμα της «Γαλάζιας Πατρίδας». Δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην μεγιστοποίηση και επίδειξη της σκληρής ισχύος μέσω της συμμετοχής της σε πολεμικές συγκρούσεις (Λιβύη, Συρία κλπ), εφαρμόζοντας την «διπλωματία των κανονιοφόρων» (Yasar 2021, 13–18). Από την άλλη η Ελλάδα μέσω της σύναψης συμφωνιών με τα κράτη που αναφέρθηκαν προηγουμένως κινείται στα πλαίσια της «διπλωματίας των συμμαχιών» επιδιώκοντας τη διπλωματική περικύκλωση της Τουρκίας. Έχει διατυπωθεί ότι ενώ η πρώτη κατηγορία διπλωματίας μπορεί να αποδώσει βραχυπρόθεσμα, η δεύτερη έχει καλύτερα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα σε αυτόν που την εφαρμόζει (Terry 2019; Danby 2022).

Συνοψίζοντας, παρατηρείται ότι η Ελλάδα, ιδίως μετά το 2010, έχει θεμελιώσει ισχυρές διπλωματικές σχέσεις με το Ισραήλ και την Αίγυπτο ενώ έχει αναβαθμίσει τις ήδη ισχυρές διπλωματικές της σχέσεις με την Κύπρο, προσπαθώντας να απομονώσει διπλωματικά την Τουρκία. Συνεπώς, η διπλωματία που ακολουθεί η Ελλάδα στην Ανατολική Μεσόγειο κατά τον 21^ο αιώνα εξελικτικά βελτιώνεται, βελτιώνοντας κατ' επέκταση και την γεωπολιτική ισχύ της στην περιοχή.

Συμπεράσματα – Προτάσεις

i. Σύνοψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία διαρθρώθηκε σε τρία βασικά κεφάλαια. Το πρώτο έθεσε το θεωρητικό υπόβαθρο στο οποίο βασίστηκε η ανάλυση της εργασίας και η διερεύνηση του κύριου ερευνητικού ερωτήματος. Αρχικά, αναπτύχθηκε το θεωρητικό πλαίσιο το οποίο στηρίχθηκε σε τρεις πυλώνες. Ο πρώτος πυλώνας συμπεριλάμβανε τη θεωρία της νεορεαλιστικής προσέγγισης των Διεθνών Σχέσεων (αμυντικός και επιθετικός Νεορεαλισμός) και των αρχών της. Με βάση την συγκεκριμένη θεωρία, η διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ των κρατών, εξαρτάται από την άναρχη δομή του διεθνούς συστήματος, η οποία τα ωθεί σε μια συνεχή επιδίωξη για επιβίωση αλλά και αύξηση της ισχύος τους. Τον δεύτερο πυλώνα του θεωρητικού πλαισίου, αποτέλεσε η θεωρία των περιφερειακών υποσυστημάτων και η σύντομη οριοθέτηση της Ανατολικής Μεσογείου τον 21^ο αιώνα, εντός των γεωγραφικών ορίων της οποίας οργανώθηκε η ανάλυση της εργασίας. Ο τρίτος πυλώνας περιλάμβανε τη θεωρία της κλασσικής γεωπολιτικής. Βάσει αυτής, η γεωπολιτική θέση ενός κράτους επηρεάζεται άμεσα

από κάποια στατικά χαρακτηριστικά (γεωγραφική θέση, μορφολογία, κλίμα, φυσικοί πόροι) και κάποια δυναμικά χαρακτηριστικά (δημογραφία, στρατιωτική ισχύς και τεχνολογία, οικονομία, διπλωματία). Η κατάλληλη αξιοποίηση των πρώτων και η ορθή διαμόρφωση των δεύτερων οδηγεί σε αύξηση της γεωπολιτικής ισχύος του κράτους.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναλύθηκαν τα στατικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας και εξετάστηκε ο τρόπος με τον οποίο επηρεάζουν την γεωπολιτική της ισχύ. Η θέση της Ελλάδας στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων, της δίνει μεγάλη γεωπολιτική αξία καθώς διαχρονικά ισχυροί οργανισμοί και κράτη θέλησαν να την εντάξουν στην σφαίρα επιρροής τους. Η μορφολογία της, της δίνει μεγάλο στρατηγικό βάθος από ανατολικά, με το Αιγαίο Πέλαγος και τα χιλιάδες νησιά, όμως ταυτόχρονα δυσχεραίνει τον έλεγχο των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου. Τα βόρεια σύνορά της στο μεγαλύτερο μέρος τους δυσχεραίνουν την χερσαία προσπέλασή τους από εξωτερικές δυνάμεις, με εξαίρεση ορισμένα σημεία (κοιλάδα του Στρυμόνα, περιοχή Ευζώνων-Αξιού), ενώ η παρεμβολή του ποταμού Έβρου δυσχεραίνει τη συγκέντρωση πολυπληθών δυνάμεων από την πλευρά της Τουρκίας για την πραγματοποίηση επιθετικών επιχειρήσεων. Η θαλάσσια φύση της διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην οικονομική της ανάπτυξη τόσο μέσω του τουρισμού όσο και μέσω των υποδομών που δημιουργήθηκαν σε παραθαλάσσιες περιοχές (κυρίως λιμάνια). Αναφορικά με τους φυσικούς της πόρους, η Ελλάδα, σχετικά με το μέγεθός της, διαθέτει μεγάλες ποσότητες σπάνιων, υψηλής αξίας μεταλλικών ορυκτών (χρυσός), βιομηχανικών ορυκτών (βωξίτης) και ορυκτών ενεργειακών πρώτων υλών (λιγνίτης). Τα τελευταία χρόνια με την ανακάλυψη μεγάλων κοιτασμάτων υδρογονανθράκων στην Ανατολική Μεσόγειο, έχουν αυξηθεί οι πιθανότητες εύρεσης αντίστοιχων ποσοτήτων και εντός της οριοθετημένης αλλά και της δυνητικής ΑΟΖ της Ελλάδας, ενώ η μεταφορά τους μέσω της ενδεχόμενης κατασκευής του αγωγού East Med στην Ευρώπη θα ενισχύσουν σε μεγάλο βαθμό την γεωπολιτική της ισχύ. Ωστόσο, σε αυτό το πλαίσιο η Ελλάδα καλείται να αντιμετωπίσει πλήθος προκλήσεων, την μεγαλύτερη από τις οποίες αποτελεί η Τουρκία.

Στο τρίτο κεφάλαιο, αξιολογήθηκαν τα δυναμικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής θέσης της Ελλάδας. Αυτά άλλοτε ενισχύουν και άλλοτε αποδυναμώνουν τη θέση της Ελλάδας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ανατολικής Μεσογείου. Ως προς την δημογραφία, η Ελλάδα παρουσιάζει χαμηλούς δείκτες γονιμότητας και υψηλούς δείκτες γήρανσης. Ο πληθυσμός της μετά την έναρξη της περιόδου της οικονομικής κρίσης από το 2010 και έπειτα παρουσιάζει καθοδικές τάσεις γεγονός που προδιαγράφει την περαιτέρω δημογραφική της συρρίκνωση και τα επόμενα χρόνια. Η δημογραφία της συνιστά κατ' αυτό τον τρόπο

παράγοντα που υπονομεύει την γεωπολιτική της ισχύ. Σχετικά με την στρατιωτική της ισχύ, η Ελλάδα παρουσίασε έως σήμερα τρεις διακριτές περιόδους σε κάθε μια από τις οποίες εμφάνισε διαφορετικά χαρακτηριστικά. Την περίοδο 2000-2010 ενισχύθηκε στρατιωτικά με ισχυρούς εξοπλισμούς, την περίοδο 2010-2020 παρουσίασε στασιμότητα στον στρατιωτικό τομέα, λόγω της οικονομικής κρίσης στην οποία βυθίστηκε, ενώ την περίοδο 2020-σήμερα έχει προχωρήσει σε σημαντικές προσθήκες οπλικών συστημάτων και τη σύναψη σημαντικών στρατιωτικών συμφωνιών. Κατά συνέπεια σε βάθος εικοσιπενταετίας βελτίωσε της στρατιωτική της ισχύ και την αποτρεπτική της ικανότητα. Ωστόσο, στον τομέα της στρατιωτικής τεχνολογίας δεν έχει κάνει σημαντικά βήματα καθώς δεν έχει καταφέρει ακόμα να αναπτυχθεί σημαντικά τεχνολογικά και να απεξαρτηθεί από την ξένη στρατιωτική τεχνολογία. Ως προς τον οικονομικό τομέα τα αποτελέσματα είναι μεικτά. Η Ελλάδα, την τελευταία πενταετία παρουσιάζει αξιόλογους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης, ωστόσο δεν έχει καταφέρει και δύσκολα θα καταφέρει στο προσεχές μέλλον να ξεπεράσει τις οικονομικές παθογένειες του παρελθόντος που οδήγησαν στην μεγάλη οικονομική κρίση της δεύτερης δεκαετίας του αιώνα. Τέλος, η Ελλάδα ακολουθώντας την «διπλωματία των συμμαχιών», έχει καταφέρει να ενισχυθεί σημαντικά στον διπλωματικό τομέα. Με τη συμμετοχή της σε οργανισμούς όπως το NATO και την ΕΕ κατάφερε σε σημαντικό βαθμό να αυξήσει την οικονομική και στρατιωτική της ισχύ. Ταυτόχρονα προσπάθησε να καλύψει τα όποια κενά ασφαλείας προέκυπταν από τη συμμετοχή της σε αυτούς του οργανισμούς μέσω της σύναψης διμερών (Ελλάδα-Γαλλία, Ελλάδα-ΗΠΑ) και τριμερών συμμαχιών (Ελλάδα-Κύπρος-Ισραήλ, Ελλάδα-Κύπρος-Αίγυπτος). Με τον τρόπο αυτό επιχείρησε τη διπλωματική περικύκλωση της Τουρκίας, η οποία με τη σειρά της προκειμένου να αυξήσει την ισχύ της στην περιοχή ακολούθησε αναθεωρητική πολιτική υιοθετώντας σε μεγάλο βαθμό την «διπλωματία των κανονιοφόρων». Συνολικά, τα δυναμικά χαρακτηριστικά της γεωπολιτικής θέσης Ελλάδας αξιολογήθηκαν ως αμφίσημα.

ii. Απάντηση στο κύριο ερευνητικό ερώτημα

Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα που τέθηκε στην εισαγωγή ήταν το εξής: Η γεωπολιτική θέση της Ελλάδας ενισχύει την γεωπολιτική της ισχύ στην Ανατολική Μεσόγειο τον 21^ο αιώνα και σε ποιο βαθμό; Η απάντηση επιχειρήθηκε να δοθεί στα πλαίσια της νεορεαλιστικής προσέγγισης των Διεθνών Σχέσεων, στα γεωγραφικά όρια της Ανατολικής Μεσογείου, όπως αυτή διαμορφώνεται τον 21^ο αιώνα και υπό το πρίσμα της κλασσικής γεωπολιτικής. Η απάντηση που δίνεται δεν μπορεί να είναι μονοσήμαντη. Για τον λόγο αυτό το ερώτημα εξετάστηκε μέσα από πολλές παραμέτρους. Επιπλέον, κάθε χαρακτηριστικό της γεωπολιτικής

θέσης συμβάλει σε διαφορετικό βαθμό στη διαμόρφωση της ισχύος της. Τα στατικά χαρακτηριστικά της συνολικά ενισχύουν την γεωπολιτική της ισχύ σε όλη την περίοδο των είκοσι πέντε ετών που έχουν διανυθεί. Τα δυναμικά χαρακτηριστικά, παρουσιάζουν έντονη αλληλεπίδραση μεταξύ τους αλλά και διαφοροποίηση σχετικά με το αν αυξάνουν ή μειώνουν την γεωπολιτική ισχύ της Ελλάδας. Συνολικά, τα δυναμικά χαρακτηριστικά άλλοτε αυξάνουν (2000-2010, 2020-σήμερα) και άλλοτε μειώνουν την γεωπολιτική ισχύ της (2010-2020). Σε αυτό το σημείο και με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει το εξής ως προς την ιεράρχηση ισχύος του κάθε χαρακτηριστικού κατά τη διάρκεια της κάθε δεκαετίας: Την πρώτη δεκαετία (2000–2010), η διπλωματία και η οικονομία κατείχαν κυρίαρχη θέση, λόγω της σταθερής ευρωπαϊκής πορείας και της ένταξης στην Ευρωζώνη, ενώ η στρατιωτική ισχύς και τεχνολογία διατήρησαν μια σημαντική, αλλά περιορισμένη δυναμική. Η δημογραφία δεν φαινόταν να διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο κυρίως λόγω των σχετικά σταθερών επιπέδων στα οποία κυμαινόταν. Στη δεύτερη δεκαετία (2010–2020), η ιεραρχία μεταβλήθηκε δραστικά λόγω της οικονομικής κρίσης: η οικονομία υποχώρησε σε χαμηλό επίπεδο και συμπαρέσυρε την στρατιωτική ισχύ, ενώ η διπλωματική ισχύς διατηρήθηκε κυρίως λόγω NATO και ΕΕ. Η δημογραφία, με γήρανση του πληθυσμού και μετανάστευση νέων, αποτέλεσε αδύναμο κρίκο που συνέβαλαν επίσης στη μείωση της γεωπολιτικής ισχύος. Αντίθετα, την τρίτη δεκαετία (2020–σήμερα), η στρατιωτική ισχύς (ιδίως με νέες εξοπλιστικές συμφωνίες), επανέρχεται ως βασικός πυλώνας, η διπλωματία ενισχύεται με πολυμερείς συμμαχίες στην Ανατολική Μεσόγειο, ενώ κινητήρια δύναμη για την πραγματοποίηση των ανωτέρω προκύπτει ότι αποτέλεσε η ενίσχυση της οικονομίας παρά την όξυνση του δημογραφικού προβλήματος. Συνολικά, η κατανομή ισχύος ως προς τα δυναμικά χαρακτηριστικά μεταβάλλεται διαρκώς, με την οικονομία όμως να διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο καθώς όποτε αυτή διαφοροποιείται σημαντικά συμπαράσχει και τα υπόλοιπα δυναμικά χαρακτηριστικά.

iii. Προτάσεις

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρατεθούν ορισμένες γενικές κατευθύνσεις, η εφαρμογή των οποίων, κατά την άποψη του γράφοντος, θα αυξήσουν την γεωπολιτική ισχύ της Ελλάδας στους τομείς που υστερεί και θα την βελτιώσουν ακόμα περισσότερο στους υπόλοιπους. Αναφορικά με τα στατικά χαρακτηριστικά, αυτά δεν πρόκειται να αλλάξουν, η αξιοποίησή τους όμως σε συγκεκριμένα πλαίσια θα ενισχύσουν την γεωπολιτική της θέση συνολικά. Σχετικά με τους ορυκτούς πόρους της ηπειρωτικής Ελλάδας και τους υποθαλάσσιους πόρους εντός της ελληνικής ΑΟΖ (της ανακηρυγμένης και οριοθετημένης με τις γειτονικές χώρες και της δυνητικής), η περεταίρω χρηματοδότηση ερευνών και οι συνεχείς επαφές με εταιρίες

εξόρυξης ορυκτών μετάλλων και υδρογονανθράκων θα αποτελέσει σημαντικό βήμα στην οικονομική ενίσχυση της Ελλάδας. Έτσι, θα την βοηθήσει να καταστεί παραγωγός χώρα που θα τροφοδοτήσει την αγορά με πολύτιμα χημικά στοιχεία. Επιπλέον, θα αποτελέσει σημαντικό δρώντα στην αγορά ενέργειας λόγω των πιθανά μεγάλων ποσοτήτων υδρογονανθράκων που ενδεχομένως διαθέτει. Ωστόσο, για να καταφέρει να εξορύξει τους υδρογονάνθρακες από τον υποθαλάσσιο χώρο θα πρέπει να ανακηρύξει ΑΟΖ στα ύδατα που συνορεύει με την Τουρκία κατόπιν συνεννόησης με την γείτονα χώρα (με βάση τους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου και την αρχή της Μέσης Γραμμής). Η επέκταση της «Συμφωνίας Μερικής Οριοθέτησης ΑΟΖ» με την Αίγυπτο και η ανακήρυξη ΑΟΖ με την Κύπρο, κάτω από ειδικές προϋποθέσεις, μπορούν να αποτελέσουν τα πρώτα βήματα της προσπάθειας για την δημιουργία ακόμα ισχυρότερων συμμαχιών με αυτές. Η δρομολόγηση των απαραίτητων διπλωματικών ενεργειών για την δημιουργία του αγωγού East Med θα συμβάλουν στο να καταστεί η Ελλάδα σημαντικός ενεργειακός κόμβος με πολλά θετικά αποτελέσματα στην οικονομία της. Έτσι, θα καταφέρει σε μεγάλο βαθμό να μειώσει το δημόσιο χρέος της, να βελτιώσει τους δείκτες της οικονομίας της και να αποκτήσει μεγάλη οικονομική ισχύ στην οποία υστερεί σε σχέση με τους ανταγωνιστές της. Ακολουθώντας, ο σχεδιασμός της εθνικής οικονομίας με βασικούς πυλώνες την περεταίρω ανάπτυξη του τουρισμού μέσω της αναβάθμισης των ελληνικών νησιών και γενικώς των τομέων που αποφέρουν τα υψηλότερα οικονομικά κέρδη στο ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας θα συμβάλουν στην γεωπολιτική ενίσχυσή της. Η χρηματοδότηση της καινοτομίας και της έρευνας στο πλαίσιο ανάπτυξης εθνικής βιομηχανίας παραγωγής οπλικών συστημάτων και μέσων θα της προσδώσει μεγάλη ανεξαρτησία από εξωτερικούς προμηθευτές, αυξάνοντας ακολούθως και την στρατιωτική της ισχύ. Η δημιουργία εργασιακών ευκαιριών για νέους επιστήμονες και τεχνίτες θα ελαττώσει την φυγή προς το εξωτερικό ενώ η δημιουργία κινήτρων για την απόκτηση παιδιών από νέα ζευγάρια (φοροελαφρύνσεις, παροχή διευκολύνσεων διαβίωσης) θα συμβάλει στην μείωση του δημογραφικού προβλήματος. Έτσι, η Ελλάδα θα καταφέρει σε μεγάλο βαθμό να αυξήσει ακόμα περισσότερο την γεωπολιτική της ισχύ.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αγαλόπουλος, Γεώργιος. 2017. «Προσδιορίστε τους σημαντικότερους απλούς και εξ' αυτών (έως 5 αντιπροσωπευτικούς) προκύπτοντες σύνθετους γεωπολιτικούς δείκτες των τεσσάρων πυλώνων της γεωπολιτικής ισχύος, προτείνετε πηγές λήψεως των απλών γεωπολιτικών δεικτών και στατιστικές ή άλλες μαθηματικές μεθόδους συνθέσεως των σύνθετων δεικτών». ΣΕΘΑ. Ανακτήθηκε από <https://setha.army.gr/wp-content/uploads/2022/07/%CE%94%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%B2%CE%AE-%CE%A3%CF%87%CE%B7%CF%82-%CE%9C%CE%A7-%CE%93%CE%B5%CF%8E%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CE%9D.-%CE%91%CE%B3%CE%B1%CE%BB%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82.pdf#:~:text=%CE%B7,%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B2%CE%BB%CE%AD%CF%80%CE%B5%CE%B9%20%CF%84%CE%B9%CF%82%20%CF%83%CF%85%CE%BC%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%AD%CF%82%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CF%84%CE%B9%CF%82>.
- Αγγελάκης, Ανδρέας, και Φώσκολος Αντώνιος. 2023. 'Τα κύρια κοιτάσματα φυσικού αερίου της Ανατολικής Μεσογείου'. Χανιώτικα Νέα. 4 Ιανουαρίου 2023. Ανακτήθηκε από: <https://www.haniotika-nea.gr/ta-kyria-koitasmata-fysikoy-aerioy-tis-anatolikis-mesogeioy/> (Πρόσβαση στις 2 Μαρτίου 2025).
- Ασλανίδης, Ιωάννης. χ.χ. 'Οι έφεδροι των Ενόπλων Δυνάμεων', Ανακτήθηκε από <http://www.elzoni.gr/html/ent/674/ent.70674.asp> (Πρόσβαση στις 6 Απριλίου 2025).
- Γαβριήλ, Ελένη. 2023. 'Αλεξανδρούπολη: Το μικρό λιμάνι που έγινε στρατηγικός κόμβος του NATO'. Business Daily. 18 Ιουνίου 2023. Ανακτήθηκε από https://www.businessdaily.gr/politiki/89853_alexandroypoli-mikro-limani-poy-egine-stratigikos-kombos-toy-nato (Πρόσβαση στις 3 Μαρτίου 2025).

- ΓΕΕΘΑ. 2019. 'ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΕΡΓΟ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ'. ΓΕΕΘΑ/ΤΜΗΜΑ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ ΤΥΠΟΥ. Ανακτήθηκε από <https://geetha.mil.gr/wp-content/uploads/2019/11/ergo-ed.pdf> (Πρόσβαση στις 3 Μαρτίου 2025).
- . 2023. 'Ολοκλήρωση Εθνικής Διακλαδικής Άσκησης Μεγάλης Κλίμακας «ΠΑΡΜΕΝΙΩΝ - 23»'. *Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας - Επίσημη Ιστοσελίδα* (blog). 5 Οκτωβρίου 2023. Ανακτήθηκε από <https://geetha.mil.gr/oloklirosi-ethnikis-diakladikis-askisis-megalis-klimakas-parmenion-23/> (Πρόσβαση στις 3 Μαρτίου 2025).
- . 2024. 'Ολοκλήρωση Άσκησης «ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ – 24»'. *Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας - Επίσημη Ιστοσελίδα* (blog). 4 Οκτωβρίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://geetha.mil.gr/oloklirosi-askisis-alexandros-24/> (Πρόσβαση στις 3 Μαρτίου 2025).
- Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς. 2024. 'Σταδιοδρομία - Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς - Gov.cy'. Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς. 3 Ιουλίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.gov.cy/army/documents/prosoripiko/monimoi-akhoi-kai-yrhkoι/stadiodromia/> (Πρόσβαση στις 3 Μαρτίου 2025).
- . χ.χ. 'Αντιστράτηγος Γεώργιος Τσιτσικώστας - Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς -'. Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς. Ανακτήθηκε από <https://www.gov.cy/army/resumes/antistratigos-georgios-tsitsikostas/> (Πρόσβαση στις 3 Μαρτίου 2025).
- 'Γεωμορφολογικός Χάρτης της Ελλάδας'. χ.χ. Ανακτήθηκε από https://photodentro.edu.gr/photodentro/m-geo_gr_map_v1.5_pidx0016578/analytics-frame.html#dde81dce-9bc8-4243-be28-995291a79a6c (Πρόσβαση στις 20 Απριλίου 2025).
- Γρίβας, Κωνσταντίνος. 2018. 'Το Αιγαίο μπορεί να θωρακιστεί δίχως φαραωνικούς εξοπλισμούς – Αιρετικές Ιδέες'. *Αιρετικές Ιδέες*. 17 Νοεμβρίου 2018. Ανακτήθηκε από <https://www.hereticalideas.gr/2018/11/to-aigaio-mporei-na-thorakistei-dichos-faraonikoys-exoplismoys.html> (Πρόσβαση στις 5 Μαρτίου 2025).
- ΔΕΠΙΑ Διεθνών Έργων. χ.χ. 'Διασυνδεδετήριος Αγωγός Eastern Mediterranean Pipeline (EastMed)'. Ανακτήθηκε από <https://depa-int.gr/eastern-mediterranean-pipeline/> (Πρόσβαση στις 23 Μαρτίου 2025).
- Δημέλη, Σοφία. 2018. 'Μακροοικονομικά μεγέθη και ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας'. Παρουσιάστηκε στο: Μακροοικονομικά μεγέθη και ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, Αθήνα. Ανακτήθηκε από https://eclass.aueb.gr/modules/document/file.php/INF140/%CE%9F%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%9D%CE%9F%CE%9C%CE%99%CE%91_8_%CE%94%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%9B%CE%97_%CE%9A%CE%95%CE%A6%201-2.pdf.
- Ελληνική Δημοκρατία. 1990. *Νόμος 1893/1990: Κύρωση της Συμφωνίας Αμοιβαίας Αμυντικής Συνεργασίας μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής*. Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, Α' 99/27.07.1990.
- Ελληνική Δημοκρατία. 2020. *Νόμος 4717/2020: Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Αραβικής Δημοκρατίας της Αιγύπτου για την οριοθέτηση της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης μεταξύ των δύο Κρατών*. Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, 164 Α'/28.08.2020.
- Ελληνική Δημοκρατία. 2021. *Νόμος 4841/2021: Κύρωση της Συμφωνίας μεταξύ της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Κυβέρνησης της Γαλλικής Δημοκρατίας για την εγκαθίδρυση στρατηγικής εταιρικής σχέσης για τη συνεργασία στην άμυνα και την ασφάλεια*. Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, Α' 183/01.10.2021.

- Ελληνική Δημοκρατία/ Υπουργείο ψηφιακής Διακυβέρνησης. 2022. 'Εθνική Αρχή Κυβερνοασφάλειας'. *Ελληνική Δημοκρατία/ Υπουργείο ψηφιακής Διακυβέρνησης* (blog). 24 Νοεμβρίου 2022. Ανακτήθηκε από <https://mindigital.gr/dioikisi/kyvernoasfaleia> (Πρόσβαση στις 10 Μαρτίου 2025).
- Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. 2022. 'Οικονομική και Νομισματική Ένωση'. 28 Οκτωβρίου 2022. Ανακτήθηκε από <https://www.ecb.europa.eu/ecb/history-arts-culture/history/emu/html/index.el.html> (Πρόσβαση στις 1 Απριλίου 2025).
- Ηρακλείδης, Αλέξης. 2015. *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*. Κάλλιπος, Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://doi.org/10.57713/kallipos-447>.
- Ιτιμούδης, Αλέξανδρος. 2024. 'Το στρατηγικό βάθος του Αιγαίου'. 5 Ιουλίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://pelop.gr/to-stratigiko-vathos-tou-aigaiou/> (Πρόσβαση στις 17 Μαρτίου 2025).
- Ιωάννου, Κρατερός, και Αναστασία Στρατή. 2013. *Δίκαιο της Θάλασσας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Καλαμωτουςάκης, Γιώργος. 2024. 'Σύγκρουση συμφερόντων των υπερδυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο & ο'. *Money View* (blog). 30 Ιανουαρίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://moneyview.gr/sygkroyisi-symferonton-ton-yperdynameon-stin-anatoliki-mesogeio-amp-o-anavathmismenos-rolis-tis-ellados-stin-periochi/> (Πρόσβαση στις 19 Μαρτίου 2025).
- Κοτρώτσος, Σεραφεύμ. 2012. 'Γιατί η Deutsche Bank ενδιαφέρεται σφόδρα για το ελληνικό πετρέλαιο και φυσικό αέριο'; *anatropinews.gr* (blog). 20 Δεκεμβρίου 2012. Ανακτήθηκε από <https://www.anatropinews.gr/2012/12/20/%ce%b3%ce%b9%ce%b1%cf%84%ce%b9-%ce%b7-deutsche-bank-%ce%b5%ce%bd%ce%b4%ce%b9%ce%b1%cf%86%ce%b5%cf%81%ce%b5%cf%84%ce%b1%ce%b9-%cf%83%cf%86%ce%bf%ce%b4%cf%81%ce%b1-%ce%b3%ce%b9%ce%b1-%cf%84%ce%bf-%ce%b5/> (Πρόσβαση στις 2 Απριλίου 2025).
- Κουλλόλλι, Διονύσης. 2022. 'Πληθυσμός στην Ελλάδα'. *Greece in Figures*. 15 Μαΐου 2022. Ανακτήθηκε από <https://www.greeceinfigures.com/plithismos/> (Πρόσβαση στις 03 Απριλίου 2025).
- Κουσκουβέλης, Ηλίας. 2005. *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Μαγγίνας, Χρήστος. 2025. 'Αγχώνονται στην Τουρκία με το εξοπλιστικό πρόγραμμα της Ελλάδας – Τι θα περιλαμβάνει'. *GeoStratigika*. 14 Μαρτίου 2025. Ανακτήθηκε από <https://www.geostratigika.gr/ellinotourkika/agchononte-stin-tourkia-me-to-exoplistiko-programma-tis-elladas-ti-tha-perilamvanei/> (Πρόσβαση στις 15 Μαρτίου 2025).
- Μελισσηνός, Στέφανος. 2022. 'Μεγάλο Βήμα Για Τον East Med: Μπαίνει Μπροστά η Ιταλία Για Την Κατασκευή Του Αγωγού'. *Radar.Gr*. 14 Απριλίου 2022. Ανακτήθηκε από <https://radar.gr/article/megalo-vima-gia-ton-east-med-bainei-brosta-i-italia-gia-tin-kataskevi> (Πρόσβαση στις 29 Μαρτίου 2025).
- Ναυτεμπορική. 2023a. 'Ενοπλες Δυνάμεις: Νέες ελληνικές διακρίσεις στον διεθνή Διαγωνισμό Ελεύθερων Σκοπευτών'. *Ναυτεμπορική*. 9 Οκτωβρίου 2023. Ανακτήθηκε από <https://www.naftemporiki.gr/politics/1522910/enoples-dynameis-nees-ellinikes-diakriseis-ston-ymmetochi-prosopikoy-tis-dioikisis-eidikoy-polemoy-toy-geetha-ston-diethni-diagonismo-eleytheron-skopeyton-vinteo/> (Πρόσβαση στις 15 Μαρτίου 2025).
- . 2023b. 'Ιταλία: Να ξεκινήσει διάλογος για τον αγωγό Eastmed'. *Ναυτεμπορική*. 25 Μαΐου 2023. Ανακτήθηκε από <https://www.naftemporiki.gr/finance/world/1475787/italia-na-xekinisei-dialogos-gia-ton-agogo-eastmed/> (Πρόσβαση στις 28 Μαρτίου 2025).

- Νέδος, Βασίλης. 2025. 'Ρεαλισμός Τραμπ, κοιμωμένη Ευρώπη'. Defence-point.gr. 22 Ιανουαρίου 2025. Ανακτήθηκε από <https://www.defence-point.gr/news/realismos-tramp-koimomeni-eyropi> (Πρόσβαση στις 28 Φεβρουαρίου 2025).
- Νικολάου, Ντίνος. 2020. 'Η NAVTEX Τουρκίας της 16ης Ιουλίου για εκτέλεση Σεισμογραφικών Ερευνών και οι Προεκτάσεις της'. *Εκδόσεις Ποιότητα* (blog). 28 Ιουλίου 2020. Ανακτήθηκε από <https://piotita.gr/2020/07/28/%ce%bd%cf%84%ce%af%ce%bd%ce%bf%cf%82-%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%bf%ce%bb%ce%ac%ce%bf%cf%85-%ce%b7-navtex-%cf%84%ce%bf%cf%85%cf%81%ce%ba%ce%af%ce%b1%cf%82-%cf%84%ce%b7%cf%82-16%ce%b7%cf%82-%ce%b9%ce%bf/> (Πρόσβαση στις 9 Μαρτίου 2025).
- Παυλόπουλος. 2020. 'Το Νομικώς Ανυπόστατο Του «Τουρκολιβυκού Μνημονίου» Και Οι Εντεύθεν Νομικές Συνέπειες Στο Πεδίο Του Διεθνούς Και Του Ευρωπαϊκού Δικαίου'. *Syntagma Watch* (blog). 9 Ιουλίου 2020. Ανακτήθηκε από <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-nomikos-anypostato-tou-tourkolivykou-mnimoniou-kai-oi-entefthen-nomikes-synepeies-sto-pedio-tou-diethnous-kai-tou-evropaikou-dikaioi/> (Πρόσβαση στις 4 Απριλίου 2025).
- Πρασσά, Σαπφώ. 2021. 'Σχιστολιθικό Πετρέλαιο: Μία Ενεργειακή Επανάσταση Των ΗΠΑ; - Όμιλος Διεθνών & Ευρωπαϊκών Θεμάτων'. *Όμιλος Διεθνών & Ευρωπαϊκών Θεμάτων* (blog). 19 Ιανουαρίου 2021. Ανακτήθηκε από <https://odeth.eu/%cf%83%cf%87%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%bf%ce%bb%ce%b9%ce%b8%ce%b9%ce%ba%cf%8c-%cf%80%ce%b5%cf%84%cf%81%ce%ad%ce%bb%ce%b1%ce%b9%ce%bf-%ce%bc%ce%af%ce%b1-%ce%b5%ce%bd%ce%b5%cf%81%ce%b3%ce%b5%ce%b9%ce%b1/> (Πρόσβαση στις 23 Μαρτίου 2025).
- Σιδηρόπουλος, Νικόλαος. 2024. 'Η Πολιτική της Αιγύπτου στην Ανατολική Μεσόγειο τη Δεκαετία 2013-2023'. Ερευνητική εργασία, Αθήνα: Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων. Ανακτήθηκε από <https://idos.gr/wp-content/uploads/2024/04/%CE%A3%CE%99%CE%94%CE%97%CE%A1%CE%9F%CE%A0%CE%9F%CE%A5%CE%9B%CE%9F%CE%A3-H-%CE%A0%CE%9F%CE%9B%CE%99%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%97-%CE%A4%CE%97%CE%A3-%CE%91%CE%99%CE%93%CE%A5%CE%A0%CE%A4%CE%9F%CE%A5-%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9D-%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%97-%CE%9C%CE%95%CE%A3%CE%9F%CE%93%CE%95%CE%99%CE%9F-ME-%CE%93%CE%9B%CE%A9%CE%A3%CE%A3%CE%99%CE%9A%CE%97-%CE%95%CE%A0%CE%95%CE%9E%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%91-FINAL-13-3-2024.pdf>.
- Σκορδίλη, Θεοδώρα. 2013. 'Η Ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Η σημασία της Ισλαμικής Θρησκείας στην ενταξιακή πορεία της Τουρκίας'. masterThesis, Πειραιάς: Πειραιά. Ανακτήθηκε από <https://dione.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/unipi/6388/Skordili.pdf?sequence=2>.
- Σκουτέρης, Δημήτριος. 2016. 'Η Γεωπολιτική Διάσταση Του Χρόνου: Η Ελλάδα Ως Παράδειγμα Προς Αποφυγή'. Hellasjournal.Com. 1 Νοεμβρίου 2016. Ανακτήθηκε από <https://hellasjournal.com/2016/11/h-geopolitiki-diastasi-tou-chronou-i-ellada-os-paradigma-pros-apodigi/> (Πρόσβαση στις 19 Μαρτίου 2025).

- ‘Στατιστικές - ΕΛΣΤΑΤ’. 2025. ΕΛΣΤΑΤ. Ανακτήθηκε από <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/2009-M11> (Πρόσβαση στις 28 Μαρτίου 2025).
- Στεργίου, Ελένη. 2024. ‘Κυβερνητικές δαπάνες: Διαχρονικά «ριγμένες» Υγεία και Εκπαίδευση’. in.gr. 6 Φεβρουαρίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.in.gr/2024/02/06/politics/kyvernitikes-dapanes-diaxronika-rigmenes-ygeia-kai-ekpaideysi/> (Πρόσβαση στις 2 Απριλίου 2025).
- Τσαϊλάς, Δημήτριος. 2022. ‘Οι Υβριδικές Απειλές Της Τουρκίας Κατά Της Εθνικής και Ευρωπαϊκής Ασφάλειας Απαιτούν Συντονισμό’. *Geopolitics & Daily News* (blog). 8 Μαΐου 2022. Ανακτήθηκε από <https://geopolitics.iisca.eu/2022/05/08/οι-υβριδικές-απειλές-της-τουρκίας-κατ/> (Πρόσβαση στις 1 Απριλίου 2025).
- Τσιλιόπουλος, Ευθύμιος. 2021. ‘Τι θα συμβεί εάν οι Τούρκοι εισβάλουν στον Έβρο – Το σενάριο της σύγκρουσης’. *slpress.gr*. 23 Σεπτεμβρίου 2021. Ανακτήθηκε από <https://slpress.gr/ethnika/ti-tha-symvei-ean-oi-toyrkoi-eisvaloy-n-ston-evro-to-senario-tis-sygkroy-sis/> (Πρόσβαση στις 9 Μαρτίου 2025).
- Τσιραμπίδης, Ανανίας. 2013. ‘Κοιτάσματα μετάλλων και ανάπτυξη εθνικής οικονομίας’. *Παρατηρητήριο για την Κρίση*, τχ. 9 (Μάιος), 27. Ανακτήθηκε από <https://crisisobs.gr/2013/05/anani-as-tsirampidis-kitasmata-metallon-ke-anaptixi-ethnikis-ikonomias/>.
- Τσιραμπίδης, Ανανίας, και Ανέστης Φιλίππιδης. 2013. ‘Ορυκτοί Πόροι Ελλάδος: Αποθέματα και Αξία’. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, Τομέας Ορυκτολογίας-Πετρολογίας-Κοιτασματολογίας, Τμήμα Γεωλογίας. Ανακτήθηκε από https://eclass.upatras.gr/modules/document/file.php/MSCI602/%CE%A4%CF%83%CE%B9%CF%81%CE%B1%CE%BC%CF%80%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82_%CE%A6%CE%B9%CE%BB%CE%B9%CF%80%CF%80%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82_2013_%CE%9F%CF%81%CF%85%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%AF-%CE%A0%CF%8C%CF%81%CE%BF%CE%B9-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%BF%CF%82-%CE%91%CF%80%CE%BF%CE%B8%CE%AD%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%91%CE%BE%CE%AF%CE%B1.pdf.
- ΥΠΕΘΑ. 2024. ‘Έρευνα, Ανάπτυξη και Καινοτομία στις Ένοπλες Δυνάμεις, εκσυγχρονισμός θεσμικού πλαισίου των ΑΣΕΙ και λοιπές διατάξεις’. Ανακτήθηκε από <https://img.cnngreece.gr/attachments/2024/03/05/i9i2kbrnh.pdf> (Πρόσβαση στις 20 Μαρτίου 2025).
- Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού. χ.χ. ‘ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΗΣ | Ευρετήριο Μονάδων Ναυτικού’. *Υπηρεσία Ιστορίας Ναυτικού* (blog). Ανακτήθηκε από http://www.yin.mil.gr/warships/index.php/td_ship/papanikolis-3/ (Πρόσβαση στις 7 Απριλίου 2025).
- Υπουργείο Οικονομικών/Γραφείο Τύπου. 2010. ‘Στο 15,4% το έλλειμμα του 2009 σύμφωνα με τη Eurostat - Ανακοίνωση του Υπ.Οικ.’ στο Taxheaven. 15 Νοεμβρίου 2010. Ανακτήθηκε από <https://www.taxheaven.gr/news/6576/sto-154-to-elleimma-toy-2009-symfwna-me-th-eurostat-anakoinwsh-toy-ypoik?output=printer> (Πρόσβαση στις 3 Απριλίου 2025).
- Φώσκολος, Αντώνιος. 2022. ‘Η σημασία των κοιτασμάτων της λεκάνης της ανατολικής Μεσογείου για την ευρωπαϊκή ενεργειακή ανεξαρτησία και την ευημερία της’. *Rethemnos News*. 12 Απριλίου 2022. Ανακτήθηκε από https://www.rethemnosnews.gr/apopseis/671017_i-simasia-ton-koitasmaton-tis-lekanis-tis-anatolikis-mesogeioy-gia-tin-eyropaiki (Πρόσβαση στις 18 Μαρτίου 2025).

- Φωτεινός. 2024. 'Αυξημένα έσοδα και κέρδη για το λιμάνι της Θεσσαλονίκης στο πρώτο 6μηνο. Οι προοπτικές για το σύνολο του έτους'. *Metaforespress* (blog). 26 Σεπτεμβρίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.metaforespress.gr/naftilia/auξημένα-έσοδα-και-κέρδη-για-το-λιμάνι/> (Πρόσβαση στις 23 Μαρτίου 2025).
- Χατζηάστρου, DefenceReview. 2021. 'Ο ρόλος τους Πυροβολικού Μάχης στην Αρχιπελαγική Δομή του Αιγαίου'. *Defence Review* (blog). 2 Οκτωβρίου 2021. Ανακτήθηκε από <https://defencereview.gr/o-rollos-toys-pyrovolikoy-machis-stin-ar/> (Πρόσβαση στις 14 Μαρτίου 2025).
- Χιώτης, Ευστάθιος. 2023. 'Νέα εποχή του λιγνίτη στην Ελλάδα με τη λειτουργία του σταθμού Πτολεμαΐδα 5'. *Ελληνικός Ορυκτός Πλούτος* (blog). 9 Μαρτίου 2023. Ανακτήθηκε από <https://www.oryktosploutos.net/2023/03/νέα-εποχή-του-λιγνίτη-στην-ελλάδα-με-τη/> (Πρόσβαση στις 16 Μαρτίου 2025).
- bankingnews. 2022. 'Φυσικό αέριο: Άνθρακες... ο θησαυρός του αμερικανικού LNG - Ακριβό και ρυπογόνο για την Ευρώπη'. 17 Απριλίου 2022. Ανακτήθηκε από <https://www.bankingnews.gr/energeia/articles/620123/fysiko-aerio-anthrakes-o-thisavros-tou-amerikanikoy-lng-akrivo-kai-rypogono-gia-tin-evropi> (Πρόσβαση στις 12 Μαρτίου 2025).
- . 2024. 'Γιγαντώνεται το φιλορωσικό μπλοκ στην καρδιά της Ευρώπης – Έτος καμπίς το 2025, η «τριάδα» που τρομάζει τις Βρυξέλλες'. *bankingnews.gr*. 28 Οκτωβρίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.bankingnews.gr/index.php?id=766675> (Πρόσβαση στις 12 Μαρτίου 2025).
- Euronews. 2021. 'Ελλάδα: Υπερψηφίστηκε η αμυντική συμφωνία με την Γαλλία'. *euronews*. 7 Οκτωβρίου 2021. Ανακτήθηκε από <https://gr.euronews.com/2021/10/07/politiki-antiparathesi-sti-vouli-kyrosi-symfonias-elladas-gallias-omilies-psifoforia> (Πρόσβαση στις 9 Απριλίου 2025).
- European Council. 2024a. 'Δράση της ΕΕ για την αντιμετώπιση της μεταναστευτικής κατάστασης στην Τουρκία'. European Council. 11 Ιανουαρίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/eastern-mediterranean-route/> (Πρόσβαση στις 19 Μαρτίου 2025).
- . 2024b. 'Ευρωπαϊκό Ταμείο Άμυνας'. European Council. 26 Ιουνίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.consilium.europa.eu/el/infographics/european-defence-fund/> (Πρόσβαση στις 19 Μαρτίου 2025).
- Gastrade. 2024. 'Ξεκινά η εμπορική λειτουργία του Τερματικού Σταθμού LNG Αλεξανδρούπολης'. *Gastrade A.E.* (blog). 1 Οκτωβρίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.gastrade.gr/2024/10/01/ksekina-i-emporiki-leitourgia-tou-termatikou-stathmou-lng-aleksandroupolis/> (Πρόσβαση στις 10 Μαρτίου 2025).
- Greece for UNSC. χ.χ. 'Το συμβούλιο Ασφαλείας'. Ανακτήθηκε από <https://greeceforunsc.mfa.gr/el/to-simvoulío-asfaleias/> (Πρόσβαση στις 29 Μαρτίου 2025).
- Greek American News Agency. 2025. 'Η Σύγκρουση Συμφερόντων στη Συρία: Αντιπαράθεση Μεταξύ Ισραήλ και Νέο-Οθωμανισμού.' Greek American News Agency. 22 Μαρτίου 2025. Ανακτήθηκε από <https://archive.greekamericannewsagency.com/2025/03/22/η-σύγκρουση-συμφερόντων-στη-συρία-αντ/> (Πρόσβαση στις 11 Μαρτίου 2025).
- Inbusiness. 2025. 'Σε νέο ιστορικό υψηλό η τιμή του χρυσού'. Inbusiness. 19 Μαρτίου 2025. Ανακτήθηκε από <https://inbusinessnews.reporter.com.cy/article/2025/3/19/827159/se-neo-istoriko-upselo-e-time-tou-khrusou/> (Πρόσβαση στις 17 Μαρτίου 2025).
- newmoney. 2025. 'Γάλλιο Και Σπάνιες Γαίες: Πώς η Ελλάδα Μπορεί Να Παίξει Καθοριστικό Ρόλο Στην Ευρώπη Με Τα Κρίσιμα Ορυκτά'. *Ειδήσεις Για Την Οικονομία | Newmoney*. 3 Μαρτίου 2025. Ανακτήθηκε από <https://www.newmoney.gr/roh/palmos-oikonomias/business-stories/gallio-ke-spanies-gees-pos-i-ellada-bori-na-pexi->

- kathoristiko-rolo-stin-evropi-me-ta-krisima-orikta-pic/ (Πρόσβαση στις 11 Μαρτίου 2025).
- Platias, Athanasios. 2012. 'Γεωπολιτική, Γεωοικονομία Και Διεθνής Ανταγωνισμός'. Στον *Τιμητικό Τόμο Ομότιμου Καθηγητή Σωτήριου Καρβούνη. (Πανεπιστήμιο Πειραιώς, Τμήμα Οργάνωσης Και Διοίκησης Επιχειρήσεων, Πειραιάς, 2012)*, Σσ.591-622. Στον Τιμητικό Τόμο Ομότιμου Καθηγητή Σωτήριου Καρβούνη:591–622. Ανακτήθηκε από https://www.academia.edu/44768267/%CE%93%CE%B5%CF%89%CF%80%CE%B F%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%93%CE%B5% CF%89%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE %AF%CE%B1_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%94%CE%B9%CE%B5%CE% B8%CE%BD%CE%AE%CF%82_%CE%91%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3 %CF%89%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82.
- . 2019. 'Γεωπολιτικές Προκλήσεις Στην Ανατολική Μεσόγειο'. Στο *Οι Γεωστρατηγικές Αλλαγές Στη Μεσόγειο Και Οι Επιπτώσεις Τους.*, 24. Αθήνα: Παπαζήσης.
- PowerGame. 2025. 'ΚΕΠΕ για ελληνική οικονομία: Συνεχίζεται η αναπτυξιακή πορεία και το 2025'. *PowerGame* (blog). 5 Μαρτίου 2025. Ανακτήθηκε από <https://www.powergame.gr/ikonomia/816233/kepe-gia-elliniki-oikonomia-synechizetai-i-anaptyxiaki-poreia-kai-to-2025/> (Πρόσβαση στις 12 Απριλίου 2025).
- Sideris, Spiros. 2022. 'Το νέο μνημόνιο Τουρκίας Λιβύης για τους υδρογονάνθρακες προκαλεί ένταση στη Μεσόγειο'. *Euractiv Greece*. 4 Οκτωβρίου 2022. Ανακτήθηκε από <https://www.euractiv.gr/section/i-eyropi-kai-o-kosmos/news/to-neo-mnimonio-toyrkias-livvis-gia-toys-ydrogonanthrakes-prokalei-entasi-sti-mesogeo/> (Πρόσβαση στις 8 Απριλίου 2025).
- tvxs. 2010. 'Στους 9 οι νεκροί σύμφωνα με τον ισραηλινό στρατό'. *tvxs.gr* (blog). 31 Μαΐου 2010. Ανακτήθηκε από <https://tvxs.gr/news/kosmos/stoys-9-oi-nekroi-symfona-me-ton-israilino-strato/> (Πρόσβαση στις 7 Μαρτίου 2025).
- unricgreece. 2019. 'ΧΑΡΤΗΣ ΟΗΕ'. Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ - Greece. 20 Μαΐου 2019. Ανακτήθηκε από <https://unric.org/el/χαρτησ-οηε/> (Πρόσβαση στις 10 Μαρτίου 2025).

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Al Jazeera. 2019. 'Libya, Turkey Sign Deals on Security and Maritime Jurisdictions'. *Al Jazeera*. 28 Νοεμβρίου 2019. Ανακτήθηκε από <https://www.aljazeera.com/news/2019/11/28/libya-turkey-sign-deals-on-security-and-maritime-jurisdictions> (Πρόσβαση στις 5 Απριλίου 2025).
- Andreou, Parsopoulos, Vrahatis, και Zombanakis. 2004. 'An alliance between Cyprus and Greece: assessing its partners' relative security contribution'. *Defence and Peace Economics* 15 (5): 481–95. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.1080/10242690420001688224>.
- Baltzois, Ioannis. 2025. 'The Iconic “Shield of Achilles.”'. *Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών* (blog). 8 Απριλίου 2025. Ανακτήθηκε από <https://elisme.gr/en/i-emvlimatiki-aspida-tou-achillea/> (Πρόσβαση στις 6 Απριλίου 2025).
- Brendon. 2016. 'Robert Jervis, “Offense, Defense, and the Security Dilemma,” in AJ, 93-112.' *Deskbounded* (blog). 25 Φεβρουαρίου 2016. Ανακτήθηκε από <https://deskbounded.wordpress.com/2016/02/25/robert-jervis-offense-defense-and-the-security-dilemma-in-aj-93-112/> (Πρόσβαση στις 8 Μαρτίου 2025).
- Buzan, Barry. 1991. *People, States, and Fear : An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. New York : Harvester Wheatsheaf.
- Çandar, Cengiz. 2020. 'Turkey's Blue Homeland Doctrine: Signaling Perpetual Conflict in the Mediterranean and Rough Waters Ahead'. *The Turkey ANALYST*. 26 Αυγούστου

2020. Ανακτήθηκε από <https://www.turkeyanalyst.org/publications/turkey-analyst-articles/item/648-turkey's-bluehomeland-doctrine-signaling-perpetual-conflict-in-the-mediterranean-and-rough-waters-ahead.html> (Πρόσβαση στις 23 Μαρτίου).
- Carter, Bryan. 2024. 'Demographic decline: Greece faces alarming population collapse'. Euronews. 13 Σεπτεμβρίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.euronews.com/2024/09/13/demographic-decline-greece-faces-alarming-population-collapse> (Πρόσβαση στις 1 Απριλίου 2025).
- Danby, Nick. 2022. 'China's False Promise: Gunboat Diplomacy, Not Win-Win Outcomes, Will Shape the South China'. Air University (AU). 28 Σεπτεμβρίου 2022. Ανακτήθηκε από <https://www.airuniversity.af.edu/JIPA/Display/Article/3172464/chinas-false-promise-gunboat-diplomacy-not-win-win-outcomes-will-shape-the-south/https%3A%2F%2Fwww.airuniversity.af.edu%2FJIPA%2FDisplay%2FArticle%2F3172464%2Fchinas-false-promise-gunboat-diplomacy-not-win-win-outcomes-will-shape-the-south%2F> (Πρόσβαση στις 16 Μαρτίου 2025)
- Darques, Régis, George Sidiropoulos, και Kostas Kalabokidis, επιμ. 2024. *The Geography of Greece: Managing Crises and Building Resilience*. World Regional Geography Book Series. Cham: Springer International Publishing. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.1007/978-3-031-29819-6>.
- 'Hellenic Military Academy | 6th Best Military Academy in the World'. 2024. Defence Redefined. 16 Μαρτίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://defenceredefined.com.cy/hellenic-military-academy-6th-best-military-academy-in-the-world/> (Πρόσβαση στις 2 Απριλίου 2025).
- Demireva, Neli. 2019. 'Immigration Diversity and Social Cohesion'. Migration Observatory. 13 Δεκεμβρίου 2019. Ανακτήθηκε από <https://migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/immigration-diversity-and-social-cohesion/> (Πρόσβαση στις 5 Απριλίου 2025).
- Dunne, Tim, και Brian Schmidt, επιμ. 2013. 'Ρεαλισμός'. Στο *Η Παγκοσμιοποίηση Της Διεθνούς Πολιτικής*, 5η έκδοση. (μτφ. Ψευτέλη Ελένη, Κοτσίφου Ελένη). Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
- Efron, Shira, Kurt Klein, και Raphael Cohen. 2020. 'Environment, Geography, and the Future of Warfare: The Changing Global Environment and Its Implications for the U.S. Air Force'. RAND Corporation. 11 Μαΐου 2020. Ανακτήθηκε από https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2849z5.html (Πρόσβαση στις 14 Μαρτίου 2025).
- ekathimerini.com. 2025. 'Greece Vows to Spend €25 Billion on Armed Forces Overhaul Centered on High-Tech Warfare Technology'. 3 Απριλίου 2025. Ανακτήθηκε από <https://www.ekathimerini.com/news/1266062/greece-vows-to-spend-e25-billion-on-armed-forces-overhaul-centered-on-high-tech-warfare-technology/> (Πρόσβαση στις 12 Απριλίου).
- Elbit Systems. χ.χ. 'Elbit Systems Marks Milestone With First Two M-346 Aircraft Landing at Hellenic International Flight Training Center in Kalamata'. Elbit Systems. Ανάκτηση από <https://www.elbitsystems.com/news/elbit-systems-marks-milestone-first-two-m-346-aircraft-landing-hellenic-international-flight> (Πρόσβαση στις 10 Απριλίου 2025).
- European Council. 2020. 'Turkey's Illegal Drilling Activities in the Eastern Mediterranean: EU Puts Two Persons on Sanctions List'. European Council. 27 Φεβρουαρίου 2020. Ανάκτηση από <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/02/27/turkey-s-illegal-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-eu-puts-two-persons-on-sanctions-list> (Πρόσβαση στις 4 Απριλίου 2025)
- Featherstone, Kevin. 2011. 'The JCMS Annual Lecture: The Greek Sovereign Debt Crisis and EMU: A Failing State in a Skewed Regime'. *JCMS: Journal of Common Market*

- **Studies* 49 (2): 193–217. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2010.02139.x>.
- Frantzman, Seth. 2020. 'Israeli military and intelligence assessments see Turkey as growing threat - The Jerusalem Post'. The Jerusalem Post. 23 Αυγούστου 2020. Ανακτήθηκε από <https://www.jpost.com/middle-east/israeli-military-and-intelligence-assessments-see-turkey-as-growing-threat-639629> (Πρόσβαση στις 26 Μαρτίου 2025).
- Geopolitical Futures. 2022. 'What Are the Fundamentals of Geopolitics?' *Geopolitical Futures* (blog). 9 Δεκεμβρίου 2022. Ανακτήθηκε από <https://geopoliticalfutures.com/learn-with-gpf/what-are-the-fundamentals-of-geopolitics/> (Πρόσβαση στις 10 Μαρτίου 2025).
- Goldstein, Erik. 1998. 'Greece: The Imperatives of Geopolitics'. *Byzantine and Modern Greek Studies* 22 (Ιανουάριος):154–69. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.1179/byz.1998.22.1.154>.
- Goure, Daniel. 2020. 'Lexington Institute-Dr. Daniel Goure: Souda Bay: NATO's Military Gem in the Eastern Mediterranean'. *Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών* (blog). 14 Απριλίου 2020. Ανακτήθηκε από <https://elisme.gr/lexington-institute-dr-daniel-goure-souda-bay-natos-military-gem-in-the-eastern-mediterranean/> (Πρόσβαση στις 10 Μαρτίου 2025).
- GPF. 2022. 'What Are the Fundamentals of Geopolitics?' *Geopolitical Futures* (blog). 9 Δεκεμβρίου 2022. Ανακτήθηκε από <https://geopoliticalfutures.com/learn-with-gpf/what-are-the-fundamentals-of-geopolitics/> (Πρόσβαση στις 20 Μαρτίου 2025).
- IDF. 2021. 'Military Intelligence Directorate'. IDF. 29 Δεκεμβρίου 2021. Ανακτήθηκε από <https://www.idf.il/en/mini-sites/directorates/military-intelligence-directorate/military-intelligence-directorate/> (Πρόσβαση στις 19 Μαρτίου 2025).
- Jervis, Robert. 1978. 'Cooperation under the Security Dilemma'. *World Politics* 30 (2): 167–214. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.2307/2009958>.
- Kamaras, Antonis. 2023. 'The Greek Defence Sector': *Security and Foreign Policy*, τχ. 126/2023, 19. Ανακτήθηκε από <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2023/02/Policy-paper-126-Kamaras-EN-final-1.pdf>.
- . 2024. 'Joint Operations in the Greek Armed Forces: Much to Be Desired, Much to Be Achieved'. *EΛIAMEΠ* (blog). 11 Ιανουαρίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.eliamep.gr/en/joint-operations-in-the-greek-armed-forces-much-to-be-desired-much-to-be-achieved/> (Πρόσβαση στις 2 Απριλίου 2025).
- Kikilias, Vassilis. 2024. 'A Bulwark against a Demographic Collapse'. *Ekathimerini*. 21 Απριλίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.ekathimerini.com/opinion/1236795/a-bulwark-against-a-demographic-collapse/> (Πρόσβαση στις 4 Απριλίου 2025).
- Kokkinidis, Tasos. 2023. 'Greece Tops Defense Spending as Percentage of GDP in NATO'. *GreekReporter.Com* (blog). 22 Μαρτίου 2023. Ανακτήθηκε από <https://greekreporter.com/2023/03/22/greece-defense-spending-nato/> (Πρόσβαση στις 2 Απριλίου 2025).
- Kotoulas, Ioannis. 2024. 'Greece Political Briefing: Greece's Demographic Crisis as an Existential Threat'. *China-CEE Institute*, Weekly Briefing, 76 (1): 14. Ανακτήθηκε από <https://china-cee.eu/2024/10/31/greece-political-briefing-greeces-demographic-crisis-as-an-existential-threat/>.
- Lavrentzos, Anastasios. 2021. 'The Greek Population Is in Continuous Decline – A National Demographic Policy Is Needed'. *Ελληνικό Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών* (blog). 14 Οκτωβρίου 2021. Ανακτήθηκε από <https://elisme.gr/en/se-synechi-syrriknosi-o-ellinikos-plith/> (Πρόσβαση στις 2 Απριλίου 2025).
- Lewis, James Andrew. 2022. 'Technology and the Shifting Balance of Power'. *Center for Strategic and International Studies*. 19 Απριλίου 2022. Ανακτήθηκε από

- <https://www.csis.org/analysis/technology-and-shifting-balance-power> (Πρόσβαση στις 5 Μαρτίου 2025).
- Lindenstrauss, Gallia, και Polykarpos Gavrielides. 2019. 'A Decade of Close Greece-Israel Relations: An Assessment' *Strategic Assessment*, 22 (1). Ανακτήθηκε από <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2019/05/Gallia-and-Polykarpos.pdf>.
- Lockheed Martin. χ.χ. 'The F-35: Security for Greece'. F-35 Lightning II Lockheed Martin. Ανακτήθηκε από <https://www.f35.com/f35/global-enterprise/greece.html> (Πρόσβαση στις 10 Απριλίου 2025).
- Malik, Mohan. 2012. 'Technopolitics: How Technology Shapes Relations Among Nations'. *The Interface of Science, Technology & Security*, 21–27. Ανακτήθηκε από <https://dkiapcss.edu/wp-content/uploads/2012/12/Mohan-Malik.pdf#:~:text=pecking%20order,in%20particular%20have%20cast%20a>.
- Maris, Georgios. 2020. 'National Sovereignty, European Integration and Domination in the Eurozone'. *European Review* 28 (2): 225–37. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.1017/S1062798719000437>.
- Mearsheimer, John. 2001. *The tragedy of great power politics*. New York: W.W. Norton & Company.
- Morgenthau, Hans. 1948. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- NATO. 2023. 'Collective Defence and Article 5'. NATO. 4 Ιουλίου 2023. Ανακτήθηκε από https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm (Πρόσβασης στις 27 Μαρτίου 2025).
- Nedos, Vasilis. 2022. 'Northern Greek Port Becomes New Key to NATO Efforts'. *eKathimerini*. 12 Απριλίου 2022. Ανακτήθηκε από <https://www.ekathimerini.com/news/1181900/northern-greek-port-becomes-new-key-to-nato-efforts/> (Πρόσβαση στις 5 Απριλίου 2025).
- Nisidou, Electra, και Ioannis N. Grigoriadis. 2024. 'Egyptian-Turkish Relations on a Roller Coaster: Implications for the Eastern Mediterranean'. *ELIAMEP Policy Paper*, τχ. 171/2024 (Οκτώβριος). Ανακτήθηκε από https://www.academia.edu/124580962/Egyptian_Turkish_Relations_on_a_Roller_Coaster_Implications_for_the_Eastern_Mediterranean.
- NRDC-GR. 2024. 'NRDC-GR Celebrates This Year Its 20th Anniversary'. *NRDC-GR* (blog). 15 Φεβρουαρίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://nrdc.gr/nrdc-gr-celebrates-this-year-its-20th-anniversary/> (Πρόσβαση στις 20 Μαρτίου 2025).
- O'Tuathail, Gearóid. 1996. *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. London: Routledge.
- Owens, Mackubin. 2015. 'In Defense of Classical Geopolitics'. *Classics of Strategy and Diplomacy*. 18 Φεβρουαρίου 2015. Ανακτήθηκε από <https://classicsofstrategy.com/2015/02/18/in-defense-of-classical-geopolitics/> (Πρόσβαση στις 22 Μαρτίου 2025).
- Reuters. 2019. 'Italy Opposes Poseidon Gas Pipeline Landfall'. *Reuters*, 7 Μαΐου 2019, τμ. World. Ανακτήθηκε από <https://www.reuters.com/article/world/italy-opposes-poseidon-gas-pipeline-landfall-idUSKCN1SD222/> (Πρόσβαση στις 10 Μαρτίου 2025).
- . 2024. 'Greece Plans to Buy Fourth Frigate, Cruise Missiles from France'. *Reuters* (blog). 19 Σεπτεμβρίου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/greece-plans-buy-fourth-frigate-cruise-missiles-france-2024-09-19/> (Πρόσβαση στις 27 Μαρτίου 2025).
- Rose, Caroline, και Nicholas Heras. 2021. 'Greece Adjusts Its Strategy Amid Shifting Middle Eastern Alliances'. *New Lines Institute*. 4 Οκτωβρίου 2021. Ανακτήθηκε από

- <https://newlinesinstitute.org/strategic-competition/greece-adjusts-its-strategy-amid-shifting-middle-eastern-alliances/> (Πρόσβαση στις 3 Απριλίου 2025).
- Rose, Gideon. 1998. 'Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy'. *World Politics* 51 (1): 144–72. Ανακτήθηκε από <https://www.jstor.org/stable/25054068>.
- Setzer. 2022. 'The Cyber and Information Domain and the Space Domain: Links and Interdependencies - Joint Air Power Competence Centre'. JAPCC. 27 Ιουνίου 2022. Ανακτήθηκε από <https://www.japcc.org/essays/the-cyber-and-information-domain-and-the-space-domain-links-and-interdependencies/> (Πρόσβαση στις 1 Μαρτίου 2025).
- Spykman, Nicholas. 1944. *The Geography of Peace*. New York.
- Staff, ToI. 2020. 'New Pentagon Adviser Said Pompeo, Senior Officials Made Rich by 'Israeli Lobby''. The Times of Israel. 14 Νοεμβρίου 2020. Ανακτήθηκε από <https://www.timesofisrael.com/top-pentagon-advisor-said-pompeo-senior-officials-made-rich-by-israeli-lobby/> (Πρόσβαση στις 4 Απριλίου 2025).
- Stamouli, Nektaria. 2025. 'Greece Announces 'Drastic' €25B Transformation of Defense Strategy'. POLITICO. 2 Απριλίου 2025. Ανακτήθηκε από <https://www.politico.eu/article/greece-defense-strategy-armed-forces-donald-trump-nato/> (Πρόσβαση στις 10 Απριλίου 2025).
- Statista Research Department. 2024. 'Topic: Travel and Tourism in Greece'. Statista. 9 Αυγούστου 2024. Ανακτήθηκε από <https://www.statista.com/topics/8595/travel-and-tourism-in-greece/> (Πρόσβαση στις 7 Μαρτίου 2025).
- Stivachtis, Yannis A. 2019. 'Eastern Mediterranean: A New Region? Theoretical Considerations'. Στο *The New Eastern Mediterranean: Theory, Politics and States in a Volatile Era*, επιμέλεια Spyridon N. Litsas και Aristotle Tziampiris, 45–59. Cham: Springer International Publishing. Ανακτήθηκε από https://doi.org/10.1007/978-3-319-90758-1_3.
- Sym Naval. 2025. 'The 7 Most Important Commercial Ports in the Mediterranean'. *Sym Naval* (blog). 21 Φεβρουαρίου 2025. Ανακτήθηκε από <https://sym-naval.com/blog/mediterranean-commercial-ports/> (Πρόσβαση στις 13 Μαρτίου 2025).
- Tabouratzi, Efthalia, Konstantinos Vasilakakis, και Eleftherios Charamis. 2022. 'Investigation of the Effects of Covid-19 Pandemic on the Tourism Sector: Evidence from Greece'. *Theoretical Economics Letters* 12 (06): 1958–69. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.4236/tel.2022.126104>.
- Terry, Patrick C R. 2019. 'The Return of Gunboat Diplomacy: How the West Has Undermined the Ban on the Use of Force', *The Harvard National Security Journal*, 10 (1): 73. Ανακτήθηκε από <https://harvardnsj.org/wp-content/uploads/2019/02/Return-of-Gunboat-Diplomacy.pdf>.
- Tragaki, Alexandra, και Christos Bagavos. 2019. 'Fertility Variations in the Recession Context: The Case of Greece'. *Genus* 75 (1): 18. <https://doi.org/10.1186/s41118-019-0066-x>.
- Tsakiri, Martha. 2022. 'Greek Thoughts on the Turkish Accession Negotiations from 2005 to 2018: An Analysis of the European Parliament Records with a Focus on Greek Politicians and the Impact on the Accession Process.' Master Thesis, Utrecht University. Ανακτήθηκε από <https://studenttheses.uu.nl/handle/20.500.12932/41908>.
- Tsakiris, Theodoros. 2014. 'Greece and the energy geopolitics of the Eastern Mediterranean'. London: The London School of Economics. Ανακτήθηκε από https://eprints.lse.ac.uk/59078/1/_lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_LSE%20IDEAS_Greece%20and%20the%20energy%20geopolitics_SU14.1_Greece_Energy_Web.pdf#:~:text=The%20Israeli%20President%20expressed%20his,11.

- Tsardanidis, Charalambos. 2019. 'Greece's Changing role in the Eastern Mediterranean' in Zenonas Tziarras (ed.) *The new geopolitics of the Eastern Mediterranean: Trilateral partnerships and regional security*, Nicosia: PRIO, pp.73–93. Ανακτήθηκε από <https://www.academia.edu/download/59037839/2019-The-New-Geopolitics-of-the-E.-Mediterranean-FINAL20190426-80796-1mx2yu1.pdf#page=79>.
- Tziampiris, Aristotle. 2019. 'The New Eastern Mediterranean as a Regional Subsystem'. Στο *The New Eastern Mediterranean: Theory, Politics and States in a Volatile Era*, in Spyridon N. Litsas and Aristotle Tziampiris (eds), Cham: Springer International Publishing., pp.1-30, https://doi.org/10.1007/978-3-319-90758-1_1.
- Tziarras, Zenonas. 2024. 'Revisiting the Foreign Policy of the Republic of Cyprus and Quasi-Alliances in the Eastern Mediterranean'. *Cyprus Review* 36 (2): 23–61. Ανακτήθηκε από <https://cyprusreview.org>.
- Tzogopoulos, George. 2019. 'A new friendship with U.S. support - The Jerusalem Post'. The Jerusalem Post. 25 Μαρτίου 2019. Ανακτήθηκε από <https://www.jpost.com/opinion/a-new-friendship-with-us-support-584651> (Πρόσβαση στις 05 Απριλίου 2025).
- Vinjamuri, Leslie, Armida van Rij, Sanam Vakil, Creon Butler, και James Nixey. 2025. 'The World Upended: Trump's First 50 Days in Power'. Think Tank. Chatham House. 10 Μαρτίου 2025. Ανακτήθηκε από <https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2025-03/world-upended-trumps-first-50-days-power> (Πρόσβαση στις 15 Μαρτίου 2025).
- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. MA: Addison-Wesley.
- Warpower. χ.χ. 'Greek Land Forces'. Warpower: Greece. Ανακτήθηκε από <https://www.warpowergreece.com/landpower.php> (Πρόσβαση στις 6 Απριλίου 2025).
- Wemer, David. 2020. 'Solving the Eastern Mediterranean Crisis Requires Compromise'. *Atlantic Council* (blog). 23 Σεπτεμβρίου 2020. Ανακτήθηκε από <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/solving-the-eastern-mediterranean-crisis-requires-compromise/> (Πρόσβαση στις 17 Μαρτίου 2025).
- Yaşar, Nebahat Tanrıverdi. 2021. 'Syria and Libya's Contributions to the Evolution of the Turkish "Forward Defence" Doctrine'. *SYRIA TRANSITION CHALLENGES PROJECT*, Research Project Report 7, Ανακτήθηκε από <https://dam.gcsp.ch/files/doc/syria-libya-turkish-forward-defence>.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα Α: ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ

Α/Α	ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑ	ΕΠΕΞΗΓΗΣΗ
1	ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
2	ΑΟΖ	Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη
3	ΓΕΕΘΑ	Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας
4	ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
5	ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
6	ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
7	ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
8	ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
9	ΟΝΕ	Οικονομική Νομισματική Ένωση
10	ΥΠΕΘΑ	Υπουργείο Εθνικής Άμυνας
11	GNA	Government of National Accord
12	GNU	Government of National Unity
13	IDF	Israel Defense Forces
14	LNG	Liquefied Natural Gas
15	NAVTEX	Navigation Telex
16	NATO	North Atlantic Treaty Organization
17	UAV	Unmanned Aerial Vehicle
18	UNSC	United Nations Security Council